

Liakona

A photograph of a woman in profile, wearing a white headscarf and a yellow top, looking down at a baby lying in a hospital bed. The scene is lit with warm, soft light, likely from a window.

**'Oku Tau Muimui
'ia Sīsū Kalaisi,
p. 16, 22, 28**

**'UHINGA 'OKU TAU FIE MA'U
AI HA TUI FAKALOTU 'OKU
FOKOTU'UTU'U MAŪ, p. 44**

**TE U IKUNA'I FĒFĒ HOKU
MAMAHĪ? p. 46**

**KAMATA! . . . PE TUKU
E VA'INGÁ? p. 70**

*“Ko e loto
fakatōkilaló
ko ha kele-
kele lelei ia ‘e
tupu pea fua
ai ‘aki e ue’i
fakalaumā-
lie ke ‘ilo’i e
me’a ke fai.”*

‘Eletā Richard G. Scott
‘o e Kōlomu ‘o e Kau
‘Aposetolo ‘e Toko
Hongofulu Mā Uá,
“Founga Hono Ma’u
e Fakahā mo e Tatakī
Fakalaumālie ki Ho’o
Mo’ui Fakatāutahā,”
Liahona, Mē 2012, 47.

NGAAHI PŌPOAKÍ

- 4 Pōpoaki 'a e Kau Palesitenisī 'Uluakí: Ko ha Tokoni ki he Faifekau 'Oku Momoú
Fai 'e Palesiteni Dieter F. Uchtdorf
- 8 Pōpoaki 'a e Faiako 'A'ahí: Ului ki he 'Eiki

'I HE TAKAFÍ

'I mu'á: tā 'o ha fefine 'oku tokoni hili e mofu-ike 'i Haiti he 2010, faitaa 'i 'e Jeffrey D. Allred mo Mike Terry © *Deseret News*. 'i muí: faitaa 'i 'e Howard Collett © IRI. loto 'i he takafi mu'á: Faitaa 'i 'e Royce Bair © Flickr/Getty Images.

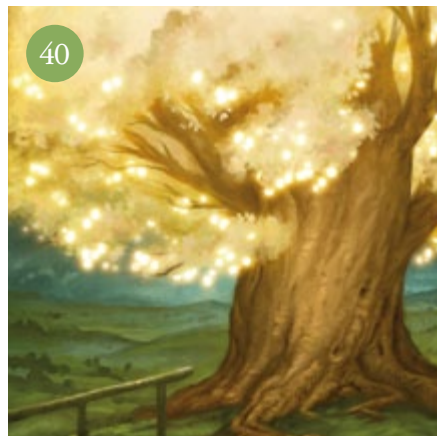

NGAAHI TALANOA LALAHÍ

- 16 Angatonú: Ko e Fakava'e 'o ha Mo'ui Faka-Kalaisi
Fai 'e 'Eletā Tad R. Callister
'E ue'i kitautolu 'e he ngaahi tefito'i mo'oni 'e fitu ko 'eni tau 'ai e angatonú ke hoko ko e tefito'i 'ulungaanga mahu'inga 'i he'etau mo'ui fakafo'ituituí.
- 22 Tu'unga Fakaākongá 'i he Taimi Kotoa pē, 'i he Me'a Kotoa pē, 'i he Feitu'u Kotoa pē
Fai 'e Melissa Merrill
Ko hono fakamatala 'i 'e he kau mēmipa 'e toko ono e me'a ne nau ako 'i ha "ahi'ahi 'o e tu'unga fakaākongá."
- 28 Ko Hono Fakapalanisi 'i 'o e Mo'oni mo e Kātaki
Fai 'e 'Eletā Dallin H. Oaks
Kuo pau ke tau taukave 'i 'a e mo'oni, 'i he lolotonga 'o 'etau feinga ke kātaki 'i mo faka'apa'apa 'i 'a e ngaahi tui mo e ngaahi fakakaukau 'oku kehe mei ha'atautolú.

NGAAHI TAFa'AKÍ

- 9 Ko Hono Ako 'i 'o e Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú: Fakafiefiá mo e Mitiá
- 10 Ki'i Tohi Fakamatala 'o e Konifelenisi 'o 'Okatopá
- 13 Hotau Ngaahi 'Apí, Hotau Ngaahi Fāmilí: Ko e Kole Fakamolemole 'a 'Eku Tangata'eiki
Fai 'e David Hixon
- 14 Ko e Me'a 'Oku Tau Tui Ki Aí: Kuo Pau Ke Tau Fanau 'i 'i he Vai Pea 'i he Laumālie
- 36 Ngaahi Le'o 'o e Kau Mā'oni- 'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni
- 76 Ngaahi Ongoongo 'o e Siasí
- 79 Ngaahi Fakakaukau Ma'á e Efiafi Fakafāmilí 'i 'Apí
- 80 Kae 'Oua Ke Tau Toe Fe'iloaki: Ko Hono Manatu 'i la 'i he Sāpaté
Fai 'e Michael R. Morris

40

40 Ngaahi Tu'unga Mo'ui ki he Kuonga Kotoa Pē

Fai 'e Lori Fuller

Ko e hā te ke fai 'i ha'o fehanga-hangai mo e me'a 'oku ta'epau pe 'oku totonu pe halā? 'E lava ke tataki koe 'e he ngaahi tefito 'i mo'oni ko 'eni 'e nima mei he Tohi 'a Molomonā.

Vakai angé pe te ke lava 'o 'ilo 'i e Liahona 'oku fūfuu 'i 'i he makasini ko 'eni. Tokoni: Vakai ki he langi.

50

44 'Oku Tau Fie ma'u 'a e Siasi 'o Kalaisi

Fai 'e David A. Edwards

'Oku fifili ha ni'ihī pe ko e hā 'oku tau fie ma'u ai ha siasi kuo fokotu'utu'ū. Ko ha 'uhinga 'eni 'e nima.

46 Ngaahi Fehu'i mo e Tali

'Na'ā ku lotomamahi 'aupito 'i ha taha 'o hoku kaungāme'ā. 'Oku ou 'ilo 'i 'oku totonu ke u fa'a fakamolemole, ka 'e anga fēfē nai ha'aku ikuna 'i hoku mamahi?"

48 Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú: Maama . . . Me'a-faitaā . . . Kamata!

Fai 'e Adrián Ochoa

50 Ma'unimā 'e he Va'inga Vitioó

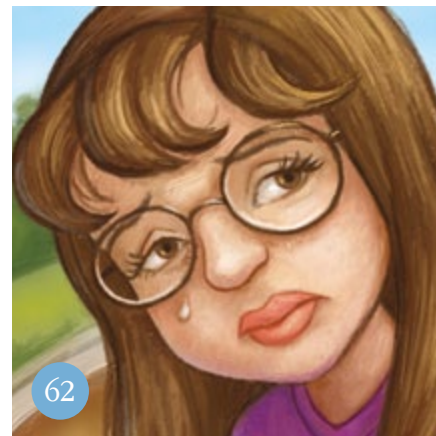
'Ikai fakahā e hingoā Ko e taimi na'ā ku kamata ai ke li'aki e lotū mo e ako folofolá kau lava 'o va'inga vitioó, na'ā ku fakatokanga 'i na'e fie ma'u ke u toe mo'ui ke potupotu tatau.

52 Tokanga pē ki he Ngaahi Tu'unga 'Ulungaanga Mahu'ingá

Fai 'e 'Eletā Russell M. Nelson 'E tokoni hono fakatupulaki 'o e ngaahi tu'unga mahu'inga ko 'eni 'e valu 'i ho'o mo'ui ke ke a'usia 'a e tu'unga 'oku finangalo 'a e Tamai Hēvaní ke ke a'usiá.

56 Ko 'Etau Tafa'aki

58 Tali 'o e Ngaahi Fehu'i fekau'aki mo e Palani 'o e Fakamo'ui
Ngaahi Tali ki he ngaahi fehu'i 'e fā 'oku ma'u 'e ho'o ngaahi kaungāme'ā

62

61 Fakamo'oni Makehe: 'E Fēfē Ha Lava 'e he Folofolá 'o Tokoni 'i Au?

Fai 'e 'Eletā Richard G. Scott

62 Ko e Me'a Mahu'inga Tahá

Fai 'e Charlotte Wood Wilson Ko e taimi na'e fakakata 'aki au 'e hoku ngaahi kaungāme'a he akó, ne ako 'i au 'e he Fine'eiki ko ha fakakaukau pē 'e ua 'oku mātu'aki mahu'ingá.

64 Ko 'Etau Pēsi

65 Fakakaukau Lelei

66 Ko Hono 'Omi 'o e Palaimeli ki 'Api: Na'e Fakatupu 'a e Māmaní ma'á e Fānau 'a e Tamai Hēvaní

68 Faka'ofa'ofa he Potu Kotoa

Fai 'e Marissa Widdison Vakai, 'aati mo e tā-tongitongi na'e fai 'e Palesiteni Poiti K. Peeka he'ene kei si'í.

70 'Oku Pule Hono Fakakalasi

Fai 'e Jennifer Maddy Ko e hā 'e fai 'e 'Ētani he taimi 'e kamata va'inga ai 'a Seisi 'i ha va'inga vitioó 'oku 'ikai ke ne a'usia 'a e tu'unga mahu'inga 'o e fāmili 'o 'Ētaní?

72 Ma'á e Fānau Īki

81 Tā 'o e Palōfitá: Pilikihami 'longi

FĒPUĒLI 2013 VOLUME 37 FIKA 2
LIAHONA 10782 900

Ko e makasini fakavaha'apule'anga 'eni 'a e Siasī 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Nī

Ko e Kau Palesitenisi 'Uluaki: Thomas S. Monson, Henry B. Eyring, Dieter F. Uchtdorf

Ko e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā: Boyd K. Packer, L. Tom Perry, Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks, M. Russell Ballard, Richard G. Scott, Robert D. Hales, Jeffrey R. Holland, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, Neil L. Andersen

'Ētītā Craig A. Cardon

Kau 'Ētīvaisā: Shayne M. Bowen, Bradley D. Foster, Christoffel Golden Jr., Anthony D. Perkins

Talēkita Pulē: David T. Warner

Talēkita 'o e Tokoni ki he Fāmilī mo e Mēpīpā:

Vincent A. Vaughn

Talēkita 'o e Ngaahi Makasini 'a e Siasī: Allan R. Loyborg

Pule Pisīnisi: Garff Cannon

Talēkita Pulē: R. Val Johnson

Ongo Tokoni 'Ētīta Pulē: Ryan Carr, LaRene Porter Gaunt

Tokoni Faipulusi: Melissa Zenteno

Timi ki hono Tohi mo hono 'Ētīta: Susan Barrett, David Dickson, David A. Edwards, Matthew D. Flitton, Mindy Raye Friedman, Garry H. Garff, Hikari Loftus, Michael R. Morris, Richard M. Romney, Paul VanDenBerghe, Julia Woodbury

Talēkita Pule Faka'āti: J. Scott Knudsen

Talēkita Faka'āti: Tadd R. Peterson

Kau Ngāue ki hono Fokotu 'utu 'u 'o e Makasini: Jeanette Andrews, Fay P. Andrus, C. Kimball Bott, Thomas Child, Kerry Lynn C. Herrin, Colleen Hinckley, Eric P. Johnsen, Scott M. Mooy, Brad Teare

Kou otineita Intellectual Property: Collette Nebeker Aune

Pule he Fakatahataha 'i 'o e Makasini: Jane Ann Peters

Timi ki he Fakatāta mo e Fakatahataha 'i 'o e Makasini:

Connie Bowthorpe Bridge, Howard G. Brown, Julie Burdett, Bryan W. Gyi, Kathleen Howard, Denise Kirby, Ginny J. Nilson, Ty Pilcher, Gayle Tate Rafferty

Fokotu 'utu 'u: Jeff L. Martin

Talēkita ki he Pāki: Craig K. Sedgwick

Talēkita ki hono Tufaki: Evan Larsen

Kau Ngāue ki he Liahonā 'i Tongā:

'Ētītā Tūlima L. Finau

Tokoni 'Ētītā Vika Taukolo

Kaungā 'Ētītā Siale Hola

Ko e totongi ki hono fakakātoa 'o e ngaahi *Liahona* he ta'ū 'oku TOP \$3.60. Ko e tu'a-sila 'eni ke fai mai ki ai 'a e totongi mo e ngaahi faka'eke'ekē: Senitā Tufakī'anga Nāunau, Siasī 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Nī, PO Box 109, Nuku'alofa, Tongatapu, Tonga. Telefoni (676) 29-176.

Ke ma'u 'a e ngaahi totongi ki ho'o makasini 'i he ngaahi fonua mavahe mei he 'lunaiteti Siteiti mo Kānata, 'alu ki he store.lds.org pe fetu'utaki ki he senitā tufakī'anga nāunau 'a e Siasī pe taki fakauooti pe fakakolō.

'Omi 'a e ngaahi fakamatalā mo e ngaahi faka'eke'ekē he 'initaneti 'i he liahona.lds.org; 'i he meili ki he Liahona, Rm. 2420, 50 E. North Temple St., Salt Lake City, UT 84150-0024, USA; pe 'i-meili ki he liahona@ldschurch.org.

Ko e *Liahona* (ko ha lea 'i he Tohi 'a Molomonā 'oku 'uhinga ia ko e "kāpasa" pe me'a "fakahinohino") 'oku pulusi 'a e Makasini Fakavaha'a Pule'angā 'i he lea faka-'Alapēniā, 'Amēniā, Pisilama, Kemipoutia, Pulukālia, Sepuano, Siaina, Siaina (faka'faingofua'i), Koloēsia, Seki, Tenima'ake, Hōlani, Pilitāniā, 'Esitōniā, Fisi, Finilani, Falaniseē, Siamanē, Kalisi, Hungali, 'Aisilēni, 'Initonēsīā, 'Itali, Siapani, Kilipati, Kōleā, Letiviā, Lifuēniā, Malakasi, Māselisi, Mongokōliā, Noauē, Pōlani, Potukali, Lumēniā, Lūsīā, Ha'amoā, Silōveniā, Sipeini, Suisalani, Sūēteni, Takālokā, Tahiti, Taileni, Tongā, 'Iukuleini, 'Eitu mo e faka-Vietnemi. ('Oku kehekehe pē 'a e tu'o lahi hono pulusi, 'o fakataau mo e lea fakafonua.)

© 2013 'e he Intellectual Reserve, Inc. Ma'u 'a e ngaahi totonu fakalao kotoa pē. Paaki 'i he 'lunaiteti Siteiti 'o 'Amelikā.

'E lava ke hiki ha tatau 'o e ngaahi fakamatala mo e ngaahi fakatāta 'i he *Liahonā* ke faka'aonga 'i ki he ngaahi me'a 'a e Siasī 'oku 'ikai fakakomēsialē pe faka'aonga 'i pē 'i 'api. He 'ikai lava ke hiki tatau ha ngaahi nāunau 'oku fakahaa' i atu ai hano fakataputapu, 'i he tafa'aki 'oku fakamatala 'i ai e tokotaha 'oku 'a'ana e fakatāta. 'Oku totonu ke fakatu'asila 'a e ngaahi fahu' i ki he Intellectual Property Office, 50 East North Temple Street, Salt Lake City, UT 84150, USA; 'i-meili: cor-intellectualproperty@ldschurch.org.

For Readers in the United States and Canada:
 February 2013 Vol. 37 No. 2. LIAHONA (USPS 311)
 Tongan (ISSN 1522-9254) is published monthly by The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, 50 East North Temple, Salt Lake City, UT 84150. USA subscription price is \$10.00 per year; Canada, \$12.00 plus applicable taxes. Periodicals Postage Paid at Salt Lake City, Utah. Sixty days' notice required for change of address. Include address label from a recent issue; old and new address *must* be included. Send USA and Canadian subscriptions to Salt Lake Distribution Center at address below. Subscription help line: 1-800-537-5971. Credit card orders (Visa, MasterCard, American Express) may be taken by phone. (Canada Poste Information: Publication Agreement #40017431)

POSTMASTER: Send address changes to Salt Lake Distribution Center, Church Magazines, PO Box 26368, Salt Lake City, UT 84126-0368.

Toe Lahi 'Initaneti

Angē 'i he Liahona.lds.org

MA'Á E KAKAI LALAHÍ

'Oku ako'i 'e he Me'a 'Oku Tau Tui ki Aí (peesi 14) 'a e ngaahi tefito'i tokātelinē 'i ha lea mahino-ngofua. 'E lava ke ma'u ha ngaahi fakamatala mahino ki he ngaahi tokāteline mo e ngaahi tefito'i mo'oni kehē 'i he 'initaneti 'i he lds.org/topics.

MA'Á E TO'U TUPÚ

'I he peesi 48, 'oku ako'i ai 'e Adrián Ochoa, ko e tokoni ua 'i he kau palesitenisi lahi 'o e Finemuí, 'a e 'uhinga 'oku mahu'inga ai ke fili fakapotopoto 'a e mitiā 'oku tau mamata mo fanongo ki ai. Te ke lava 'o ako lahi ange fekau'aki mo e ngaahi tu'unga mahu'inga 'o e mitiā mo e ngaahi fakafiefiā 'i he *Ki Hono Fakamālohia* 'o e *To'u Tupú* he youth.lds.org.

'I he peesi 52, 'oku fakamatala ai 'a 'Eletā Lāsolo M. Nalesoni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā ki he ngaahi tu'unga mahu'inga kotoa 'e valu 'o e Kau Finemuí. 'E lava ke ako lahi ange 'a e Kau Finemuí ki he ngaahi tu'unga mahu'inga ko iā pea mo ngāue he Fakalalaka Faka-tāutahā 'i he 'initaneti he PersonalProgress.lds.org.

'I HO'O LEA FAKAFONUÁ

'Oku ma'u 'a e *Liahonā* mo e ngaahi nāunau kehe 'a e Siasī 'i ha ngaahi lea fakafonua lahi 'i he languages.lds.org.

NGAAHI TEFITO 'I HE MAKASINI KO 'ENÍ

'Oku fakafongā 'i 'e he ngaahi mata'ifikā 'a e peesi 'uluaki 'o e fakamatalā.

- Ako folofolá,** 22, 56, 61
- Akonakí,** 9
- Anga fakakaume'á,** 57
- Angatonú,** 16, 52
- Faiaiko 'a'ahí,** 8
- Fa'ifa'itaki'angá,** 4, 28, 36, 38, 39
- Faitotonú,** 36
- Faka'apa'apa,** 28
- Fakafeohi,** 8
- Fakamālohiá,** 8
- Fakamolemólé,** 46
- Fakatupú,** 66, 68, 72
- Fāmilipí,** 13
- Hilifakinimá,** 14
- 'Iongi, Pilikihani,** 81

- Kātakí'i,** 28
- Ko hoto mahu'inga fakatāutahá,** 52, 60
- Konifelenisi lahi,** 10
- Lea Fakafonua,** 56
- Mitiā,** 9, 13, 48, 50, 70
- Mo'oni,** 28
- Mo'ui fakafalala pē kiате kitá,** 37
- Ngaahi Fakataha'angá,** 60
- Ngaahi Fuakavá,** 14
- Ngaahi tu'unga mo'ui,** 9, 13, 28, 39, 40, 48, 70
- ngaahi tu'unga 'ulunganga mahu'ingá,** 52

- Ngāue fakafaifekauá,** 4
- Ngāue tokoní,** 22
- Papitaisó,** 14
- Pukepuke 'o e kau ului,** 8
- Sāpaté,** 80
- Semineli,** 56
- Sīsū Kalaisi,** 22
- Talangofuá,** 40
- Tokonaki mo tauhi e me'atokoní,** 37
- Tui faka-Kalisitiané,** 38, 44
- Tu'unga Fakaākongá,** 22
- Vā 'o e Tui Fakalotú,** 28, 38

**Fai 'e Palesiteni
Dieter F. Uchtdorf**

Tokoni Ua 'i he Kau
PalesitenisĪ 'UluakĪ

KO HA TOKONI KI HE Faifekau 'oku Momou

Kuo hoko ma'u pē ko e ngafa 'o e kau ākongā 'a Sīsū Kalaisi ke 'oatu 'Ene ongoongolelei ki māmani (vakai, Ma'ake 16:15–16). Neongo ia, 'oku faingata'a 'i ha taimi 'e ni'ihi ke fakaava hotau ngutu 'o lea fekau'aki mo 'etau tu'i, ki he ni'ihi 'oku tau feohi. Neongo 'oku 'i ai ha kāingalotu 'e ni'ihi 'o e Siasī 'oku nau ma'u ha me'afuaki fakanatula ke lea ki he ni'ihi kehē fekau'aki mo e tui fakalotū, ka 'oku 'i ai ha ni'ihi ia 'oku nau ki'i momou pe ki'i ongo'i faingata'a'ia, mā, pe manavasi'i ke fai pehē.

'I he 'uhinga ko iā, tuku mu'a ke u fokotu'u atu ha me'a 'e fā 'e lava ke fai 'e ha taha ke muimui ai 'i he fekau 'a e Fakamo'uī ke malanga'aki 'a e ongoongolelei "ki he kakai fulipē" (T&F 58:64).

Hoko ko ha Maama

'Oku 'i ai ha kupu'i lea 'oku ou manako ai 'oku pehē na'e fai 'e Seni Felenisisi 'o 'Āsisi (St. Francis of Assisi) 'oku pehē, "Malanga'i 'a e ongoongolelei 'i he taimi kotoa pē pea kapau 'e fie ma'u, faka'aonga'i 'a e ngaahi leā."¹ 'Oku fūfūnaki mai 'i he kupu'i leā ni 'a 'ene mahino ko e taimi lahi, ko e ngaahi malanga lelei tahā 'a ē ko ia 'oku 'ikai lea 'akī.

Ko e taimi 'oku tau angatonu ai mo mo'ui 'o fenāpasi mo 'etau tu'unga mo'ui totonū, 'oku fakatokanga'i ia 'e he kakai. Ko e taimi 'oku tau fakafōtunga atu ai 'a e nēkenekā mo e fiefiā, 'oku nau toe fakatokanga'i lahi ange ia.

'Oku fie ma'u 'e he taha kotoa pē ke fiefia. Ko e taimi 'oku fakafōtunga atu ai 'e kitautolu kāingalotu 'o e Siasī 'a e maama 'o e ongoongolelei, 'e lava 'a e kakai 'o mamata ki he 'etau fiefiā mo ongo'i hono fakafonu kitautolu 'e he 'ofa 'a e 'Otuā pea mo 'ene fonu mahutafea 'i he 'etau

mo'ui. 'Oku nau fie ma'u leva ke 'ilo hono 'uhingā. 'Oku nau lotu ke mahino kiate kinautolu 'etau fakapulipulī.

'E fakatupu 'e he me'a ko iā ke nau fai ha ngaahi fehu'i hangē ko e "Ko e hā 'okū ke fu'u fiefia pehē a?" pe "Ko e hā 'okū ke lotu tau'atāina pehē ma'u ai peé?" 'Oku fakatau e tali ki he ngaahi fehu'i ko 'enī, ki ha pōtalanoa fekau'aki mo e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisi kuo fakafoki māi.

Poto he Fakatalanoá

Ko hono 'ohake ko ia 'o e tefito 'o e tui fakalotū—tau-taufefito ki hotau ngaahi kaungāme'á mo kinautolu 'oku tau 'ofa aī—'e lava ke hā ngali fakalotosi'i mo faingata'a ia. 'Oku 'ikai totonu ia ke pehē. 'E lava ke faingofua mo ongo lelei pē hano fakamatala'i e ngaahi a'usia fakalaumāliē pe fakamatala ki he ngaahi 'ekitiviti 'a e Siasī pe ha ngaahi me'a 'oku hoko 'i ha pōtalanoa anga maheni, kapau te tau ma'u ha ki'i lotu lahi mo fakakaukau lelei.

'Oku hoko hoku uaifi ko Halieta (Harriet), ko ha sīpinga lelei he me'á ni. 'I he taimi ne ma nofo ai 'i Siamané, na'á ne kumi ma'u pē ha founga ke fakahūhū ai 'a e ngaahi tefito fekau'aki mo e Siasī 'i he'ene pōtalanoa mo hono ngaahi kaungāme'á mo hono ngaahi maheni. Hangē ko 'enī, ko e taimi na'e 'eke ai 'e ha taha fekau'aki mo 'ene me'a na'e fai he faka'osinga 'o e uiké, na'á ne pehē, "Ne mau a'usia 'i he Sāpate ko 'enī ha me'a kāfakafa 'i homau siasī! Na'e fai 'e ha ki'i talavou ta'u 16 ha malanga faka'ofa'ofa 'i he 'ao 'o e kakai 'e toko 200 he'e-mau lotū fekau'aki mo e mo'ui ma'á." Pe, "Na'á ku ako kau ki ha fine'eiki ta'u 90 na'á ne tui-lalanga ha sipi kafu 'e 500 tupu peá ne foaki ia ki he polokalama tokoni 'ofa fakaetangata homau Siasī ke fakafolau ki he kakai paea he funga 'o e māmani."

KO E FAIAKO MEI HE PŌOAKI KO 'ENÍ

Ko e founa lelei 'e taha ke faiako aí ko hano "fakamālohia 'a kinautolu 'okú ke ako'í ke nau fokotu'u ha taumu'a . . . 'e lava ke tokoni kiate kinautolu ke nau mo'ui 'aki 'a e tefito'í mo'oni kuó ke 'osi ako'í" (*'Oku 'Ikai ha Ui 'e Mahu'inga Ange 'i he Faiako* [1999], 195). Fakakaukau'i ke fakaafe'i kinautolu 'okú ke ako'í ke nau fokotu'u 'i he fa'alotu ha taumu'a ke vahevahe 'a e ongoongoleléi mo ha taha pe kakai he māhiná ni. 'E lava ke alea'í 'e he mātu'á ha ngaahi founa 'e lava ke tokoni ai 'a e fānau 'oku kei iiki angé. Te mou toe lava foki 'o tokoni ki he kau mēmipa 'o e fāmilí 'i ha ngaahi fokotu'u fakakaukau pe fakatātaa'í ha ngaahi founa ke 'ohake ai 'a e ongoongoleléi 'i he ngaahi pōtalanoa angamaheni pea mo fakakaukau'i e ngaahi 'ekitiviti faka-Siasi ka hoko maí 'a ia te nau lava 'o fakaafe'i ai hanau kaungāme'á.

Ko e taimi lahi, na'e toe fie 'ilo lahi ange 'a e kakai ne nau fanongo ki hení. Na'a nau fai ha ngaahi fehu'i. Pea na'e fakaiku ia ki ha ngaahi faingamālie ke fakamatala ai fekau'aki mo e ongoongoleléi 'i ha founa lelei, fefalala'aki, pea mo 'ikai fakatupu'ita.

Talu mei hono 'ilo 'o e 'Initanetí mo e ngaahi fetu'utaki fakamitiá mo 'ene faingofua ange he kuongá ni 'o laka ange 'i ha toe taimi ki mu'a, ke talanoa fekau'aki mo e ngaahi me'a ko 'ení 'i ha founa fepōtalanoa'aki. Ko e me'a pē 'oku tau fie ma'ú ko ha loto to'a ke fakahoko ia.

Anga Faka'eieiki

Me'apango, he 'oku faingofua ke ta'e-felotoi. 'Oku fu'u tōtu'a 'etau fa'a fakafekikí, tukuhifo, mo loto fakamāu. Ko e taimi 'oku tau 'ita, anga ta'e-fe'unga, pe loto ta'e-ofa ai ki he kakai, ko e me'a fakamuimitaha te nau fie faí, ko ha fie 'ilo lahi ange kiate kinautolu. 'Oku faingata'a ke 'ilo hono tokolahi 'o e kakai kuo nau mavahe mei he Siasi pe 'ikai kau ki he Siasi koe'uhí ko ha taha na'á ne fai ha lea na'á ne fakalotomamahi'i pe faka'ita'i kinautolu.

'Oku lahi fau 'a e anga ta'e-fe'ungá 'i māmani he 'ahó ni. Pea koe'uhí ko e lava ke 'ikai 'ilo kita he 'Initanetí, 'oku faingofua ange leva ke lea'aki ha ngaahi me'a fakaloto mamahi pe fakatupu 'ita ai. 'Ikai 'apē 'oku totonu ke ma'ú 'e kinautolu kau muimui 'amanaki lelei 'o hotau Kalaisi angaleléi, ha tu'unga mo'ui mā'olunga mo 'ofa lahi ange? 'Oku ako'í 'e he folofolá, "Ke lelei ma'ú ai pē ho'omou leá, 'o fakalelei 'aki 'a e māsimá, koe'uhí ke mou 'ilo ke tali totonu 'a e tangata kotoa pē" (Kolose 4:6).

'Oku ou sai'ia 'i he fo'i fakakaukau ko ia ke fiefia, mo'oni, mo anga'ofa 'etau ngaahi leá. 'Okú ke fakakaukau nai ki he tu'unga ne mei 'i ai hotau ngaahi fāmilí, uotí, pule'angá, pea na'a mo māmani, kapau ne tau ohi mai 'a e tefito'í mo'oni faingofua ko 'ení?

Fakafonu Koe'aki 'a e Tuí

'Oku fa'a fu'u lahi he taimi 'e ni'ihí 'a 'etau kumi ongoongo pe tukuaki'i kinautolu 'i hono tali ko ia 'e he ni'ihí kehé 'a e ongoongoleléi. 'Oku mahu'inga ke manatu'í 'oku 'ikai fie ma'ú 'e he 'Eikí ia kinautolu ke tau fai 'a e fakauluí.

'Oku 'ikai hoko 'a e uluí ia tu'unga he'etau ngaahi leá ka 'i he tokoni fakalangi 'a e

Laumālie Mā'oni'oní. Ko e taimi 'e ni'ihí, ko e me'a pē 'oku fie ma'ú ko ha ki'i kupu'í lea he'etau fakamo'oni pe fekau'aki mo ha a'usia ke ne kamata fakamolū e lotó pe fakaava e matapā te ne lava 'o taki ha ni'ihí ke nau a'usia 'a e ngaahi mo'oni langaki mo'uí, tu'unga 'i he ue'í 'a e Laumālié.

Na'e pēhē 'e Palesiteni Pilikihami 'Tongi (1801–77) na'á ne 'ilo 'oku mo'oni 'a e ongoongoleléi 'i he taimi na'á ne "mamata ki ha tangata na'e 'ikai ke pōto'í lea, pe talēniti ke lea ki he kakai, ko e me'a pē 'eni na'á ne lava ke lea'akí, "Oku ou 'ilo'í 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oní 'oku mo'oni 'a e Tohi 'a Molomoná, pea ko Siosefa Sāmitá ko e palōfita ia 'a e 'Eikí. Na'e pēhē 'e Palesiteni 'Tongi ko e taimi na'e fanongo ai ki he fakamo'oni fakatōkilalo ko iá, "Na'e ha'u mei he tangatá ni 'a e Laumālie Mā'oni'oní 'o ne fakamāngia 'a e mahino na'á ku ma'ú, pea na'e 'i hoku 'aó 'a e māmá, nāunaú pea mo e mo'ui ta'e fa'amaté."²

'E kāinga, mou tui. 'E lava ke fakahoko 'e he 'Eikí e ngaahi lea 'okú ke lea'akí mo fakamālohia ia. 'Oku 'ikai kole atu 'a e 'Otuá ia ke mou fakaului ka ke fakaava homou ngutú. 'Oku 'ikai 'a kimoutolu ia e fatongia ke fakauluí—'oku 'a e tokotaha ia 'oku fanongó pea mo e Laumālie Mā'oni'oní.

Ko e Mēmipa Kotoa Pē ko e Faifekau

Si'oku ngaahi kaungāme'a 'ofeina, 'oku lahi ange 'i he 'ahó ni 'o laka ange 'i ha toe taimi 'a e ngaahi founa ke fakaava ai hotau ngutú 'o vahevahe mo e ni'ihí kehé 'a e ongoongo fakafiefia 'o Sisū Kalaisí. 'Oku 'i ai ha founa ki he taha kotoa pē—'o a'u ki he faifekau 'oku momou—ke kau ai 'i he ngāue ma'ongo'ongá ni. Te tau takitaha lava 'o ma'ú ha founa ke faka'aonga'í ai hotau ngaahi takitaha talēniti mo e me'a 'oku tau manako aí ke poupou'í 'a e ngāue mā'ongo'onga hono fakafonu 'o e māmaní 'aki 'a e māmá mo e mo'oni. 'I he'etau fai iá, te tau ma'ú ai 'a e fiefia ko ia 'oku ma'ú 'e kinautolu 'oku faivelenga mo lototo'a fe'unga ke "tu'u ko e kau fakamo'oni 'o e 'Otuá 'i he taimi kotoa pē" (Mōsaia 18:9). ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. St. Francis of Assisi, 'i he William Fay and Linda Evans Shepherd, *Share Jesus without Fear* (1999), 22.
2. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasi: Pilikihami 'Tongi* (1997), 12.

Ko e Vahevahe mo ha Kaungāme'á

Fai 'e Adriana Vásquez, Colombia

Lolotonga ha'aku ako 'i ha 'aho 'e taha ki he'eku kalasi seminelí, kuó u ma'u ha ongo faka'ofa'ofa mo makehe. Pea 'i he'eku lau 'a e lēsoni ki he 'aho hono hokó, ne u sioloto ki he fofonga 'o haku kaungāme'á 'i he akó mo ongo'i mālohi 'oku totonu keu fai ange 'eku fakamo'oni ki ai.

Neongo 'ene mahino 'a e ongo ko 'eni, ka na'á ku manavasi'i. Na'á ku tailili na'a fakasitu'a'i au 'e hoku kaungāme'á, 'o tautautefito he na'e hangē na'e 'ikai ko ha fa'ahinga ta'ahine ia 'e ala tokanga ke kau ki he Siasi.

Ne 'alu 'eku fakakaukaú ki he lea na'e fai 'e Sisitā Mele N. Kuki (Mary N. Cook) 'o e kau palesitenisi lahi 'o e Finemuí 'a ia na'á ne fakatukupaa'i ai kimaotolu ke mau ngāue mālohi mo lototo'á.¹ Na'á ku fie ma'u ke u tatau mo ia, ko ia ne u fai ai ha tohi ki he ta'ahiné ni 'o fakamo'oni'i ki ai e mo'oni 'o e Siasi pea mo

'eku sai'ia 'i he Tohi 'a Molomoná. 'I he 'aho hono hokó, ne u mono'i ai ha Tohi 'a Molomona, fakataha mo 'eku tohi, ki he'ene loto kato nāunaú.

Na'á ku 'ohovale, he na'e mātu'aki mahu'inga'ia hoku kaungāme'á 'i he ongoongolelei. Talu mei he 'aho ko iá, mo 'ene fa'a fakamatala mai 'a e me'a na'á ne 'ilo 'i he'ene ako e Tohi 'a Molomoná. 'Osi mei ai ha ngaahi uike si'i, ne u fakafe'iloakia ki he ongo faifekaú. Na'á ne ma'u 'i he meime'i taimi tatau pē ha fakamo'oni mei he Laumālie Mā'oni'oni ko e me'a na'á ne akó 'oku mo'oni. Na'á ku tangi mo e ongo faifekaú 'i he'ene fakamatala mai 'a 'ene ngaahi ongó. Na'e 'ikai fuoloa kuo papitaiso hoku kaungāme'á, pea na'e fakatumutumu 'ene ongomātu'á ke mamata 'i he ngaahi liliu na'e hoko 'iate iá.

'Oku ou mātu'aki fiefia 'i he lava ke u ikuna'i 'eku manavasi'i pea mo tokoni ke 'omi 'a e ongoongolelei ki he'ene mo'uí.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Mary N. Cook, "'Oua, 'Oua, 'Oua 'Aupito Na'á ke Fo'í!" *Liahona*, Mē 2010, 117–19.

FĀNAÚ

Te u Lava 'o Hoko ko ha Maama ki he Ni'ihiki Kehé

'Oku pehē 'e Palesiteni 'Ukitofu koe'uhí ke tau hoko ko ha maama ki he kakai kehé, ko 'etau leá 'oku totonu ke "ma'a 'o hangē ko e langi tafitongá mo fonu 'ofa." 'Oku totonu ke fiefia, mo'oni, mo 'ofa 'etau ngaahi leá. Ko e hā te ke lava 'o fai pe lea'aki ke ke hoko ai ko ha maama ki he ni'ihiki kehé? Koe'uhí ke ke ma'u e ki'i pōpoaki fakapulipuli 'i he ngaahi puha 'i laló, hanga 'o valivali lanu 'uli'uli 'a e fanga ki'i puha 'oku fakahā ai pe fakahoko ai 'a e ngaahi me'a 'oku anga ta'e'ofa pe fakaloto-mamahí.

Te ke lava 'o hiki 'i ho'o tohinoá ha ngaahi me'a lelei 'e nima 'okú ke palani ke lea'aki ki he kau mēmipa 'o e fāmílí pe ngaahi kaungāme'á.

"Mālō"	'Ai ke ke Fiefia	Hoko ko ha taha fa'a fakalelei	"Te u vahevahe mo koe"	Anga faka'apa'apa
"'Oku ou kole fakamole-mole atu"	Fakafekiki	"'Oku fakafiefia ke mamata kiate koe"	Kē	"Te u fie tokoni"
"Fakamole-mole"	Ke anga'ofa	"Mavahe mei hoku halá"	"'Oku ou 'ofa atu"	"Mālō"
'Ita	"Faka'ofa'ofa"	Fai ha fakahikihiki	"'Ai ke tau kaungāme'a"	Tuku noa'i
Tokoni'i ha taha	Faka-tupu 'ita	Lau	Fakamālohi	Angamalū

Ako 'i he fa'a lotu 'a e fakamatala ko 'enī, pea alea 'i ia mo e kau fafine 'okū ke 'a'ahi ki ai 'o ka fe'unga ke fakahoko. Faka'aonga 'i e ngaahi fehu 'i ke tokoni atu ki hono fakamālohia e kau fafine pea 'ai ke hoko 'a e Fine'ofā ko ha konga longomo'ui 'o ho'o mo'ui. Ke ma'u ha fakamatala lahi ange, 'alu ki he reliefsociety.lds.org.

Ului ki he 'Eikí

'Oku fie ma'u 'e he kakai fefine fo'ou 'o e Siasí—kau ai mo e kau Finemui 'oku hū ki he Fine'ofā, kau fafine 'oku foki mai 'o mālohí, pea mo e kau ului fo'ou—'a e pou-pou mo e anga fakakaume'a 'a e kau faiako'a'ahí. Na'e pehē 'e 'Eletā M. Lāsolo Pālati 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "[Oku] mahu'inga 'o e kau mai 'a e kāingalotú ki he fakauluí mo e pukepuké pea mo hono fakamālohia mai 'o e kau māmālohí ke nau mālohi mo'oní. "[Puke 'a e vīsone ko ia 'e lava 'a e Fine'ofā . . . 'o hoko [ko e taha] 'o e ngaahi ma'u'anga feohi'anga lelei taha 'oku tau ma'u he Siasí. Tokoni kei taimi kiate kinautolu na'e ako'i mo fakamālohia maí, pea 'ofa'i mai kinautolu ki he Siasí 'o fou 'i ho'omou houalotú]."¹

'I he'etau hoko ko e kau mēmipa 'o e Fine'ofā, te tau lava 'o tokoni'i 'a e kau mēmipa fo'ou ke nau ako 'a e ngaahi tefito'i angafai faka-Siasí, hangē ko e:

- Fai 'o ha malangá.
- Ko hono fai 'o e fakamo'oní.
- Ko hono mo'ui 'aki e fono 'o e 'aukaí.
- Totongi vahehongofulú mo e ngaahi foakí.
- Kau 'i he ngāue hisitōlia fakafāmilí.
- Fakahoko e papitaiso mo e hili-faki nima ma'a 'enua ngaahi kui kuo pekiá.

Na'e pehē 'e 'Eletā Pālati, "Ko e ngaahi kaungāme'a tokangá 'oku nau

'ai e kau mēmipa fo'ou ke nau ongo'i fiefimālie mo talitali lelei 'i he lotú."² 'Oku tau ma'u kotoa, tautautefito ki he kau faiako 'a'ahí, 'a e ngaahi fatongia mahu'inga ke 'ai 'a e fakakaungāme'a ki he kau mēmipa fo'ou ke hoko ko ha founa hono tokoni'i kinautolu ke nau "ului mo'oni ki he 'Eikí" ('Alamā 23:6).

Mei he Folofolá

2 Nifai 31:19–20; Molonai 6:4

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. M. Russell Ballard, "Ko e Kíi 'a e Kāingalotú," *Liahona*, Sepitema 2000, 12.
2. M. Russell Ballard, *Liahona*, Sepitema 2000, 13.
3. Gordon B. Hinckley, "Oku Mahu'inga Lahi 'a e Tokotaha Papi Ului Kotoa Pē," *Liahona*, Fēpuei 1999, 8.
4. Joseph Fielding Smith, 'i he *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá: Ko e Hisitōlia mo e Ngāue 'a e Fine'ofā* (2011), 111.

Ko e Hā Te u Lava 'o Fai?

1. Te u lotua hoku hoá 'o kole ke fakahinohino kimaua 'e he Laumālié 'i he'ema ngāue ki he'ema kau fafine?

2. Ko e hā ha ngaahi founa te tau tokoni'i ai 'a e fefine takitaha 'oku tau tokanga'i koe'uhí ke ne 'ilo'i 'oku tau tokanga mo'oni ki ai?

Tu'i, Fāmilí,
Fakafiemālié

Mei Hotau Hisitōliá

Na'e pehē 'e Palesitani Kōtoni B. Hingikelí (1910–2008), "I he fakautuutu ange ko ia 'o e tokolahi 'a e kau uluí, kuo pau ke fakalahi ange ma'u pē 'etau feinga ke tokoni'i kinautolu 'i he'enua kumi honau halá. "'Oku fie ma'u 'e he [tokotaha papi ului] kotoa pē ha me'a 'e tolu: ha kaume'a, ha fatongia, pea fafanga 'aki e "folofola lelei 'a e 'Otuá" (Molonai 6:4)."³

Ko e kau faiako 'a'ahí 'oku nau 'i ha tu'unga ke tokoni'i kinautolu 'oku nau tokanga'i. 'Oku fa'a mu'omu'a ma'u pē 'a e anga fakakaume'a, 'o hangē ko ia 'oku fai ki ha fefine kei si'i he Fine'ofā na'e hoko ko ha faiako 'a'ahi ki ha fefine matu'otu'a ange. 'Oku tuai ma'u pē ke na kaungāme'a kae 'oua kuó na ngāue fakataha 'i ha ngāue tokoni fakama'a ha feitu'u. 'Okú na hoko ko ha kaungāme'a, peá na talanoa ki he Pōpoaki 'o e Faiako 'A'ahí, 'oku fakatou fafanga'i kinaua 'aki e "folofola lelei 'a e 'Otuá."

Na'e pehē 'e Palesitani Siosefa Filitingi Sāmita (1876–1972) ko e Fine'ofā "ko ha konga mahu'inga 'i he pule'anga 'o e 'Otuá he māmaní pea . . . tokoni ki hono kau mēmipa faivelengá ke nau ma'u 'a e mo'ui ta'engatá 'i he pule'anga 'o 'etau Tamaí."⁴

FAKAFIEFIÁ MO E MĪTIÁ

'Oku fonu hotau sōsaieti 'i he ngaahi fili fakamitiá. Kuo pau ke tau tokanga pe ko e hā 'a e ngaahi 'imisi pe ngaahi fakakaukau 'oku tau faka'atā ke hū ki hotau 'atamaí koe'uhí he "'e uesa [kitautolu] 'e ha me'a pē 'oku [tau] lau, fanongo ki ai, pe sio ai" (*Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú* [tohi tufa, 2011], 11). Na'e tohi 'a 'Eitulieni 'Ōkoa (Adrián Ochoa), ko e tokoni ua 'i he kau palesitenisí lahi 'o e Finemuí, fekau'aki mo e fakafiefiá mo e mītiá he peesi 48 'o e makasini ko 'ení.

"Manatu'í, ko hono mo'oní, 'okú ke 'i he mo'ui ko 'ení ke fakatupulaki ho'o tuí, ke sivi'í, pea ke ke ako mo fiefia. 'I ho'o hoko ko e mēmipa 'o e Siasi mo'oni 'o Kalaisí, 'okú ke ma'u ai ha mālohi lahi ke tokoni atu. 'Okú ke ma'u 'a e mālohi 'o e Laumālie Mā-oni'oni ke fakatokanga atu 'i he taimi 'oku tu'u nuku atu ai ha me'a 'oku 'ikai totonu. 'Okú ke toe ma'u foki mo e mālohi 'o e tau'atāina ke filí, ke ke lava ai 'o fili 'a e me'a te ke fakahoko pe ta'e fakahokó."

Ngaahi Fokotu'u ki hono Ako'i 'o e To'u Tupú

- Alea'i mo ho'omou to'u ta'u hongofulu tupú 'a e ngaahi hele'uhila 'oku mou sio fakafāmilí aí. Fakafanongo ki he fasi 'oku nau ma'ú. Fakakaukau fakataha ki he anga hono fakafehoanaki kitautolu 'e he mītiá ki he ngaahi tu'unga mo'ui totonu 'i he *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú*.
- 'Alu ki he **youth.lds.org** 'o lomi'i 'i he "For the Strength of

Youth" 'i he Fakahinohino ki he To'u Tupú. Te ke ma'u ai ha ngaahi vitiō, ngaahi fakamo'oni folofola, ngaahi polokalama letiō 'o e Sēnolo Māmongá, ngaahi fehu'i mo e ngaahi tali, pea mo ha ngaahi fakamatala (hangē ko 'ení, vakai, "Getting Real"), pea kau ai mo e ngaahi malanga 'a e Kau Taki Mā'olungá.

- Fakakaukau ke fakahoko ha efiāfi fakafāmilí 'i 'api 'i hono mahu'inga 'o e fili e mītia lelei (ko ha ma'u'anga fakamatala lelei 'a David A. Bednar, "Ko e Ngaahi Me'á 'o Hangē ko Honau Anga Mo'oní," *Liahona*, Sune 2010, 22–24).

Ngaahi Fokotu'u ki hono Ako'i 'o e Fānaú

'I he talanoa ko ia 'o e "'Oku Pule Hono Fakakalasi," 'i he peesi 70, na'e 'ilo 'e 'Ētani pe ko e hā 'a e mītia 'oku lelei ke ne faka'aonga'í koe'uhí he na'e 'osi talanoa ki ai hono fāmilí. Te mou lava 'o lau e fakamatalá ni mo ho'omou fānaú pea mou pōtalanoa 'o faka'aonga'í 'a e ngaahi fehu'i ko 'ení:

- *Ko hai* 'e lava 'o tokoni mai ke tau fai e ngaahi fili lelei he mītiá mo e fakafiefiá?
- *Ko e hā* 'a e mītia 'oku lelei ke tau mamata, lau, pe fanongo a?
- *Ko e fē taimi* 'oku SAI ai ke faka'aonga'í 'a e mītiá?
- *Ko e fē feitu'u* 'oku totonu ke tau faka'aonga'í ai 'a e mītiá?
- *Ko e hā e 'uhinga* 'oku mahu'inga ai ke tau tokanga fekau'aki mo e fakafiefiá?

"Kapau 'oku ai ha me'a 'oku mā'oni'oni, faka'ofa'ofa, pe ongo-ongo lelei pe fe'unga mo hono vīkiviki'í, ko e ngaahi me'a ia 'oku mau fekumi ki ai" (Ngaahi Tefito 'o e Tuí 1:13).

Fakakaukau ke fa'u ha'amou fakahinohino fakamītia ma'á e fāmilí 'aki hano pelu ua ha ngaahi la'i pepa 'oku te'eki tohitohi'i pea fakapipiki kinautolu 'i he peluki'angá ke ma'u ha ki'i tohi. Te mou lava 'o hiki 'i he pēsí takitaha ha fa'ahinga mītiá 'oku faka'aonga'í 'i homou 'apí, fakataha mo e ngaahi tu'unga mo'ui totonu ki he fāmilí pea mo e fale'i fakapalōfita fekau'aki mo e mītiá ko iá.

Te mou toe lava foki ke lau 'a e "Tāmate'i pea Fakahā" na'e fa'u 'e Danielle Kennington (*Liahona*, 'o Sune 2011, 64) ke tokoni 'i ha'amou kamata ha pōtalanoa fekau'aki mo hono faka'aonga'í totonu 'o e mītiá. ■

KI'I TOHI FAKAMATALA 'O E KONIFELENISI 'O 'OKATOPÁ

“Ilonga ha me'a kuó u lea 'aki 'e au ko e 'Eikí, kuó u lea 'aki ia; . . . neongo pē ko e fai ia 'i hoku le'o pē 'o'okú pe 'i he le'o 'o 'eku kau tamaio'eikí, 'oku tatau ai pē” (T&F 1:38).

'I ho'o toe vakai'i ko ia 'a e konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 2012, 'e lava ke ke faka'aonga'i 'a e ngaahi pēsī ni (mo e ngaahi Tohi Fakamatala Fakakonifelenisi 'i he ngaahi pulusinga he kaha'ú) ke tokoni atu ki ho'o akó mo faka'aonga'i 'a e ngaahi akonaki fakamuimitaha 'a e kau palōfita mo e kau 'apasetolo mo'uí mo e kau taki kehe 'o e Siasí.

NGAAHI TALANOA MEI HE KONIFELENISI

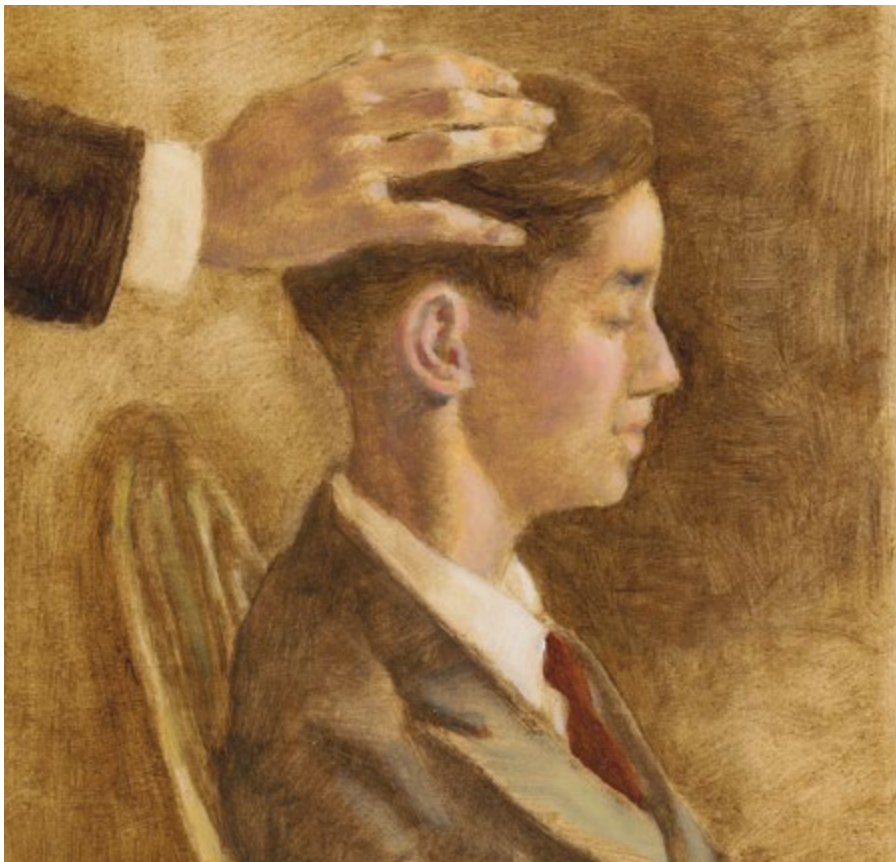
'Oku 'Afio'i 'e he 'Otuá 'Etau Ngaahi Me'afOakí

Ihe'eku hoko ko e tikoní 'i hoku ta'u 12, na'á ku nofo 'i Niu Sēsī, 'oku maile 'e 50 (kilomita 'e 80) mei he Niu 'Ioke Sití. Na'á ku faka'ānaua ke u hoko ko ha taha peisipolo 'iloa. Na'e loto 'eku tangata'eikí ke ne 'ave au ki ha va'inga na'e fai 'i he Mala'e Va'inga Iengikí 'iloá,

'i he Polongí. 'Oku ou kei lava pē 'o sioloto ki hono vilohi 'e Siō Tomāsiō 'a e paté 'o taa'i e fo'i pulú ki he ngaahi nofo'anga 'i loto mālié, 'oku tangutu pē 'eku tangata'eikí 'i hoku tafa'akí, ko e taimi pē ia 'e taha ne ma ō fakataha ai ki ha va'inga peisipolo haú.

Ka 'i ha 'aho 'e taha ne liliu ai he'eku tangata'eikí 'eku mo'uí 'o ta'engata. Na'á ne 'ave au mei Niu Sēsī ki ha 'api 'o ha pēteliake ne 'osi fakanofa 'i Sōleki Siti. Na'e te'eki ke u sio he tangatá kimu'a. Na'e tuku au 'e he'eku tangata'eikí he sitepú. Ne taki atu au 'e he pēteliaké ki ha sea, hili hono ongo nimá ki hoku 'ulú, pea tuku mai ha tāpuaki ko ha me'a'ofa mei he 'Otuá na'e kau ai hano fakahaa'i e holi ma'ongo'onga 'o hoku lotó.

Na'á ne pehē ko e taha au 'o kinautolu na'e pehē ki ai, “Oku monū'ia

Ko ha Tala'ofa Fakaepalōfita

“Ka te u lava 'o palōmesi atu te mou faitāpuekina [e ni'ihī kehé] 'o tokoni ke nau 'ilo'i 'a e ngaahi me'afOakí fakalau-mālie na'e fā'ele'i mai mo kinautolú. 'Oku kehekehe 'a e tokotaha kotoa pē pea 'e kehe pē 'a e tokoni te ne faí. 'Oku 'ikai ha taha ia 'e fakataumu'a ke ta'e lavame'a.”

Palesiteni Henry B. Eyring, Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisí 'Uluaki, “Tokoni ke Fokotu'u ha Taumu'a Lelei,” *Liahona*, Nōvema 2012, 60.

'a e fa'a-fakalelei." [Mātiu 5:9.] Na'á ku 'ohovale 'i ha lava 'e ha muli mo'oni ke 'ilo hoku lotó pea 'á'á ai hoku matá ke sio ki he loki na'e hoko ai e fa'ahinga mana peheé. Kuo hanga 'e he tāpuaki 'o e ngaahi me'a 'oku ou malavá 'o tokoni'i 'eku mo'uí, 'eku nofomalí, pea mo 'eku ngāue he lakanga fakataula'eikí.

'Oku ou lava 'o fakamo'oni tu'unga 'i he a'usia ko iá pea mo e ngaahi me'a ne muimui mai aí, "He 'oku 'ikai ke foaki 'a e me'a-foaki kotoa pē ki he tangata kotoa pē; he 'oku lahi 'a e ngaahi me'a foakí, pea 'oku foaki ha me'a-foaki ki he tangata takitaha 'i he Laumālie 'o e 'Otuá" (T&F 46:11).

Kuó u lava 'o fakatokanga'i mo mateuteu ki he ngaahi faingamālie ke ngāue 'aki ia ki hono tāpuaki'i kinautolu 'oku ou 'ofa ai mo tokoni'í, 'i hono fakahā mai 'e he 'Eikí kiate au ha me'afokí.

'Oku 'afio'i 'e he 'Otuá 'etau ngaahi me'afokí. Ko 'eku tukupā kiate ki-moutolú, pea kiate au foki, ke tau lotua ke 'ilo 'a e ngaahi me'afokai kuo 'osi foaki kiate kitautolú, ke tau 'ilo e founa hono fakatupulaki kinautolú, pea mo fakatokanga'i 'a e ngaahi faingamālie 'oku tuku mai 'e he 'Otuá kiate kitautolu ke tau tokoni'i 'a e ni'ihí kehé. Ka ko e taupotu tahá, 'oku ou fakatauange 'e ue'i fakalaumālie kimoutolu ke tokoni'i ha ni'ihí ke nau 'ilo 'enau ngaahi me'afokai mei he 'Otuá ke nau tokoni.

Palesitani Henry B. Eyring, Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisí 'Uluakí, "Tokoni ke Fokotu'u ha Taumu'a Lelei," Liahona, Nōvema 2012, 67.

Ko Hono Faka'aonga'i 'o e Pōpoaki Ko 'Ení

- 'I ho'o lau mo fakakaukau ki he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 46:11–26, lotua ke ke 'ilo pe ko e hā 'a e ngaahi me'afokai fakalaumālie te ke ala ma'ú.
- 'E anga fēfē hano tokoni'i koe 'e he tokoni'i 'o e kakai kehé ke ke fakatupulaki ho'o ngaahi me'afokai fakalaumālié?
- Kapau kuo te'eki ai ke ke ma'u ha tāpuaki fakapēteliake, fakakaukau ke ke ma'u ia.

Fakakaukau ke hiki ho'o ngaahi fakakaukau 'i ho'o tohinoá pe alea'i ia mo ha ni'ihí kehé.

Ngaahi ma'u'anga fakamatala kehe ki he tefito ko 'eni: *Tu'u ma'u 'i he Tuí* (2004), "Ngaahi Me'afokai Fakalaumālié," 165–67; "Ngaahi Me'afokai Fakalaumālié" 'i he Gospel Topics on LDS.org.

KO HONO MA'U HA MĀLOHI LOLOTONGA E NGAahi 'AHI'AHÍ

"'E anga fēfē ha'o lava 'o kei 'tu'u ma'u mo tu'u ta'e-fa'a-ue'i' ['Alamā 1:25] he lolotonga hono 'ahi'ahi'i e tui? Fakafemo'uekina'i koe 'i he ngaahi me'a 'oku tokoni ki hono langa 'a e uho ho'o tuí:

- 'ai ke ke tui kia Kalaisi,
- lotu,
- fakakaukauloto ki he ngaahi folofolá,
- fakatomala,
- tauhi 'a e ngaahi fekaú,
- peá ke tokoni ki he ni'ihí kehé."

'Eletā Neil L. Andersen 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apo-setolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Ahi'ahi'i 'o Ho'omou Tuí," Liahona, Nov. 2012, 40; ko e tānaki atu 'a e ngaahi fo'i bullets.

FAKAFONU 'A E KONGA 'OKU 'ATAÁ

1. "E fakafõtunga 'e he fili ko ia ke _____ ngāue fakafai-fekau 'a e iku'anga fakalaumalie 'o e tokotaha faifekau, 'a hono malí, pea mo hona hakó 'i he ngaahi to'u tangata 'o e kaha'ú" (Russell M. Nelson, "Eke ki he Kau Faifekau! Te Nau Lava 'o Tokoni'i Koe!" *Liahona*, Nōvema 2012, 18).
2. "Oku ou fie fokotu'u atu _____, ke ke manatu'i ha fo'i lea 'e nima ke tokoni'i kitautolu ke tau fe'ofa'aki ange: 'Tomu'a sio, pea toki tokoni'" (Linda K. Burton, "Tomu'a Sio, Pea Tokoni," *Liahona*, Nōvema 2012, 78).
3. "Ko e ngāue fakatemipalé mo e _____ hisitōlia fakafāmilí ko ha ngāue pē ia 'e taha ka 'oku konga ua" (Richard G. Scott, "Ko e Fiefia 'i Hono Huhu'i 'o e Kau Pekia," *Liahona*, Nōvema 2012, 93).
4. "Ko e 'ulungaanga fisifisimu'a taha 'o e 'ofá, 'a e _____" (Jeffrey R. Holland, "Ko e 'Uluaki Fekau Ma'ongo'ongá," *Liahona*, Nōvema 2012, 84).

Ngaahi taiti: 1. Iku'anga fakalaumalie; 2. Ke mou fe'ofa'aki; 3. hisitōlia fakafāmilí; 4. mateaki

TĀ FAKATĀ 'O E 'ATA' E CODY BELLO IRI

FA'U HA TUKUFAKALO FAKAFĀMILI

Na'e ako'i 'e 'Eletā L. Tomu Peuli 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá ha ngaahi me'a 'e nima 'e lava ke fakahoko 'e he ngaahi matu'á ke fokotu'u ai ha ngaahi tukufakaholo fakafāmilí 'oku mālohi angé. Na'á ne pehē: "Oku fenāpasi 'a e ngaahi fokotu'u ko 'eni ki hono fa'u ha *tukufakaholo fakafāmilí* mālohi mo e tukufakaholo 'o e Siasí. 'E hoko hotau anga fakafāmilí leleiko ha malu'i ki he'etau fānaú."

1. "E lava ke lotu tāuma'u 'a e mātu'á, 'o kole ki he'etau Tamai Ta'engatá ke tokoni ange."

2. "Te nau lava 'o lotu fakafāmilí, ako folofola, mo efiafi fakafāmilí 'i 'api pea mo ma'u me'a-tokoni fakataha ki he lahi taha 'e lavá."
3. "E lava ke 'aonga kakato ki he mātu'á 'a e ngaahi tokoni 'a e Siasí."
4. "E lava ke toutou vahevahe 'e he mātu'á 'enau fakamo'oni ki he'etau fānaú."
5. "Te tau lava 'o fokotu'utu'u hotau fāmilí 'o fakatahu mo e ngaahi tu'utu'uni mo e ngaahi fie ma'u fakafāmilí, ngaahi tukufakaholo mo tō'onga fakafāmilí lelei, pea mo e 'tu'unga faka'ekonōmika 'o e fāmilí."

Mei he "Ko e Hoko ko e Mātu'a Lelei," *Liahona*, Nōvema 2012, 28.

Ke lau, mamata, pe fanongo ki he ngaahi lea 'o e konifelenisi lahi, 'alu ki he conference.lds.org.

KO E KOLE FAKAMOLEMOLE 'A 'E KU TANGATA'EIKÍ

*Na'e mālohi ange ia 'i ha
malanga 'e lauiafe.*

Fai 'e David Hixon

Na'a ku ta'u 16 pea na'a ku fuofua tā 'a e ngaahi fasi rock-and-roll fo'ou. Me'apango, he 'i he'eku fanongó, na'a ku ta'efiemālie ke fanongo ki hono faka'aonga'i ha fo'i lea ta'efe'unga 'i he fo'i hiva faka'osí. Na'a ku ongo'i mā. Na'a ku 'ilo he 'ikai loto ki heni 'eku ongo mātu'a—na'e 'ikai tatau 'a e lekōtí mo e ngaahi tu'unga mo'ui homau fāmilí. Ka na'a ku sai'ia 'i he toenga 'o e ngaahi hivá, ko ia ai, ko e taimi kotoa pē na'a ku tā ai 'a e lekōtí, na'a ku fakale'osi'i ia ki mu'a pea hiva'i mai 'a e fo'i lea ta'e fe'ungá.

Na'e tala 'e hoku tuofefiné 'i he'ene 'uhinga lelei pē ki he'eku tamai 'a e 'alapamá. Ki mui ange ai, lolotonga ha'ama 'i he loki kaí, na'a ne fakahā mai 'ene hoha'a fekau'aki mo e fo'i lea ta'e fe'ungá. Neongo na'e fai mai 'a e leá ni 'i ha founga 'ofa, ka na'a ku tu'u ta'e'unua 'o taukave'i hoku tu'ungá.

Na'a ku faka'aonga'i 'a e fakakikihi kotoa pē na'a ku mafakakaukau ke fakaloto'i 'eku tangata'eikí 'oku totonu ke kei tauhi pē 'a e lekōtí. Na'a ku talaange, "Na'e 'ikai ke u 'ilo 'e au 'oku 'i he 'alapamá 'a e fo'i leá he taimi na'a ku fakatau aí, pea ko e taimi 'oku tā ai 'a e fo'i hiva ko iá, 'oku ou tukutukuhifo ia ke le'o si'i."

Ko e taimi na'a ne talamai ai 'oku totonu ke u kei lí'aki pē 'a e lekōtí, na'a ku talaange leva, "Kapau 'okú ke fakakaukau pehē, pea ta 'oku totonu ke u nofo mei he akó foki! 'Okú ou

fanongo he fo'i lea ko iá—mo ha ngaahi lea kovi ange—'i he 'aho kotoa pē he akó!"

Na'e kamata leva ke 'ita. Na'a ne toe fakamamafa'i mai 'oku 'ikai totonu ke 'i ai ha'amau ngaahi hiva lea ta'efe'unga 'i homau 'apí. Na'e fakalalahi 'a e fakakikihi 'i he'eku talaange 'oku lahi ange ha ngaahi angahala kovi ange neu mei lava 'o fai ka na'e 'ikai keu teitei faka'aonga'i 'a e fo'i lea ko iá.

Na'a ku feinga leva ke malii 'ema talanoá: "Okú ou feinga lahi 'aupito ke fai lelei, ka 'okú ke nofotaha pē he ki'i me'a si'isi'i ko 'ení mo pehē ko ha taha faiangahala kovi au!"

Neongo ia, na'e 'ikai pē holomui 'eku tangata'eikí. Pehē pē mo au. Na'a ku laka leva ki 'olunga ki hoku lokí, ha'aki mai 'a e matapaá, pea tokoto 'i he 'ita lahi 'aupito 'i hoku mohengá. Na'a ku toutou toe fakamanatu 'ema fakafekikí 'i hoku 'atamai, 'o toe fakaloto ange 'eku fakakaukau ne 'ikai lavá pea mo kei lau pē na'a ku tonu.

'Osi ha miniti 'e hongofulu, kuo fai mai ha ki'i tukituki he matapaá. Ko e Tangata'eikí. Kuo liliu hono fōtungá. Na'e 'ikai ha'u ia ke fakafekiki. Pehē mai ia, "Fakamolemole atu he'eku 'itá. Te ke lava 'o fakamolemole'i au?" Na'a ne fakahā mai 'a e lahi 'o 'ene

'ofa 'iate aú pea mo 'ene faka'apa-apa'i lahi aú. Na'e 'ikai ke malanga. Na'e 'ikai ke ne fai mai ha fale'i. Pea tafoki fakalongolongo pē ia 'o mavahe mei he lokí.

Na'a mo ha malanga 'e lauiafe 'i he loto fakatōkialó he 'ikai teitei mālohi pehē fau ia kiate au. Na'e 'ikai ke u kei 'ita ai, ka kiate au pē koe'uhí ko 'eku ta'e'unua mo loto fefeká. Na'a ku to'o leva 'a e lekōtí 'o paki ua, pea lí. 'Okú 'ikai ke u 'ilo pe na'a ku fakahā ki he Tangata'eikí 'a e me'a na'a ku faí, ka 'ikai toe mahu'inga ia. Ko e me'a na'e mahu'ingá ko 'eku ako hono fakamahu'inga'i 'e he'eku tangata'eikí homa vaá 'o laka ange 'i hono lāngilangí, neongo 'a 'ene totonú. ■

Tēvita Hikisoni nofo 'i Tekisisi, USA.

KO HA TALI FAKAVAIVAI

"Okú teke'i atu 'a e houháu 'e he tali fakavaivai: ka 'oku fakatupu 'a e 'itá 'i he lea fakamamahí"

Lea Fakatātā 15:1

KUO PAU KE TAU FANAU'I 'I HE VAI PE'A 'I HE LAUMĀLIE

'Oku tau tui kuo pau ke tau papitaiso pea ma'u 'a e me'afuaki 'o e Laumālie Ma'oni'oni (fakafou 'i he ouau 'o e hilifakinima) kae fakahaofi 'i he pule'anga 'o e langí. Na'e ako'i 'e he Fakamo'uí, "Kapau 'e 'ikai fanau'i 'a e tangatá 'i he vai mo e Laumālié, 'e 'ikai 'aupito fa'a hū ia ki he pule'anga 'o e 'Otuá" (Sione 3:5).

Na'e toe ako'i foki 'e he 'Eikí ko e ouau 'o e papitaisó—'o tatau mo hono toenga kotoa 'o e ngaahi ouau 'o e ongoongolelé—kuo pau ke fakahoko ia 'e ha taha ma'u lakanga fakataula'eiki mo'ui taau: "Ko e tokotaha ko ia kuo ui 'e he 'Otuá mo ne ma'u 'a e mafai meia Sisū Kalaisi ke fai 'a e papitaisó, 'e 'alu hifo ki he vai fakataha mo e tokotahá. . . . Pea te ne toki fakauku leva 'a e tangatá pe fefiné 'i he vai, pea toe 'alu hake leva mei he vai" (T&F 20:73–74).

Ko e papitaiso 'i he fakaukú ko ha fakataipe ia 'o e pekia mo e tanu 'o e

taha faiangahalá pea mo hono fanau'i fakalaumālie 'o e tahá ke toe mo'ui 'i ha "mo'ui fo'ou" (Loma 6:4). 'I he'etau papitaisó 'oku tau sítu'a ai mei he'etau mo'ui motu'á kae kamata ha mo'ui fo'ou ko ha kau ākongá 'a Sisū Kalaisi. 'I he taimi kuo tau hilifakinima aí, kuo tau hoko ko e kāingalotu 'o Hono Siasí.

'Oku toe kau foki 'i he papitaisó ha fuakava toputapu, 'i he vā 'o e Tamai Hēvaní mo e taha fakafu'ituitui 'oku papitaisó. 'Oku tau fuakava ke tauhi 'Ene ngaahi fekaú, tauhi kiate Ia mo 'Ene fānaú, mo to'o kiate kitautolu 'a e huafa 'o Sisū Kalaisí. 'Okú Ne palōmesi ke fakamolemole 'i 'etau ngaahi angahalá, "[mo] hua'i hifo 'a hono Laumālié 'o lahi 'aupito kiate [kitautolu]" (Mōsaia 18:10), pea mo foaki mai 'a e mo'ui ta'engatá.

Na'a mo e Fakamo'uí tonu pē na'á ne tauhi 'a e fekau ke papitaisó, neongo na'e 'ikai Ha'ane angahala (vakai, Mātiu 3:13–17). Na'e papitaiso

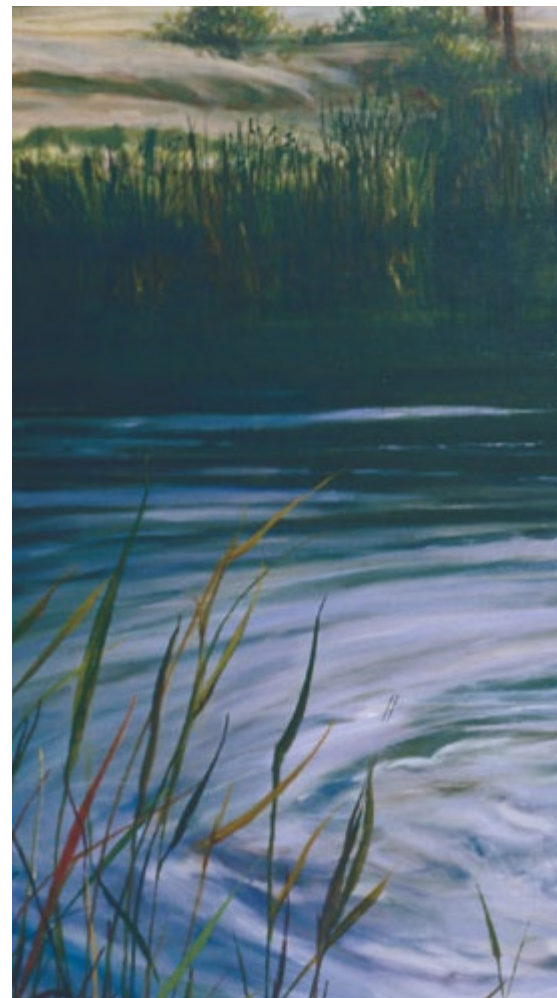
ke talangofua, ke tā ha sipinga kiate kitautolu, pea mo "fakahoko 'a e mā'oni'oni kotoa pē" (vakai, 2 Nifai 31:5–9). Ko ia, ko kinautolu 'oku nau fili ke papitaisó 'oku nau muimui 'i he sipinga 'a e Fakamo'uí. ■

Ke ma'u ha fakamatala lahi ange, vakai ki he vahe 2 'o e *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Lolenisou Sinou* (2012).

KO HA FUAKAVA TOPUTAPU

"Ko e papitaisó . . . ko ha ouau ia 'okú ne fakataipe 'a e hū'anga ki ha fuakava toputapu mo tu'uloa 'i he vaha'a 'o e 'Otuá mo e tangatá. 'Oku palōmesi 'a e tangatá ke sí'aki 'a e māmaní, ke 'ofa mo tokoni ki hono kāingá, 'a'ahi kiate kinautolu 'oku 'ikai ha'anau tamai pe husepāniti 'i honau ngaahi mamahí, talaki 'a e melinó, malanga'aki 'a e ongoongolelé, tokoni ki he 'Eikí, pea mo tauhi 'Ene ngaahi fekaú. 'Oku tala'ofa mai 'a e 'Eikí te ne 'hua'i hifo 'a hono Laumālié 'o lahi 'aupito kiate [kitautolu]' (Mōsaia 18:10), huhu'i fakatu'asino mo fakalaumālie fakatou'osi Hono Kāingalotú, lau fakataha kinautolu mo kinautolu 'o e 'Uluaki Toetu'ú, mo foaki 'a e mo'ui ta'engatá."

'Eletā L. Tom Perry 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Ko e Ongoongolelé 'o Sisū Kalaisí," *Liahona*, Mē 2008, 44–46.

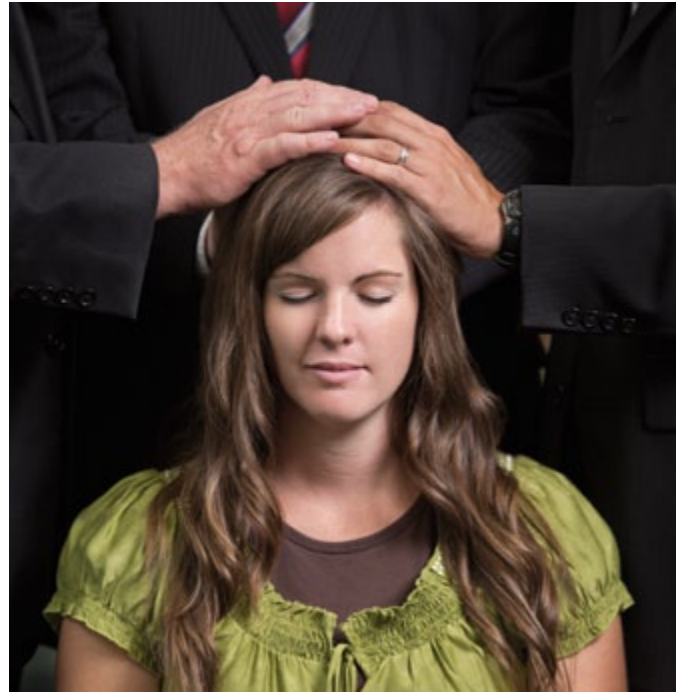
Ko kinautolu 'oku nau loto ke papitaisó kuo pau ke "fakavaivai'i 'a kinautolu 'i he 'ao 'o e 'Otuá, . . . pea fakamo'oni'i 'i he 'ao 'o e Siasí kuo nau fakatomala mo'oni mei he'enu ngaahi angahala kotoa pē, pea [nau] lotofiemālie ke to'o kiate kinautolu 'a e huafa 'o Sīsū Kalaisi" (T&F 20:37).

"Oku mau tui [ki he] . . . papitaiso 'i he fakaukú" (Ngaahi Tefito 'o e Tui 1:4).

Hili hotau papitaisó, 'oku hilifakinima leva kitautolu ko ha mēmipa 'o e Siasí 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní mo ma'u 'a e me'afuaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni. 'Oku faka'atā 'e he papitaisó mo e hilifakinimá 'a e Fakalelei 'a Sīsū Kalaisi ke ne fakahoko 'a e fakama'a fakalaumālie 'i he'etau mo'uí, kau ai 'a e "fakamolemole 'o e . . . ngaahi angahalá" (T&F 33:11).

'Oku tau hoko 'i he papitaisó mo e hilifakinimá ko e "kaungā kolo mo e kāinga mā'oni'oni" 'i he "fale 'o e 'Otuá" ('Efesō 2:19).

**Fai 'e 'Eletā
Tad R. Callister**

'O e Kau Palesitenisī 'o e
Kau Fitungofulú

Ko e tulama 'iloa ko ia 'a Robert Bolt ko e talanoa ia e *A Man for All Seasons* ko e talanoa ia 'o Sir Thomas More. Na'á ne faka'ilonga'i ia ko ha taha poto, loea, 'amipasitōa, pea faka'osí, ko ha Lord Chancellor 'o 'Ingilani. Ko ha tangata angatonu 'aupito. 'Oku kamata 'aki e tulamá 'a e ngaahi lea ko 'eni 'a Sir Richard Rich: "'Oku 'i ai ha mahu'inga 'o e tangata kotoa pē! . . . Pehē foki 'i he pa'angá. . . . pe fiefiá. 'Oku 'i ai ma'u pē ha mahu'inga ki he ngaahi tu'ungá (titles), hou'eiki fefiné, ngaahi koloa fakatu'asinó."¹

Ko e kaveinga ia 'o e fo'i tulamá. Ko e kaveinga foki ia 'o e mo'uí. 'Oku 'i ai nai ha tangata pe fefine he māmaní he 'ikai ke lava 'o fakatau, pe 'oku mahulu 'ene angatonú 'i ha fa'ahinga mahu'inga?

Angatonú

*Ko e angatonú ko e
loto to'a ia ke fai 'a
e me'a 'oku totonú
neongo 'a e ngaahi
ha'aha'á mo e ta'e
fakafiemālié.*

'I he hoko atu 'o e fo'i tulamá, ne loto 'a Tu'i Henelī VIII ke vete'i 'a e Kuini ko Kefilini (Catherine) kae mali mo 'Eni Polini (Anne Boleyn). Ka 'oku 'i ai ha palopalema: 'oku tapui 'a e vete malí 'i he Siasi Katoliká. Ko ia na'e fie ma'u ai 'e he Tu'i ko Henelī VIII, ke fai ha fuakava 'e hono kakaí te nau pou pou 'i ia 'i he'ene vete malí, kae 'ikai fakatupu hou-hau ki he'ene fie ma'ú. Ka 'oku 'i ai mo ha toe palopalema.

Ko Sir Thomas More, 'a ia na'e 'ofa'i mo sai'ia ai 'a e kakai tu'á, ko ha taha, ta'e-pou-pou—na'e 'ikai tuku ia 'e hono konisēnisí ke fakamo'oni 'i he fuakavá. Na'e 'ikai fie tukulolo, pea na'a mo e fie ma'u 'e he tu'í. Pea hoko leva hono sivi'í. Na'e fai 'e hono ngaahi kaungāme'á hono fakahekeheke'í mo hono teké, ka ne 'ikai pē tukulolo. Na'e fa'ao 'ene

FATAA'I 'E ROBERT CASEY

KO E FAKAVA'E
'O HA MO'UI
FAKA-KALAI SI

koloá, to'o hono tu'ungá, mo hono fāmilí, ka na'e 'ikai pē fakamo'oni ia. Fāifai, pea fakamāu'i hala ia 'i he'ene mo'uí, ka na'e 'ikai pē ke holomui.

Kuo nau to'o meiate ia 'ene pa'angá, hono mālohi faka-politikalé, hono ngaahi kaungāme'á, pea mo hono fāmilí—pea 'e a'u 'o nau to'o mo 'ene mo'uí—ka 'oku 'ikai ke nau lava 'o to'o meiate ia 'ene angatonú. 'Oku 'ikai fakatau ia 'i ha fa'ahinga mahu'inga.

Ko e tumutumu 'o e fo'i tulamá, ko hono fakamāu'i hala 'o Sir Thomas More ki he talisoné. Na'e fai 'e Sir Richard Rich 'a e fakamatala fuakava loi na'e fie ma'u ke mo'ua aí. 'I he hū ki tu'a 'a Sē Lisiate mei he fale hopó, ne fehu'i ange 'e Sē Tōmasi Moa ki ai, "Ko ha seini faka'ōfisi 'ena 'okú ke tuí. . . . Ko e hā [ia]?"

Tali ange 'e he Talatalaaki ko Thomas Cromwell, "Kuo fokotu'u 'a Sē Lisiate ko e 'Āteni Seniale ki Uēlesi."

Sio 'a More ki he fofonga 'o Lisí 'i he mata faka'ise'isa mo pehē ange, "Ki Uēlesi? Ko e hā, Lisiate, 'oku 'ikai ma'u 'e ha tangata ha me'a 'i hono foaki hono laumālié ma'á e māmaní kotoa. . . . Ka ma'a Uēlesi!"²

'I he mo'ui ka hokó, 'oku 'ikai ha veiveiua 'e manatu mai ha tokolahi 'i he lolotonga 'o e fetāngihi ta'e tukú mo toutou pehē, "Ko e hā ne u fetongi 'aki ai hoku laumālié 'a Uēlesi pe ngaahi fiefia fakamāmani taimi nounou pe manakoá pe 'aki ha māká pe ko e tali 'e hoku ngaahi kaungāme'á? Ko e hā neu fakatau 'aki ai ha mahu'inga 'eku angatonú?"

Ngaahi Tefito'i Mo'oni 'o e Angatonú

'Oku ou fie fakamatala ki ha tefito'i mo'oni 'e fitu 'o e angatonú 'oku ou 'amanaki te nau ue'i kitautolu ke tau 'ai 'a e 'ulungaanga faka-Kalaisi ko 'ení ke hoko ko ha tefito'i 'ulungaanga mahu'inga 'i he'etau mo'ui fakafo'ituituí.

1. *Ko e angatonú ko e fakava'e ia 'o hotau 'ulungāngá mo e 'ulungaanga lelei kehe kotoa pē.* Na'e kamata 'e he Kāingalotú he 1853 hono langa 'o e Temipale Sōlekí. Ko ha kongá lahi 'o e ongo ta'u lōloa faingata'á, na'e keli ai 'e he Kāingalotú 'a e kelekelé 'o fakatoka 'a e fakava'é: ne laka hake 'i he fute 'e valú (2.4 m) hono lolotó, ko e maka lahe. Na'e ha'u 'i ha 'aho 'e taha 'a e taki ngāué kia Palesitene Pilikihami 'Iongi mo e ongoongo fakamamahi ko 'ení: 'Oku 'i ai ha ngaahi mafahifahi he ngaahi kongá makalahé. Na'e fehāngahangi 'a Pilikihami 'Iongi mo e palopalemá ni: (1) fai pē honau lelei tahá ke palasitaa 'i 'a e ngaahi mafahifahi pea langa 'a e temipalé 'i ha mamafa mo ha faka'ofofa 'oku si'isi'i ange ne fai ki ai e 'amanakí pe (2) ta'aki e ngāue ta'u 'e uá kae fetongi 'aki ha fakava'e maka kalānite te ne lava 'o ha'amo 'a e temipale nāunau'ia 'o e 'Otuá na'e

sioloto ma'anautolú. Me'amālié, he na'e fili 'e Palesitene 'Iongi 'a e fika uá.³

Ko e angatonú ko e fakava'e ia 'oku langa ai 'a e 'ulungāngá mo e mo'ui faka-Kalaisi. Kapau 'oku 'i ai ha ngaahi mafahifahi 'i he fakava'e ko iá, pea ta he 'ikai ke ne lava 'o mafuesia 'a e mamafa 'o e ngaahi 'ulungaanga faka-Kalaisi kehe kuo pau ke langa aí. 'E lava fēfē ke tau loto fakatōkilalo kapau 'oku 'ikai ke tau angatonu 'o fakahaa'i hotau ngaahi vaivaí? 'E anga fēfē ke tau 'ofa ki he ni'ihī kehé kapau 'oku 'ikai ke tau faitotonu 'i he'etau fēngāue'aki mo kinautolú? 'E lava fēfē ke tau fakatomala mo ma'a kapau 'oku tau tala fakakonga pē 'a e mo'oní ki he'etau pīsopé? 'Oku hoko e angatonú ko e 'elito 'o e 'ulungaanga lelei kotoa pē.

Na'e pehē 'e he taha fa'u tohi Kalisitiane ko C. S. Luisí (Lewis) ko 'etau fai pē ha fehālaaki 'i ha 'ekuasi fakafika, he 'ikai ke tau kei hoko atu ai pē: "Ko e taimi pē 'oku ou kamata tānaki ai 'i ha founga hala, ko e vave ange 'eku tali 'eni mo foki 'o toe kamatá, ko e vave ange ia 'eku tonú."⁴

Ko e me'a tatau pē, he 'ikai ke tau lava 'o kei ma'u kakato 'a e ngaahi ulungaanga faka-Kalaisi kehé kae 'oua kuo tau mu'aki 'ai 'a e angatonú ko e fakava'e maka kalānite 'o 'etau mo'uí. 'I ha ngaahi me'a 'e ni'ihī, 'e ala fie ma'u ai kitautolu ke tau foua e ngaahi me'a fakamamahi 'o e to'o 'o e fakava'e lolotonga ne langa 'i he kākāá kae fetongi tahataha 'aki ia ha fakava'e 'o e angatonú. Ka 'e lava pē 'o fakahoko.

2. *'Oku 'ikai ko e angatonú 'a e fai pē 'o e me'a 'oku fakalaó ka mo ia 'oku totonu mo faka-Kalaisi.* Mahalo 'e fakalao pē ke tono, mahalo 'e fakalao pē ke feohi fafale te'ekimali, mahalo 'e fakalao pē ke lau, ka 'oku hala'atā ha taha ia ai 'e tonu mo anga faka-Kalaisi. 'Oku 'ikai ko e angatonú 'a e muimui pē ki he laó; 'oku toe kau ai mo e talangofua ki he ngaahi lao totonu 'oku mā'olunga angé. 'Oku hangē ia ko hono fokotu'u mai 'e he palesiteni 'o e 'Tunaiteti Siteití ko 'Ēpalahame Lingikoní: mo'ui fakatatau mo e "kau 'āngelo lelei ange 'o hotau natulá."⁵

'Oku 'i ai 'a e fatongia totonu 'o e talavou kotoa pē ke ne malu'i mo le'ohi 'a e angama'a 'o e taha 'okú na teití, pea 'oku ma'u 'e he finemui kotoa pē 'a e fatongia totonu tatau pehē ki he taha 'okú na teití. Ko ha sivi ia 'o 'ena angatonú. Ko ha tangata pe fefine 'oku fāifeinga ke angatonú, te ne fokotu'u ha tukupā mo ha ivi mapule'i 'e mahulu hake pea na'a mo e ngaahi ongo mālohi 'o e ngaahi ongo fakaesinó. Ko e anga faka'e'i'eiki ki he 'Otuá pea kiate kita mo e ni'ihī kehé 'okú ne pou pou 'i mo fakaivia kinautolú pea na'a mo e taimi 'oku tukuange mai ai 'e Sētane 'ene ngaahi mahafu tau 'o e ngaahi 'ahi'ahi fakaeangama'a kiate kinautolú. Na'e pehē 'e he 'Eiki ki he to'u tangatá ni, "Te u fokotu'u hake kiate au ha kakai haohaoa" (T&F 100:16). 'Oku falala mai 'a e 'Otuá ke tau hoko ko e to'u-tangata ko iá.

Na'á ku fie ma'u mo hoku hoa ngāue 'i he ngaahi ta'u kuo hili atú ke tuli ha taha ngāue. Hili ha 'ama pōtalanoa ne ma felotoi ke totongi huhu'i ia 'i he'ene ngaahi ngāue. Na'á ku ongo'i na'e lahi ange 'a e totongi 'i he tu'unga totonú, ka na'e kei maumu pē homau vaá 'i he aleá. 'I he pō ko iá ne u ongo'i mamahi. Na'á ku feinga ke teke'i 'aki ha'aku faka'uhinga 'iate au pē na'á ku fai totonu, ka na'e 'ikai mavahe 'a e ongo ia ko 'ení. Fāifai pea ha'u e ongo ko 'ení: "'Oku 'ikai fe'unga ho'o fai totonu peé; kuo pau ke ke toe feinga ke anga faka-Kalaisi." 'Oku hoko 'a e muimui ki he ngaahi lao mā'olunga taha 'o e

faitotonú ko ha faka'ilonga 'o ha tangata pe ha fefine 'oku angatonu.

3. *'Oku fakahoko 'e he angatonú 'a e tu'utu'uní 'o makatu'unga 'i ha ngaahi fakakaukau 'oku ta'engata.* Na'e fai 'e ha finemui 'i homau uóti ha sivi 'i he ako ma'olunga homau feitu'ú. 'I he'ene sio haké, ne ne fakatokanga 'i ha taha 'o hono ngaahi kaungāme'á 'oku kākā he sivi. Ne fetaulaki hona matá. Ne fakamafuta pē 'e hono kaungāme'á hono umáa 'i he'ene maá, mo fafana mai "'Oku ou fie ma'u ha maaka lelei." Hangē ne mole 'i he finemuí ni 'ene vīsone ta'engata—'oku 'ikai ko e mākā ka ko e tu'unga faka'otuá 'a hotau iku'angá. Ko e hā hano lelei ke tali kitautolu 'i he ngaahi 'univēsiti 'iloa tahá kae mole hotau hakeaki'i 'i hono ngāue'í? Ko e taimi kotoa pē 'oku kākā ai ha taha, 'okú ne fakafetongi hono tāpuaki fakalaumālie 'o e lahí ki ha lū kulokula (vakai, Sēnesi 25:29–34). 'I he'ene sio nounou, ne fili ai ia ki ha pa'anga 'e taha he 'ahó ni kae 'ikai ko e koloa ta'e-fakangatangata 'i he mo'ui ka hokó.

Na'e talamai 'e ha tamai loto mamahi 'e taha kiate au 'oku fie ma'u 'e hono 'ofefine ta'u hongofulu tupú ke "mo'ui fakalusa" pea toki fakatonotonu 'ene mo'u'i 'i ha toe ha māhina 'e tolu ki he mali na'e palani ki aí, koe'uhí ke lava 'o ma'u ha'ane lekomeni tempale. 'Oku 'ikai ke u 'ilo 'e au ha palesiteni fakasiteiki te ne fie 'oange ha lekomeni 'i he fa'ahinga tūkunga peheé. Pea tatau ai pē kapau na'e 'oange, 'e hoko ia ko ha mala'ia, kae 'ikai ko ha tāpuaki. Ko e angatonú 'oku 'ikai sio nounou—'oku 'ikai ko ha liliu fakataimi pē 'o e 'ulungāngá; ko ha liliu 'aupito 'o e natulá.

Na'e talamai 'e he Tu'i ko Penisimani kiate kitautolu 'a e founa te tau lava ai 'o liliu hotau ngaahi angá mei he tangata fakakakanó 'o hoko ko ha tangata fakalaumālie: "He ko e tangata fakakakanó ko e fili ia ki he 'Otuá, pea kuo pehē ai pē talu mei he hinga 'a 'Ātamá, pea ta'engata, kae 'oua kuo ne talangofua ki he ngaahi fakahinohino 'a e Laumālie Mā'oní'oní, pea li'aki 'a e tangata fakakakanó kae hoko ko ha tangata

He 'ikai ke tau lava 'o kei ma'u kakato 'a e ngaahi 'ulunga-anga faka-Kalaisi kehé kae 'oua kuo tau mu'aki 'ai 'a e angatonú ko e fakava'e maka kalā-nite 'o 'etau mo'u'i. 'I ha ngaahi me'a 'e ni'ihī, 'e ala fie ma'u ai kitautolu ke tau foua e ngaahi me'a fakamamahi 'o e to'o 'o e fakava'e lolotonga ne langa 'i he kākā kae fetongi tahataha 'aki ia ha fakava'e 'o e angatonú.

Ko e lilii hotau angá, kae 'ikai ko 'etau tō'ongá peé, 'oku fakafaingofua 'i ia 'e he fakakau-kau ta'engata ko e fānau kitautolu 'a e 'Otuá, 'oku 'i loto 'iate kitautolu ha ki'i tu'unga fakalangi hangē ko Iá, pea tu'unga 'i he Fakaleleí, te tau lava ai 'o hoko 'o tatau mo Ia—ko e fa'ifa'itaki-anga haohaoa 'o e angatonú.

mā'oni'oni 'i he fakalelei 'a Kalisi ko e 'Eikí, pea hoko 'o anga tatau mo ha tamasi'i si'i, angavaivai, angamalū, loto fakatōkilalo, fa'a kātaki, fonu 'i he 'ofa, pea loto fiemālie ke fakavaivai 'i he me'a kotoa pē 'oku 'afio'i 'e he 'Eikí 'oku lelei ke ne faí, 'o hangē 'oku fakavaivai 'e ha tamasi'i si'i ki he'ene tamaí" (Mōsaia 3:19; ko e toki tānaki atu hono fakamamafa'í).

Ko e lilii 'o hotau angá kae 'ikai ko 'etau tō'ongá pē, 'oku fakafaingofua 'i ia 'e he fakakaukau ta'engata ko e fānau kitautolu 'a e 'Otuá, 'oku 'i loto 'iate kitautolu ha ki'i tu'unga fakalangi hangē ko Iá, pea tu'unga 'i he Fakaleleí, te tau lava ai 'o hoko 'o tatau mo Ia—ko e fa'ifa'itaki-anga haohaoa 'o e angatonú.

4. *Ko e angatonú ko hono fakahā kakato 'o e mo'oni 'o 'ikai ha toe me'a ka koe mo'oni pē.* 'Oku ou tui 'e lava pē 'Eikí ke kātaki'i hotau ngaahi vaivái mo e fehālākí, kapau te tau fakahāa'i ha loto holi mo feinga ke fakatomala. Ko e taumu'a kakato ia 'o e Fakaleleí. Ka 'oku 'ikai ke u tui te Ne lava 'o kātaki'i ngofua pē ha loto kākā pe 'elelo loi.

Na'á ku fakahoko 'i he ngaahi ta'u si'i kuo hilí ha 'a'ahi ki ha misiona. Na'e faingata'a'ia ha ni'ihí 'o e kau faifekau' 'i he talangofuá. Na'á ku fakahoko mo e palesiteni fakamisi-oná 'i he efiáfi ko iá ha 'initaviu mo ha ni'ihí 'o e kau faifekau'. 'I he pongipongi hono hokó, ne kamata 'e he palesiteni fakamisioná 'emau konifelenisi fakasouní 'aki ha'ane fai ha lea faka'ofa'ofa mo'oni 'i he angatonú. Na'á ku ongo'i ai ke toe lea 'i he kaveinga pē ko iá. Na'e mahino kiate kimaua 'e lau mōmēniti pē peá ma toe fakahoko ha ngaahi 'initaviu kehe. Na'á ma kole ki he kau faifekau' ke 'oua te nau fai 'a e fa'ahinga me'a ko ia ke toki tala pē 'e ha taha 'a e mo'oni kapau 'oku fai ange 'a e fehu'i totonu mo fakahangatonú.

Na'e 'i ai 'a e Laumālié, pea na'e ha'u fakapulipuli ha kau faifekau 'e toko fā mei he pō ki mu'á 'o pehē, "Oku 'i ai ha me'a ke mau toe fakahā atu." Na'e pehē 'e ha taha 'o kinautolu, "Oku ou fie hoko ko ha tangata

lea totonu." Na'á ne fetongi hono fakava'e 'one'oné 'i he 'aho ko iá 'aki ha fakava'e maka kalānite 'o e angatonú.

5. *Ko e angatonú 'oku 'ikai fakangalingali pe kumi 'uhinga.* 'Oku 'i ai ha fa'ahinga me'a faka'eieiki 'i ha tangata pe fefine 'okú ne tala hono ngaahi vaivái mo tali fie tali hono tukuaki'í 'o 'ikai kumi 'uhinga pe fakangalingali. Na'e tā-tu'o lahi hono lekooti 'e Siosefa Sāmita hono ngaahi vaivái 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá ke lau 'e he taha kotoa. 'Oku talamai 'e he me'á ni na'e 'ikai haohaoa, ka 'okú ne toe talamai foki na'e 'ikai ha me'a ke ne fufuu'i—ko ha tangata angatonu ia. Ko e hā 'oku fai 'e he me'á ni 'i he taimi na'á ne fakahā ai 'a e talanoa 'o 'ene 'Uluaki Mata Me'a-hā-maí pe ko e fakamatala 'o e ngaahi 'a'ahi mai 'a Molona? 'Okú ne talamai te tau lava 'o falala ki ai, te tau lava 'o tui ki he'ene fo'i lea kotoa pē koe'uhí, he 'oku mo'oni, ko ha tangata angatonu ia.

6. *Ko e angatonú ko hono tauhi ia 'o 'etau ngaahi fuakavá mo 'etau ngaahi tukupaá, 'o a'u ai pē ki he taimi 'oku 'ikai faingamālie ai.* Ko e angatonú ko e loto to'a ia ke fai 'a e me'a 'oku totonú 'o tatau ai pē pe ko e hā 'e hokó mo 'ene ta'e fakafiemālié. Na'e fai 'e Palesiteni N. 'Elitoni Tena (N. Eldon Tanner) (1898–1982), ko ha Tokoni 'Uluaki ki mu'a 'i he Kau Palesiteni 'Uluakí, 'a e talanoa ko 'ení:

"Na'e ha'u ha talavou 'ikai fuoloa atu kiate au 'i hoku 'ōfisí 'o pehē, 'Na'á ku fai ha alea mo ha tangata 'o fie ma'u ai ke u fai ha ngaahi totongi fakafoki 'i he ta'u kotoa pē. 'Oku tōmui 'eku totongi, pea he 'ikai ke u lava 'o fai e ngaahi totongi ko iá, he kapau te u fai ia, 'e iku mole ai hoku 'apí. Ko e hā te u fai?

"Na'á ku sio pē kiate ia peá u pehē ange, 'Tauhi ho'o aleapaú.'

"Tatau ai pē ka mole ai hoku 'apí?"

"Na'á ku talaange, "Oku 'ikai ko 'eku lau 'eni fekau'aki mo ho 'apí. Ko 'eku lau 'eni fekau'aki mo ho'aleá; pea 'oku ou tui 'e fie ma'u ange 'e ho uai'fi ha husepāniti 'oku fai ki he'ene aleá, fakahoko hono ngaahi ngafá,

tauhi 'ene ngaahi fakapapaú pe ko 'ene ngaahi fuakavá, kae nofo totongi 'i ha 'api, 'i hano ma'u ha 'api mo ha husepāniti he 'ikai ke ne tauhi 'ene ngaahi fuakavá mo 'ene ngaahi fakapapaú.'"⁶

Na'á ne ma'u ha fili faingata'a: ko hono 'apí pe ko 'ene angatonú. Ko ha tangata pe fefine angatonú 'oku 'ikai mo'ulaloa ia pe fakavaivai koe'uhí pē he 'oku faingata'a pe mamafa pe 'ikai fakafiemālie. 'Oku ma'u 'e he 'Eikí ha ongo'i angatonu kakato he me'á ni. Na'á Ne folofola, "Ko hai au . . . ke u tala'ofa kae ta'e-fakahoko ia?" (T&F 58:31).

Ko e taha 'o e sivi faingata'a taha 'o e angatonú pe 'oku tau tauhi 'a e ngaahi fekau mo e ngaahi palōmesi ne tau fakahokó pe 'oku tau hoko ko ha ngaahi matāmama 'i he'etau leá.

7. *Ko e angatonú 'oku 'ikai pule'i ia 'e he 'i ai 'a e ni'ihí kehé. 'Oku teke ia mei loto kae 'ikai mei tu'a.* Na'e fakamatala 'e 'Eletā Melioni D. Hengi (1921–2011) 'o e Kau Fitungofulú ki ha tangata mo hano ki'i foha "ne na afe 'i ha ngoue koane mama'o 'i ha hala 'uta ma'oma'onganoo" 'o sio he koane ifo he tafa'aki 'e taha 'o e 'aá. Hili 'e sio takai 'a e tamaí, ki mu'a pea ki mui, ki hono to'ohemá, pea ki hono to'omata'ú, "na'e kamata leva ke kaka 'i he 'aá" ke paki ha ngaahi fo'i koane. Na'e sio hono fohá kiate ia peá ne pehē 'ita ange, "Tangata'eiki, ne ngalo ke ke sio ki 'olunga."⁷

Na'e pehē 'e Poloniusi ki hono foha ko Leietí (Laertes) 'i he tulama 'a Siekisipia ko e *Hamlet*:

*Fai totonu kiate koe pē,
Pea kuo pau ke muiaki mai, 'o hangē ko
e po'ulí 'i he 'ahó,
He 'e 'ikai ke ke lava 'o faihala ki ha tangata.*⁸

Ko ha fale'i faka'ofa'ofa ia! 'Oku 'i ai ha'atau fili. Ko ha'atau lava 'o puke 'a e mōmēnití 'o mapule'i 'etau mo'uí pe ko ha'atau hoko pē ko ha fanga ki'i tamapua ki hotau 'ātakeá mo hotau kau takangá.

Te ke lava 'o sio ponokalafi 'i mu'a 'i ho'o fa'eé, 'i he taha 'okú mo teití, 'i ho malí, pe 'i ho'o písopé? Kapau 'oku hala ia 'i he 'ao 'o e ni'ihí kehé, 'oku hala tatau pē 'i he 'ikai ke nau 'i aí. Ko e tangata 'oku angatonu kiate ia pea ki he 'Otuá, te ne fili 'a e totonú 'o tatau ai pē pe 'oku sio atu ha taha koe'uhí he 'okú ne teke pē 'e ia 'a ia, kae 'ikai pule'i mei tu'a.

Fakatauange ke hanga 'e he'etau loto angatonú 'o fokotu'u ha faka'ilonga 'i he'etau mo'uí 'oku tohi mata'ā'ā 'ulí'ulí ai, "HE 'IKAI FAKATAU ATU IA 'I HA FA'AHINGA MAHU'INGA" koe'uhí ke tau tatau mo Hailame Sāmita 'o lava ke pehē, "Oku monū'ia 'a 'eku tamaio'eiki ko Hailame Sāmitá; he ko au ko e 'Eikí, 'oku ou 'ofa 'iate ia koe'uhí ko e angatonu 'o hono lotó" (T&F 124:15).

Fakatauange ke tau hoko kotoa ko ha kakai tangata mo fafine angatonu—'o 'ikai koe'uhí he kuo pau ke tau pehē ka koe'uhí he 'oku tau loto ke pehē. Na'e fakahā 'e he 'Eikí 'a e pale kiate kinautolu 'oku fai peheé: "Ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, ko kinautolu kotoa pē 'iate kinautolu 'a ia 'oku nau 'ilo 'oku angatonu . . . pea nau loto fiemālie ke tauhi 'a 'enau ngaahi fuakavá 'i he feilaulá . . . 'oku ou tali 'a kinautolu" (T&F 97:8; ko e toki tānaki atu hono fakamamafa'í).

'Ofa ke tali kitautolu 'e he 'Otuá koe'uhí he 'oku tau feinga ke hoko ko ha kau tangata mo ha kau fafine angatonu. ■

Mei ha lea 'i ha fakataha'anga lotu na'e fai he 'aho 6 'o Tisema 2011, 'i he 'Univēsití ko Pīlikihami 'Iongí. Ke ma'u e fakamatala kakato he lea faka-Pilitāniá, 'alu ki he speeches.byu.edu.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Robert Bolt, *A Man for All Seasons: A Play of Sir Thomas More* (1960), 2.
2. Bolt, *A Man for All Seasons*, 95.
3. Vakai, Richard Neitzel Holzapfel, "'Oku Fakamatala'i 'a e Ngaahi Me'a Kotoa 'a e 'Otuá: 'I he Matapā mo e Taua Kotoa pē,'" *Liahona*, Nōvema 1993, 8.
4. C. S. Lewis, *Mere Christianity* (1980), 124.
5. Abraham Lincoln, 'uluaki lea 'i hono fakanofó, 'aho 4 'o Mā'asi 1861.
6. N. Eldon Tanner, 'i he Conference Report, 'Okatopa 1966, 99.
7. Marion D. Hanks, 'i he Conference Report, 'Okatopa 1968, 116.
8. William Shakespeare, *Hamlet*, 'ētita 'i 'e W. J. Craig (1914), kongá 1, kupu 3, láine 85–87.

*'I he feinga ko ia ke
tokoni 'i e ni 'ihi kehé
'o hangē ko ia ne fai
'e he Fakamo'uí, na 'e
fakatokanga 'i ai 'e ha
fa'ē femo'uekina 'oku
lahi hono ngaahi
faingamālie ke tokoni
ai—'o 'ikai mavahe
mei 'api ka 'i loto pē.*

Tu'unga Fakaākongá

'I HE TAIMI KOTOA PĒ,

'I HE ME'A KOTOA PĒ,

'I HE FEITU'U KOTOA PĒ

Fai 'e Melissa Merrill

Ko e taimi ne fakamatala'i ai 'e 'Alamā 'a e fuakava 'o e papitaisó he Ngaahi Vai 'o Molomoná, na'á ne ako'i 'oku kau ai mo e tu'u ko e fakamo'oni 'o e 'Otuá "i he taimi kotoa pē pea 'i he me'a kotoa pē, mo e feitu'u kotoa pē" (Mōsaia 18:9). Ko ha tu'unga mo'ui ia 'oku kei fāifeinga 'a e kau ākongá 'a e Fakamo'uí ke mo'ui 'aki he 'ahó ni pea mo ha fuakava 'oku fakafo'ou he uike takitaha he lolo-tonga 'o e sākalamēnití, 'i he taimi 'oku palō-mesi ai 'a e kāingalotu 'o e Siasí ke "manatu ma'u pē" ki he Fakamo'uí (T&F 20:77).

'Oku fōtunga fēfē ko ā 'a e tu'unga fakaākongá? Na'e fakaafe'i 'e he Ngaahi Makasini 'a e Siasí 'a e Kāingalotu 'o e Ngaahi 'Aho Kimui Ní he funga 'o e māmaní ke nau kau 'i he me'a ne mau ui ko ha "ahi'ahi'i 'o e tu'unga fakaākongá." Ko hono mo'oní, ne mau fakaafe'i 'a e kāingalotu ko 'ení ke nau tokanga taha pē ki ha fo'i akonaki pe ko ha fo'i talanoa fekau'aki mo Sīsū Kalaisi, toutou ako mo fakakaukau loto ki he potu folofola kuo filí 'i ha uike 'e taha, pea lipooti mai 'a e founa ne tokoni'i ai 'e hono ako fakamātoato 'o e mo'ui 'a e Fakamo'uí mo 'ene ngaahi akonakí 'a e anga 'o 'enau muimui kiate la "he taimi kotoa pē" 'i he'enau mo'uí.

Tu'unga Fakaākongá 'i he Taimi Kotoa pē

Na'e fuoloa fau hono lau 'e Kala Lasiseki (Kara Laszczyk) 'o 'Iutā 'o e 'Iunaiteti Siteití, 'a e tu'unga fakaākongá ko ha feinga ke fa'i-fa'itaki mo hoko 'o tatau mo Sīsū Kalaisi pea

mo ha loto fiemālie ke feilaulau mo tokoni 'i hono vahevahe 'o 'Ene ongoongoleleí. Ka na'e hangē na'á ne ongo'i mafasiá koe'uhí ko 'ene natula maá.

'Okú ne fakamatala 'o pehē, "Oku ou fa'a aafe ke fakakaukau pē 'i hoku loto'i 'ātakaí koe'uhí he 'oku faingata'a kiate au ke tuku atu au ki he ni'ihi kehé. 'Oku fu'u lahi 'eku hoha'a pe ko e hā 'a e fakakaukau mai 'a e kakaí kiate aú kae 'ikai ko e fakakaukau pē 'a'aku kiate aú pea mo e fakakaukau 'a hoku Fakamo'uí kiate aú."

Ka 'oku pehē 'e Sisitā Lasiseki ko e uike ko ia 'e taha 'o 'ene 'ahi'ahi ako e Luke 7, 'a ia 'okú ne fakamatala'i 'a e ngāue 'a e Fakamo'uí ki he kakai 'e ni'ihi, na'á ne 'ai ia ke ne toe fakakaukau'i 'ene ngaahi 'uhingá. Na'á ne fehu'i pē kiate ia: "Oku fakatupu 'eku ngaahi tō'ongá 'e ha holi fakamātoato ke hangē ko e Fakamo'uí 'o tokanga ki he ni'ihi kehé, pe ko 'eku faka'ilonga'i pē 'e au 'a e ngaahi me'a 'i he'eku lisí koe'uhí ke u ongo'i lelei 'i he'eku 'ilo'i kuó u fakakakato ha ngāue? 'Oku lahi ange 'eku tokangá ki he tu'unga lelei 'a e ni'ihi kehé pe 'oku fekau'aki mo e anga 'o e fakakaukau 'a e ni'ihi kehé ki he'eku tō'ongá?"

'Okú ne pehē na'e a'u 'o ne fakatokanga'i 'a e kongá ko ia 'o e muimui 'i he Fakamo'uí—'a hono fai 'a e me'a na'á Ne mei fai 'i ha me'a 'oku hoko—'o 'uhinga ke 'ofa mo tokoni 'i he taimi na'e fe ma'u ai, kae 'ikai ko e toki taimi pē 'oku faingamālie aí.

**KO E NGAahi
TUKUPĀ 'O
E TU'UNGA
FAKAĀKONGĀ**

“Ko e taimi ‘oku tau palōmesi ai ke muimui ‘i he Fakamo‘uí, ke muimui ‘i Hono hā‘ele‘angá, mo hoko ko ‘Ene kau ākongá, ‘oku tau palōmesi ke ō ki he feitu‘u ‘oku ‘alu ki ai ‘a e hala fakalangī ko iá. Pea ko e hala ‘o e fakamo‘uí ‘oku fou atu ia ‘i ha fa‘ahinga founa pē ‘i Ketisemani. Kapau leva ná e fehanga hangai ‘a e Fakamo‘uí mo e fakamaau tá‘etotonú mo e fakatupu loto fó‘í, hangē ko e ngaahi fakatangá, tá‘e mā‘oní‘oní, mo e faingata‘á, he ‘ikai ke tau ‘amanaki ke tá‘e fehanga hangai mo ha ní‘ihi ‘o kinautolu kapau ‘oku tau kei pehē ke ui kinautolu ko ‘Ene kau ākongá mo‘oni mo ha kau muimui angatonu.”

‘Eletā Jeffrey R. Holland ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, “Lessons from Liberty Jail,” *Ensign*, Sept. 2009, 31.

‘Okú ne pehē, “Ko e tu‘unga fakaākongá ‘oku ‘ikai ma‘u noa pē. ‘Oku ‘ikai faingofua ma‘u pē. ‘E tokoni ‘a e taimi, ivi, mo e ngaahi me‘a ‘oku tau feilaulau ‘i ‘i he ‘ofa mo‘oni ki he ní‘ihi kehē kiate kinautolu ke tau ofi ange ai ki he Fakamo‘uí.” Peá ne toe tākaki mai, ‘oku loto lahi ‘i he‘ene ‘ilo ‘oku ‘ikai kole mai ‘a e ‘Eikí ke tau lele ‘o vave ange ‘i hotau mālohí (vakai, Mōsaia 4:27) pe fai ‘a e ngaahi me‘a he ‘ikai ke tau lava ‘o fai tá‘e kau ai ‘Ene tokoní.

Na‘e tokoni hono ‘ilo ‘o e ngaahi tefito‘i mo‘oni ko iá kia Sisitā Lasiseki ke kau ai ‘i he ‘aukai ma‘á e kau mēmipa ‘o e fāmilí, neongo ne hoko ‘a e ‘aukai ko ha tafa‘aki vaivai kiate ia ‘i he kuo hilí. Na‘e toe tokoni faka‘ai‘ai ia foki ‘e he ‘ilo ko iá ke liliu ‘i ha tu‘unga fakalūkufua ange.

‘Okú ne pehē, “Oku ou loto ke u kumia ha ngaahi faingamālie lahi ange ke tokoni ai kae ‘ikai tali pē kae ‘oua kuo toki tufa mai ha foomu ke te fakamo‘oni ai. ‘Oku ou fie hoko ko ha faiako ‘a‘ahi lelei ange. ‘Oku ou fie kumi ha founa te u lava ai ‘o tokoni ‘i hoku koló ‘o mavahe mei he Siasí. ‘Oku ou fie ma‘u ‘eku ‘uluaki fakakauká ke peheni, ‘Ko e hā te u lava ‘o fai ma‘anautolú?’ pe ‘Ko e hā ‘oku nau fie ma‘ú?’ kae ‘ikai ko e “Oku ‘i ai haku taimi?’ pe ‘E uesia fēfē au ‘e he me‘á ni?’

‘Okú ne faka‘osi ‘aki ha‘ane pehē, “Oku tau fie ma‘u hotau Fakamo‘uí, pea ‘oku fie ma‘u foki kinautolu ‘e hotau Fakamo‘uí. ‘Okú Ne fie ma‘u ke tau fetokoní‘aki mo felangaki hake ‘aki.”

‘Oku pehē ‘e Felenisisikou Samuela Kapalela Pelesi (Francisco Samuel Cabrera Perez) ‘o Siuāuā ‘o Mekisikou, ‘oku ‘ikai ke ne lau ‘e ia ia ko ha taha kovi; kuó ne feinga ke talangofua ki he ngaahi fekaú mo fakahoko hono ngaahi fatongia ki he fāmilí pea ki hono kakaí talu mei hono papitaiso ‘i hono tá‘u 16. Ka ‘oku tokoni ‘a e ‘ahi‘ahi ako ki he mo‘ui ‘a e Fakamo‘uí ke liliu ai ‘ene mahino ki he tu‘unga fakaākongá mei he fakakauká ke ngāue.

‘I hono ako ko ia ‘o e Sione 6:27–63, ‘a e malanga ná‘e ui ai ‘e he Fakamo‘uí ia ko e Mā ‘o e Mo‘uí, ná‘e ‘ilo ai ‘e Misa Kapalela ‘iate ia ha fa‘ahinga fakahema ‘oku ma‘u ‘e ha tokola: ke sio ‘oku ‘uluaki fiemālie pē ia.

‘Okú ne fakamatala ‘o pehē, “Oku ou fa‘a kumi ma‘u pē ha ‘uhinga’ ‘e taha pe lahi ange—ko ha ngaahi ‘uhinga—ke fakatoloi ai hoku ngaahi fatongia.” ‘Okú ne pehē ‘oku ha‘u ki he‘ene fakakauká ha ngaahi fakakaukau hangē ko e “‘I ha taimi nounou mei heni” pe “‘A pongipongi” pe “‘Oku ‘ikai ha fakavavevave, ‘o nau tatakai hangē ha fanga manupuna kai tangata ‘oku nau fakafe‘ātungia ‘i hoku fāmilí, tu‘unga faka‘ekonōmiká, fakasōsialé, pea mahulu haké, ‘a e fakalalakala ta‘engatá.”

‘Okú ne pehē ko e muimui ko ia he Fakamo‘uí ‘i he toki ‘osi pē hono fai ‘o e me‘a ‘oku tau manako ai ‘okú ne ‘ai ‘e ia ke tau hoko ko ha “kau meimei ākongá,” kae ‘ikai ko ha kau ākongá mo‘oni. Na‘e hanga ‘e he laukonga fekau‘aki mo e tukupā ‘a e Fakamo‘uí ke fakamo‘ulaloa ‘i hono lotó ki he finangalo ‘o e Tamaí ‘o fakatupulaki ‘a e tukupā ‘a Misa Kapalelá, pea a‘u ‘o mahino lelei ange ai kiate ia hono tokoní‘i ia ‘e he ma‘u ‘o e sākalamēnití he uiké takitaha ke ne “li‘aki ‘a e tangata fakakakanó.” (Mōsaia 3:19).

‘Oku pehē ‘e Misa Kapalela, “Oku ou tukulolo ki he mālohi ‘o e Laumālie Mā‘oní‘oní mo tuku ‘a e mālohi ‘o e Fakaleléi ke ne ‘ai au ko ha taha mā‘oní‘oní. Koe‘uhí ke lava ‘eni ‘o hoko, ‘oku ou fie ma‘u ke fakatupulaki ha ngaahi ‘ulungaanga faka-Kalaisi: ke hangē ko e tamasi‘i sí‘í, ongongofua, angamalū, loto fakatōkilalo, fa‘a kātaki, ‘ofa, loto fiemālie ke tukulolo ki he finangalo ‘o e ‘Eikí” (vakai, Mōsaia 3:19).

‘I he feinga lahi ko ia ‘a Misa Kapalela ke li‘aki ‘a e tangata fakakakanó, ná‘á ne ma‘u ha ‘ofa lahi ange ki he Tamai Hēvaní mo Sisū Kalaisi, ki hono fāmilí, ki hono kau takí, mo e kaungā ngāue kehē. Ná‘á ne fakatokanga ‘i ne fakalalakala ‘ene tu‘unga fakangāue. Ko hono fakalūkufuá, ná‘á ne fakatokanga ‘i ná‘e fiefia—‘o ‘ikai faingata‘a‘ia ‘i hono—fai ‘o e ngaahi me‘a ke langa ‘a e pule‘anga ‘o e ‘Otuá.

‘Oku pehē ‘e Misa Kapalela, “Neongo ná‘á ku lau ‘a e tu‘unga fakaākongá ‘a e Fakamo‘uí ko ha kavenga, kuó u fakatokanga ‘i he taimí ni ‘oku faingofua pē ‘Ene há‘amongá pea ‘oku ma‘ama‘a ‘Ene kavengá” (vakai, Mātiu 11:30). Ko e palani lahi ia ‘o e fiefiá: ke muimui ‘ia

*Ko e hoko ko ia ko e ākongā 'a Sīsū
Kalaisi 'oku 'ikai ko ha 'ekitiviti
fakataimi pē ka ko ha tō'onga
mo'ui.*

Sīsū Kalaisi mo fiefia fakataha mo Ia he taimi ni pea mo 'itāniti.”

Tu'unga Fakaākongā 'i he Me'a Kotoa pē

Na'e ako 'e he tokotaha ta'u 15 ko Sioma N. (Chioma N.) 'o Naisiliá 'a e Sione 7 mo e 3 Nifai 14 ko ha kongā 'o 'ene faka'amu ke talangofua lahi ange. 'Okú ne pehē 'oku faingata'a ke "fai ha ngaahi me'a 'oku ou fehi'a 'i hono faí—tautautefito ki hono fakamaau 'o e peitō 'i he taimi 'oku ou hela'ia aí." Ka 'okú ne fakatokanga'i 'okú ne toe ma'u foki mo ha holi ke "ofa 'i he kakai 'oku nau feohí," mo talangofua, he ko e taha ia 'o e founa ke fakahaa'i ai 'a e 'ofa ko iá (vakai, Sione 14:15).

'I hono ako ko ia 'e Sioma 'a e ngaahi akonaki 'a e Fakamo'uí fekau'aki mo e talangofuá pea mo lau fekau'aki mo 'Ene tukulolo ki he finangalo 'o e Tamai Hēvaní, na'á ne 'ilo ai tu'unga 'i hono 'afio'i 'e he Tamai Hēvaní mo Sīsū Kalaisi te tau faiangahala mo heé, na'á Na foaki mai leva ha ngaahi fekau ke tokoni ke tau nofo ma'u 'i he hala lausi'i mo fāsí'i. Na'á ne toe 'ilo foki ka 'ikai 'a e talangofuá, he 'ikai ke tau lava 'o hū ki he pule'anga 'o e 'Otuá.

Na'á ne pehē, "Na'á ku 'ilo 'oku 'ikai ha taha 'e haohaoa, ka 'i he talangofuá, te tau lava ai 'o feinga ki he haohaoá. Pea ne u 'ilo 'oku totonu ke tau talangofua kae lava 'a e Tamai Hēvaní 'o tāpuaki'i kitautolu."

Na'á ne ma'u ha faingamālie ke fakafō-tunga atu ai 'a e talangofuá 'i he akó 'i he taimi na'e kole ange ai ke ne tafi 'a e loki akó 'i he hokosia hono taimí.

"Na'á ku talangofua 'i he loto fakatōkilalo 'i he'eku fanongo ki hono talamai 'e he Lau-mālie Mā'oní'oní ke u talangofua 'o tafi 'a e loki akó. Na'e 'ohovale hoku kaungā akó, pea pehē ki he'emaui faiakó. Tu'unga 'i he me'a ko 'ení, 'oku 'ilo ai au 'e he kakai ko ha ta'hine talangofua mo loto fakatōkilalo. Na'á ku ongo'i fiefia 'i he uiké kakato koe'uhí he na'á ku talangofua."

'Okú pehē 'e Miseli Kilimeni Haniseni (Michelle Kielmann Hansen) na'e tupu hake 'i Kulinileni ka 'oku nofo he taimi ni 'i Teni-ma'aké, 'oku fakatou ma'u 'e he ongo feitu'ú

ni ha anga fakafonua ke “fakahaa’i ‘a e ‘ofá mo fa’a tokoni.” ‘Okú ne pehē, ko e ngaahi me’a lahi, ne tokoni ‘a e ngaahi feitu’u na’e nofo aí ke faingofua ange hono mo’ui ‘aki ha anga faka-Kalaisí.

‘Okú ne pehē, ko e ngaahi tafa’aki kehé, ‘oku faingata’a ke tokoni ke mahino ki he kakaí ko e hoko ko e ākongá ‘a Sisū Kalaisí ‘oku ‘ikai ko ha ‘ekitiviti fakataimi pē ka ko ha tō’onga ‘o e mo’ui. Na’á ne pehē ‘oku fa’a faingata’a ke mahino ki hono to’ú, kau ai mo ha ongo kaungā loki ‘e tokoua ‘oku ‘ikai ke na siasi, ‘a e fa’ahinga tō’onga mo’ui ‘oku kau ai ‘a e “ngaahi houa kotoa ‘i he lotú,” ō ki he temipalé, ako folofolá, pea mo e ‘aukai fakamāhiná. ‘Oku toe faingata’a ange ke mo’ui ‘i ha mo’ui fakaākongá ‘i he taimi na’e fetaulaki ai mo e ngaahi mītia koví, lea ta’efe’ungá, pe ngaahi mālohi kovi mei tu’á. ‘Okú ne pehē, “I he ngaahi ivi ko iá, ‘e lava pē ke mātu’aki faingata’a ke manatu’i ko ha ākongá mo’oni au ‘a Sisū Kalaisi.”

‘Oku pehē ‘e Sisitā Haniseni ‘oku faingata’a ke hoko ko ha tāutaha kei talavou ‘i ha māmani ‘oku hangē ‘oku feliliuaki ma’u pē hono ngaahi tu’unga fakamōlalé. ‘I he ngaahi me’a ‘e ni’ihi, ‘oku mahino lelei ‘a e fili ki he totonú mo e halá. ‘I ha ngaahi me’a kehe ‘e ni’ihi, ‘oku ‘ikai. Ka, ‘okú ne pehē, neongo ‘oku fa’a fihí he taimi ‘e ni’ihi ‘a e ngaahi tūkunga ‘oku fetaulaki mo iá, ka ‘oku mahino ngofua ‘a e folofolá.

‘Oku pehē ‘e Sisitā Haniseni, “Oku faingata’a ange ke hoko ko ha ākongá ‘a Sisū Kalaisi kapau ‘oku ‘ikai ke ke ‘ilo ia. Ko e ngaahi folofolá ko e ngaahi me’angāue ma’atautolu ke tau ‘ilo ai Ia. ‘Okú ne pehē ko e taimi kotoa pē na’e ‘ikai ke u ‘ilo ai e me’a ke faí, na’á ku huke leva ki he me’a na’á ku ako ‘i he pongipongi mo e efiáfí. Na’e tokoni ‘eku ako ‘a

Na’e pehē ‘e ha mēmipa ‘e taha, “Te tau lava ‘o ma’u ha founga fo’ou ke tau hangē ai ko e Faka-mo’ui ‘i he taimi kotoa pē ‘oku tau ako ai ‘Ene mo’ui. Pea tau toki hoko atu leva ke ako ia ‘aki ha’a-tau muimui ‘i He’ene sīpingá.”

e mo'ui mo e ngaahi akonaki [‘a e Fakamo’uī] ke mahino lelei ange ai kiate au na’á Ne fai ‘a e me’a na’á Ne fakahokó koe’uhí he ‘oku ‘ofa ‘iate kitautolu kátoa.

“I he’eku ako lahi ange kiate Iá, na’e mahino leva kiate au ‘oku ‘uhinga ‘a ‘ete hoko ko e ākongá ‘a Sisū Kalaisí ke te ‘ilo pe ko hai Ia. Pea na’e tokoni ia kiate au ke u ngāue fakatatau mo e ngaahi founa na’á Ne ako’í. Ko e tu’unga fakaākongá ko e ‘ilo’i [mo filii] ‘a e me’a ne mei fai ‘e Sisū ‘i ha fa’ahinga tūkunga pē—ko ia, ‘oku mahu’inga ke ako ma’u pē ‘Ene ngaahi akonakí.”

Tu’unga Fakaākongá ‘i he Feitu’u Kotoa pē

Na’e faka’ānaua ‘a e fa’ē ‘a ha ki’i fānau ‘e toko fā ko Siteisi Huaití, ‘i ‘Initiana ‘i he ‘Iunaiteti Siteití ha faingamālie ke tokoni ai ki hano kaungā’api, ki hano kaungāme’a, pea na’a mo ha sola ‘i he lolotonga ‘o e uike na’á ne ako ai ‘a e Mātiu 25:35–40, ‘a ia ‘oku ako’i ai ‘e he Fakamo’uī ko ‘ete tokoni ki he “taha ‘oku si’i hifo ‘iate kinautolu ní,” ko ‘ete tokoni ai pē ia kiate Iá (veesi 40).

Na’e fakamatala ‘i ‘e Sisitā Huaiti, “Koe’uhí ko ha fa’ē femo’uekina au ‘a ha fānau ‘e toko fā ‘oku nofo pē ‘i ‘api, ‘oku ou fa’a ongo’i ta’efiemālie ai he taimi ‘e ni’ihi ‘i he ‘ikai ke u lava ‘o fa’a tokoni fakatatau mo ia neu mei lavá. ‘Oku ou mātu’aki femo’uekina ‘i hono tokanga ‘i e ngaahi fie ma’u hoku fāmili pea ‘oku si’i ai haku taimi ke fai ha toe me’a kehe.”

Na’e pēhē ‘e Sisitā Huaiti ko e taimi na’e hokohoko atu ai ‘ene ako, fakafekau’aki, mo fakakaukaulotoa ‘a e ngaahi potu folofolá ni, pea mo lotua ha ngaahi faingamālie ke tokoni aí, “na’e hangē na’e fakamafasia lahi ange ‘a e faka’osinga ‘o e uiké ‘i he ngaahi me’a ‘oku fa’a hoko he

tu’unga fakafa’eé”—na’e ‘ikai mo’oni ko e me’a ‘eni na’e ‘amanaki ki aí.

“Na’e ‘i ai ha ngaahi ngāue fakaako ke tokoni ai, lahi ange ‘ulí ‘i he angamahení ke fakama’a, ke ‘a e fānau ke fakatonutonu, pea mo ha fokotu’unga fō na’e hangē na’e tupulaki pē ‘iate iá. Na’e hangē na’e ‘ikai teitei fakaofiofi ‘a e lisi ia ‘o e ngaahi me’a ke faí ke ‘osí. Na’e hangē na’e ‘ikai tali ‘eku ngaahi lotú ‘i he’eku faka’ānaua ha taimi ‘atā mo ha ivi ke tokoni’i ai ha taha mavahe mei hoku husepānití mo e fānau.”

Ka, ‘i he vaeua mālie ‘o e uiké, ne fakatokanga ‘i ‘e Sisitā Huaiti: na’e ‘ikai ‘uhinga ‘o e ‘ikai ke ne ma’u ha faingamālie ke tokoni ai mavahe mei hono ‘apí na’e ta’e tali ‘e he ‘Eikí ‘ene lotú, pea na’e ‘ikai ‘uhinga ia na’e ‘ikai tokoni ‘i ha ngaahi founa mahu’inga.

‘Okú ne pēhē, “Na’e tali ‘e he ‘Eikí ‘eku lotú ‘aki ha’ane ‘omi kiate au ha ngaahi faingamālie ‘i hoku loto’i fāmili pē ‘o’okú. Ko e taimi ‘e ni’ihi ‘oku ou ongo’i ai ‘oku ‘ikai lau ‘a e tokoni ‘i hoku loto’i fāmili pē ‘o’okú, ka koe’uhí ke lau ko ha tokoni, kuo pau tokua ke fai ia mavahe mei ‘api, ‘o fakahoko ki ha taha ‘oku ‘ikai ko ha mēmipa ‘o e fāmili. Ka ‘i he mahino fo’ou ne u ma’ú, ko ‘eku ngaahi ko ia e ‘ū mohengá, fai e foó, faka’uli takai ma’á e fānau, mo fai hoku ngaahi fatongia faka’aho ko e fa’eé, na’á ku fakahoko fiefia lahi ange kinautolu. Na’e ‘ikai ke hā fu’u ta’eoli ‘eku ngaahi ngāue, pea na’á ku fakatokanga ‘i ko ‘eku fai ‘eni ha tokoni ki hoku fāmili.”

Kia Tima ‘Ivanova (Dima Ivanov) ‘o Valitvositoko (Vladivostok) ‘o Lūsiá, na’e hoko mai ‘a e fakaafe ke kau ‘i he “‘ahi’ahi ‘o e tu’unga fakaākongá” ‘i ha taimi femo’uekina. Na’e toki nofo pē ‘a Misa ‘Ivanova mei he’ene ngāue ke fakalele ‘ene pisinisi pē ‘a’ana, pea koe’uhí na’e lahi hono ngaahi fatongia

fakangāue ke fakakaukau’i, na’e fifili ai pe ‘e faingata’a’ia hano manatu’i ma’u pē ‘a e tu’unga fakaākongá.

Ka, na’e loto pē ke kau, pea koe’uhí ko e ‘uhinga ‘o e tu’unga fakaākongá ki aí ko e “talangofua mo muimui ‘i he fakahinohino mo e fale’i ‘a ha faiakó,” na’e fekumi ai ki he Malanga ‘i he Mo’ungá, ‘oku ma’u he Mātiu 5 mo e 3 Nifai 12.

Ko e me’a na’e ‘ilo ‘e Misa ‘Ivanova ‘i he’ene ako ‘a e ngaahi ‘ulungaanga ‘o e malanga ko iá, na’á ne pēhē, ko hono ngaahi vaivai’angá ia. Ka ‘i hono ‘ilo ne ‘osi tala’ofa ‘a e Fakamo’uī ko kinautolu te nau loto fakatōkilaló ‘e ‘ai e ngaahi me’a ‘oku nau vaivai aí ke mālohi kiate kinautolu (vakai, ‘Eta 12:27), na’e tafoki ai ‘a Misa ‘Ivanova kiate Ia, ‘o kole ha ngaahi faingamālie ke tupulaki ai.

Na’e fakamatala ‘e Misa ‘Ivanova, “Na’á ku ongo’i ‘oku ofi ange ‘a e Fakamo’uī kiate au. Na’á ku ‘ilo ko e Faiako ma’ong’onga tahá ia, pea na’á ku ‘ilo ha ngaahi founa te u lava ai ‘o tatau lahi ange mo Ia. ‘I he’eku ako ki he natula ‘o e tu’unga fakaākongá, na’á ku ‘ilo ai te tau lava ‘o ma’u ha founa fo’ou ke tatau ai mo e Fakamo’uī ‘i he taimi kotoa pē te tau ako ai ‘Ene mo’uī. Pea tau toki hoko atu leva ke ako ia ‘aki ha’atau muimui ‘i He’ene sīpingá. Kuo pau ke tau fakahoko ‘a e me’a ‘oku tau akó.”

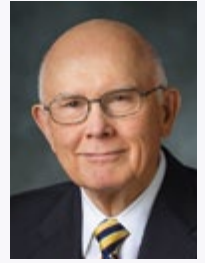
Na’á ne pēhē na’e liliu ‘ene mahino ki he tu’unga fakaākongá ‘i he lolotonga ‘o e uiké. Na’á ne fakamatala ‘o pēhē, “Ko e muimui ‘i he Fakamo’uī ‘oku ‘ikai ko hano ako pē ‘o e ngaahi tefito’i mo’oni ‘o e ongoongolelé pe talangofua ki He’ene ngaahi fekaú. Ko e fē pē ha feitu’u ‘oku tau ‘i ai pe ko e hā pē ha me’a ‘oku tau fai, te tau lava ‘o ma’u ‘a e “holi mo’oni ke muimui He’ene sīpingá mo ma’u ‘a e taumu’a ke hoko ‘o tatau mo Iá.” ■

Melisa Melili nofo ‘i Aitahō, USA.

Fai 'e 'Eletā
Dallin H. Oaks

'O e Kōlomu 'o e Kau
'Aposetolo 'e Toko
Hongofulu Mā Uā

KO HONO Fakapalanisi i ‘O E MO‘ONÍ & KĀTAKÍ

Ko e taha 'o e ngaahi tefito'i fehu'i mahu'inga 'o e mo'ui fakamatelié 'oku fekau-
'aki ia mo e 'i ai pea mo e natula 'o e mo'oni. Na'e fakahā 'e Sīsū ki he kōvana
Loma ko Pailatō na'e ha'u ki he māmaní ke "fakamo'oni'i 'a e mo'oni." Na'e tali
'e he tokotaha ta'e tuí ni, "Ko e hā 'a e mo'oni?" (Sione 18:38). Na'e fakahā ki mu'a ai
'e he Fakamo'uí, "Ko au ko e halá, mo e mo'oni, pea mo e mo'ui" (Sione 14:6). 'I he
fakahā 'o onopōnī, na'á Ne fakahā ai, "Ko e mo'oni 'a e 'ilo 'o e ngaahi me'á 'o hangē
ko honau anga 'oku 'i aí, pea na'a nau 'i aí, pea te nau hoko ki aí" (T&F 93:24).

'Oku tau tui ki he *mo'oni tu'uloá*, kau ai 'a e 'i ai 'a e 'Otuá pea mo e tonu mo e hala
na'e fokotu'u 'e He'ene ngaahi fekaú. 'Oku tau 'ilo 'oku mahu'inga 'a e 'i ai 'a e 'Otuá

**'Oku tatau 'a e kātaki'i 'o e
'ulungāngá mo ha fo'i pa'anga
'oku tafa'aki uá. Ko e fa'a kā-
taki pe faka'apa'apá ko e tafa-
'aki ia 'e taha 'o e fo'i pa'angá,
ka 'oku 'i he tafa'aki ma'u pē 'e
tahá 'a e mo'oni.**

pea mo e 'i ai 'a e mo'oni tu'uloá ki he mo'ui he
māmaní, tatau ai pē pe 'oku fai ha tui ki ai pe 'ikai.
'Oku tau toe 'ilo foki 'oku 'i ai 'a e koví pea 'oku
'i ai ha ngaahi me'a 'oku mātu'aki mahino ngofua,
mata'ā'ā, pea mo ta'engata 'a 'enau halá.

'Oku fokotu'u mai 'e he ngaahi fakamatala
fakalelea-loto 'o e lahi 'a e kaiha'á mo e loí 'i hotau
ngaahi sōsaieti sivilaisé 'oku 'i ai ha tōnounou faka-
mōlale 'oku si'i ai ke 'ilo 'e ha tokolahi 'a e tonú mo e
halá. Kuo fakatupu 'e he hake'uta 'o e fakamoveuveú,

kaiha'á, mo e kākaá ke fifili ai ha tokolahi pe kuo mole 'iate kitautolu 'a e fakava'e totonu
ne ma'u 'e he ngaahi fonua 'o e Hihifó mei honau tukufakaholo faka-Kalisitiane faka-Siú.¹

'Oku sai ke fai ha hoha'a ki hotau fakava'e totonú. 'Oku tau mo'ui 'i ha māmani 'oku
faka'au ke tokolahi ange ai ha kakai tu'unga mā'olunga 'oku nau ako'i mo fakafōtunga'i
ha tui 'oku 'ikai ke 'i ai ha tonu pe hala ia 'oku tu'uloa—pea ko e mafai mo e ngaahi
tu'utu'uni kotoa pē 'o e 'ulungāngá ko ha ngaahi fili pē na'e fai 'e he tangatá 'e lava ke
nau lakasi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá. 'Oku a'u 'o fehu'ia 'e ha tokolahi pe 'oku 'i ai
koā ha 'Otua.

Ko e fakakaukau fakapoto 'o e tonu 'o fakatatau mo e kakaí, 'a ia 'okú ne fokotu'u
mai 'oku tau'atāina 'a e tokotaha takitaha ke fili pē ma'ana 'a e me'a 'oku tonu mo halá,
kuo faka'au ke hoko ko e tui te'eki fakamo'oni'i 'i ha tokolahi 'i he 'Unaiteti Siteití mo
ha ngaahi fonua Hihifó 'e ni'ihī. 'I he tu'unga taupotu tahá, ko e ngaahi tō'onga kovi

na'e fa'a si'i 'ene hokó mo fufuu'i hangē ha hangatāmaki kuo fakalao'i he taimi ni mo fakahāhā 'o hangē ha fuká. 'I hono fakaloto'i 'e he fakakaukau fakapoto ko 'ení, kuo 'āvea ai ha tokolahi 'o e to'u tangata kei tupu haké 'i he ngaahi me'a fakahōhōlotó, ponokalafí, ta'e faitotonú, lea ta'efe'ungá, vala maha'iha'í, tā-tataú mo e tui e ngaahi kongá 'o e sinó, pea mo e fakahōhōloto fakasekisuale palakuú.

'Oku ako'i 'e ha kau taki lotu tokolahi 'a e 'i ai 'a e 'Otuá he ko e fa'u fono taupotú ia, 'a ia 'i he'ene tu'u-tu'uní 'oku hoko ai ha tō'onga 'e ni'ihi 'o tonu tu'uloa mo mo'oni pea mo ha ngaahi tō'onga 'e ni'ihi 'o mātu'aki hala mo ta'e mo'oni.² Na'e kikite'i 'e he kau palōfita 'o e Tohi 'a Molomoná 'a e taimi ko 'ení, 'a ia 'e hoko ai 'a e tangatá ko e "kau 'ofa lahi hake ki he ngaahi mālie fakamāmá 'i he'enu 'ofa ki he 'Otuá" (2 Timote 3:4) 'io, pea mo e taimi 'e fakafisinga ai 'e he tangatá 'a e 'Otuá (vakai, Sute 1:4; 2 Nifai 28:5; Molonai 7:17; T&F 29:22).

Kuo pau ke tau tau-
kave'i 'a e mo'oni,
neongo te tau kei
fakahoko 'a e kātaki 'i
mo faka'apa'apa
ki he ngaahi tui mo e ngaahi
fakakaukau 'oku kehe mei
ha'atautolú.

'I he tūkunga faingata'a ko 'ení, 'oku 'atautolu ko ia 'oku tui ki he 'Otuá pea mo e fekau'aki 'a e mo'oni tu'uloa 'o e tonú mo e halá, 'a e palopalema 'o e mo'ui 'i ha māmani ta'e 'otua mo fakautuutu ai 'a e anga'ulí. 'I he tūkunga ko 'ení, 'oku 'atautolu kátoa ia—'o tautau-tefito ki he to'u tangata 'oku 'alu haké—'a e fatongia ke tu'u pea mo lea 'o fakamahino'i 'oku mo'ui 'a e 'Otuá pea 'oku 'i ai ha ngaahi mo'oni tu'uloa kuo fokotu'u 'e He'ene ngaahi fekaú.

'Oku tokolahi ha kau faiako 'i he ngaahi 'apiakó, kolisí, mo e ngaahi 'univēsití 'oku nau ako'i mo faka'aonga 'i 'a e tonu 'o ha me'a fakatatau ki he kakaí. 'Oku hanga 'e he me'á ni 'o fo'u 'a e lotu 'o ha kakaí tokolahi 'oku nau hoko

ko ha kau faiako 'o 'etau fānaú mo e kau fa'u 'o e fakakaukau 'a e kakaí 'o fou 'i he mītiá mo e ngaahi fakafiefia manakoá. 'Oku fakahalaki 'e he fakakaukau fakapoto ko 'eni 'o e totonu fakatatau ki he kakaí 'a e me'a 'oku lau 'e ha kakaí Kalisitiane, kakaí Siu, mo e kakaí Mosilemi 'e lauimiliona 'oku mahu'inga, pea 'oku fakatupu 'e he fakahalaki ko 'ení ha ngaahi palopalema faingata'a kiate kiatutolu kátoa. Ko e me'a 'oku totonu ke fai 'e he kakaí tuí ki hení, 'okú ne 'omai 'a e kongá hono ua 'o 'eku ongo taumu'á, ko e kātaki.

Ko e *kātaki* 'oku faka'uHINGA'i ia ko ha lotu lelei mo taau ki ha me'a fo'ou pe ngaahi fakakaukau mo ha ngaahi tō'onga 'oku kehe pe ki ha kakaí 'oku nau ma'u pe fakahoko kinautolu. 'I hono 'omi ko ia kiatutolu kotoa 'e he founga fakaonopooni 'o e fefononga'AKI ke tau vāofi ange mo e fa'ahinga kehekehe 'o e kakaí mo e ngaahi fakakaukau kehekehé, 'oku tau fie ma'u lahi ange ai 'a e kātaki.

'Oku fakatou fakakoloa'i mo fakapalopalema'i lahi ange 'etau mo'ui 'e he 'ilo lahi ange ko 'eni ki he ngaahi me'a kehekehé. 'Oku fakakoloa'i kiatutolu 'e he'etau feohi mo e kakaí kehekehé, 'o ne fakamanatu mai 'a e faka'ofa'ofa 'o e kehekehe 'o e fānau 'a e 'Otuá. Ka 'oku toe pole'i kiatutolu 'e he kehekehe 'i he ngaahi anga fakafonua mo e ngaahi me'a 'oku nau fakamahu'inga 'i ke tau fakamahino pe ko e hā koā 'e pukepuke 'o fakatatau mo e anga fakafonua mo e ngaahi tu'unga mahu'inga 'o e ongoongolelei mo ia he 'ikai lava 'o pukepuké. 'I he fongá ni, 'oku fakatupu ai 'e he kehekehé ha tu'unga malava ke hoko ai ha fepaki pea fie ma'u ai ke tau fakakaukau lelei ange fekau'aki mo e natula 'o e kātaki. Ko e hā 'a e kātaki, ko e fē 'a e taimi 'oku faka'aonga 'i ai, pea ko e fē taimi 'oku 'ikai faka'aonga 'i ai?

Ko e ngaahi fehu'i 'eni 'oku faingata'a ange kiate kinautolu 'oku nau poupou'i 'oku mo'ui 'a e 'Otuá mo e mo'oni 'oku tu'uloá, 'iate kinautolu ko ē 'oku nau tui ki he totonu 'o fakatatau mo e kakaí. Ko e taha 'oku vaivai ange 'ene tui ki he 'Otuá mo 'ikai ke ne fu'u fakapapau'i pe ko e hā 'oku tonú mo halá, he 'ikai faingata'a ia ke ne ta'e kātaki 'i he taimi 'e fepaki ai e ngaahi tō'onga 'a e kakaí mo e tukupā ke kātaki. Hangē ko 'ení, 'oku 'ikai fie ma'u 'e ha taha ta'e tui 'otua ia ke ne toe fili pe ko e hā 'a e fa'ahinga me'a mo e lea kovi pe manuki 'e lava ke kātaki'i pea mo ia 'oku totonu ke fakafepaki'i. 'E lava ke lau 'e he kakaí 'oku 'ikai ke nau tui ki he 'Otuá pe mo'oni tu'uloá ko e kakaí kātaki lahi tahá kinautolu, 'i he ngaahi me'a fakamōlalé. Ko kinautolu ia, 'oku ngofua 'a e me'a kotoa pē. 'E lava 'e he fa'ahinga tui ko 'ení 'o kātaki'i ha meimei fa'ahinga tō'onga pē pea meimei mo ha taha pē. Me'apango, he 'oku 'i ai ha ni'ihi 'oku nau tui ki he totonu 'o fakatatau mo e kakaí 'oku hangē 'oku nau faingata'a'ia 'i hono kātaki'i kinautolu 'oku nau vilitaki 'oku

Kuo pau ke tau feinga ke kātaki'i kitautolu 'e kinautolu 'oku fehi'a mai 'i he 'ikai ke 'o māmani kitautolú, koe'uhí he ko e kau muimui 'o Sīsū Kalaisí kuo pau ke nau 'i māmani kae 'ikai 'o māmani 'a kinautolu.

'i ai ha 'Otuá 'oku totonu ke faka'apa'apa'i pea 'oku 'i ai ha ngaahi me'a tu'uloa fakamōlale 'oku totonu ke tauhí.

Ngaahi Mo'oni Tu'uloa 'e Tolu

Ko e hā leva 'ene 'uhinga kiate kitautolu 'a e kātaki pea mo e kakai tui kehé, pea ko e hā hatau ngaahi faingata'a'ia 'i hono fakahoko iá? Te u kamata 'aki ha fo'i mo'oni tu'uloa 'e tolu. 'Oku ou fakahaa'ia he'eku hoko ko e 'Aposetolo 'a e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí, pea 'oku ou tui ko e lahi taha 'o e ngaahi fakakaukaú ni 'oku ma'u ia 'e he kakai tuí fakalūkufua.

'Uluakí, ko e kakai kotoa pē ko e kāinga kinautolu 'i he 'Otuá, na'e ako'i 'i he'enua takitaha tui fakalotu ke fe'ofa'aki mo fefailēi'aki. Na'e fakamatala'i 'e Palesiteni Kōtoni B. Hingikelí (1910–2008) 'a e fakakaukaú ni ki he Kāingalotu 'o e Ngaahi 'Aho Kimui Ní: “Ko kitautolu takitaha [mei ha ngaahi tui fakalotu kehekehe] 'oku tau tui ki he tu'unga fakatamai 'o e 'Otuá, neongo te tau ala kehekehe 'i he'etau faka'uhinga'i Iá. Ko ha kongā kitautolu takitaha 'o ha fāmili lelei, ko e fāmili 'o e fa'ahinga 'o e tangatá, ko e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine 'o e 'Otuá, pea 'oku tau hoko ai ko e ngaahi tokoua mo e tuofāfine. Kuo pau ke tau ngāue mālohi ke fokotu'u ha fefaka'apa'apa'aki, ha femahino'aki, 'o fekātaki'aki tatau ai pē pe ko e hā 'a e ngaahi tokāteline mo e ngaahi filōsofia 'oku tau tui ki ai.”³

Fakatokanga'i ange na'e me'a 'a Palesiteni Hingikelí fekau'aki mo e fefaka'apa'apa'aki *pea pehē foki ki he* kātaki. 'Oku hoko ko ha pole 'i he māmani he 'ahó ni ke nofo fakataha mo kei feveitokai'aki neongo hotau ngaahi faikehekehé. Neongo ia—te u fakahoko atu *hono fika ua* 'o e ongo mo'oni tu'uloá—ke nofo mo e ngaahi faikehekehe

ko ia 'oku ako'i 'e he ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí kuo pau ke tau faí.

Na'e ako'i 'e Sīsū, 'oku tatau 'a e pule'anga 'o e 'Otuá mo ha me'a fakatupu (vakai, Mātiu 13:33). Ko e me'a fakatupú—'isitē—'oku fiohi ia 'i loto kae 'oua kuo fakalēvani'i kotoa, koe'uhí ke fakatupu 'e hono mālohí. Na'e toe ako'i foki 'e hotau Fakamo'uí 'e fepaki Hono kau muimuí mo e faingata'á 'i he māmani (vakai, Sione 16:33), pea 'e tokosí'i ai honau tokolahí mo honau fonuá (vakai, 1 Nīfai 14:12), pea 'e fehi'anekina'i kinautolu koe'uhí he 'oku 'ikai 'o māmani 'a kinautolu (vakai, Sione 17:14). Ka ko hotau tufakangá ia. Kuo ui kitautolu ke mo'ui mo e fānu kehe 'a e 'Otuá 'oku 'ikai ke tau tui tatau pe tatau e ngaahi me'a 'oku tau mahu'inga ai pea 'oku 'ikai ke nau ma'u 'a e ngaahi fatongia 'o e fuakava kuo tau ma'ú. Kuo pau ke tau 'i māmani kae 'ikai 'o māmani 'a kitautolu.

Koe'uhí kuo fekau 'a e kau muimui 'o Sīsū Kalaisí ke nau hoko ko e lēvani, kuo pau ke tau feinga ke kātaki'i kitautolu 'e kinautolu 'oku fehi'a mai 'i he 'ikai ke 'o māmani kitautolú. Ko ha kongā 'o e me'á ni, 'e fie ma'u ai kitautolu he taimi 'e ni'ihī ke tau pole'i 'a e ngaahi lao te ne to'o 'etau tau'atāina ke fakahoko 'etau tuí, 'o fakahoko ia makatu'unga 'i he'etau ngaahi totonu fakakonisitūtone ki hono fakahoko tau'atāina 'o e lotú. Ko e hoha'a lahi tahá “ke malava 'a e kakai 'o e ngaahi tui fakalotú 'o fakalelei'i honau vā mo e 'Otuá pea mo e kakai kehé 'o 'ikai kaunoa 'a e pule'angá ai.”⁴ Ko e 'uhinga ia 'oku tau fie ma'u ai 'a e femahino'aki mo e poupou 'i he taimi kuo pau ke tau 'ekea ai 'etau tau'atāina fakalotú.

Kuo pau foki ke tau kātaki mo faka'apa'apa'i e ni'ihī kehé. Pea hangē ko e akonaki 'a e 'Aposetolo ko Paulá, 'oku totonu ki he kau Kalisitiané ke “tuli ki he ngaahi me'a

fakamelinó” (Loma 14:19) pea, ‘i he lelei taha ‘e lavá, ke “mo’ui melino pē mo e kakai kotoa pē” (Loma 12:18). ‘Oku totonu ke tau tokanga ke fakahīhīhīki ‘i ‘a e lelei te tau fakatokanga ‘i ‘i he kakaí kotoa, ‘a e ngaahi fakakaukau mo e founa ngāue ‘oku kehe meiate kitautolú. ‘O hangē ko hono ako ‘i ‘e he Tohi ‘a Molomoná:

“Ko e ngaahi me’a kotoa pē ‘oku lelei ‘oku tupu ia mei he ‘Otuá. . . .

“ . . . Ko ia, ko e me’a kotoa pē ‘oku fakaafe ‘i mo pou-pou ‘i ke faillelei, mo ‘ofa ki he ‘Otuá, pea tauhi kiate iá, ‘oku ue ‘i hake ia ‘e he ‘Otuá.

“Ko ia, mou tokanga . . . ke ‘oua na’a mou [pehē] . . . ko e me’a ‘oku lelei pea mei he ‘Otuá ‘oku mei he tēvoló ia” (Molonai 7:12-14).

‘E hanga ‘e he founa ko ia ki he ngaahi faikehekehé ‘o ‘omi ‘a e anga fa’a kātakí mo e faka‘apa‘apá kiate kitautolu.

‘Oku ‘ikai ke hanga ‘e he ‘etau kātaki mo e faka‘apa‘apa ki he ni‘ihi kehé mo ‘enau tuí ‘o ‘ai ke tau si‘aki ai ‘etau loto‘aki ‘a e ngaahi mo‘oni ‘oku mahino kiate kitautolú pea mo e ngaahi fuakava ne tau fakahokó. Ko e fo‘i mo‘oni tu‘uloa ia hono *tolú*. Kuo ui kitautolu ko ha kau sōtia ‘i he tau ‘i he vaha‘a ‘o e mo‘oní mo e halá. ‘Oku ‘ikai ha tu‘unga ta‘ekau ia ki ha fa‘ahi. Kuo pau ke tau taukave ‘i ‘a e mo‘oní, neongo te tau kei fakahoko ‘a e kātaki ‘i mo faka‘apa‘apa ki he ngaahi tui mo e ngaahi fakakaukau ‘oku kehe mei ha‘atautolú pea mo e kakai ‘oku nau tui ki aí.

Kātaki ‘i ‘o e ‘Ulungāngá

Neongo kuo pau ke tau kātaki ‘i mo faka‘apa‘apa ‘i ‘a e ni‘ihi kehé mo ‘enau ngaahi tui fakalotú, pea kau ai mo ‘enau totonu ke fakamatala ‘i mo taukave ‘i honau tu‘ungá, ‘oku ‘ikai fie ma‘u kitautolu ke tau faka‘apa‘apa ‘i mo kātaka ‘i ‘a e *‘ulungaanga* ‘oku halá. ‘Oku fie ma‘u kitautolu ‘e hotau fatongia ki he mo‘oní ke tau kumi ha fakafiemālie mei he tō‘onga ‘oku halá. ‘Oku faingofua ‘eni ia ‘i he ngaahi tō‘onga mahino ‘oku fakatou ‘ilo ‘e he kakai tuí mo e kakai ta‘etuí ‘oku hala pe ta‘efe‘ungá.

Ko e ngaahi tō‘onga ‘oku ‘ikai fu‘u fēfē, ‘a ia, na’a mo e kakai ta‘etuí ‘oku ‘ikai ke nau loto pe ‘oku halá, ‘oku faingata‘a ange ke fakamatala ‘i ‘a e natula pea mo e lahi ‘o e me’a ke tau kātaki ‘i. Na’e tohi ai ‘e ha fefine ‘o e Kāingalotu ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní fekau‘aki mo ‘ene hoha‘a ki he hangē ‘oku fakautuutu hono faka‘aonga ‘i ‘o e “faka‘uhinga ‘i ‘e he māmaní ‘a e kātakí ki he kātaki ‘i pē ‘o e tō‘onga mo‘ui angahala iá.” Na‘á ne fehu ‘i ai pe ‘e anga fēfē hano faka‘uhinga ‘i ‘e he ‘Eikí ‘a e *kātakí*.⁵

Na’e pehē ‘e Palesiteni Poiti K. Peeka ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá: “Oku ‘ikai tu‘u tokotaha pē ‘a e fo‘i lea ko e *kātakí*. ‘Okú ne fie ma‘u ha me’a ke kātaki ‘i pea mo toe fakahoko mai kiate kita

Hangē ko hono ako ‘i ‘e he ‘Aposetolo ko Paulá, ko e kau Kalisitiané ‘oku totonu ke nau “tuli ki he ngaahi me’a fakamelinó” pea, ki he lahi taha ‘e lavá, “mo’ui melino . . . mo e kakai kotoa pē.”

kae lau ko ha ‘ulungaanga lelei. . . . ‘Oku fa’a fie ma‘u ‘a e kātakí ka ‘oku hāhāmolofoa ke fa’a fakahoko mai. Tokanga ‘i he fo‘i lea ko e *kātakí*. Ko ha ‘ulungaanga lelei ia ‘oku ngāuehala ‘aki.”⁶

‘Oku fakamanatu mai kiate kitautolu ‘e he fakatokanga fakalaumālié ni fekau‘aki mo e ni‘ihi ‘oku tui ki he mo‘oni tu‘uloá, he ko e kātaki ‘i ko ia ha ‘ulungāngá ‘oku hangē ia ha fo‘i pa‘anga ‘oku tafa‘aki uá. Ko e fa’a kātakí pe faka‘apa‘apá ko e tafa‘aki ia ‘e taha ‘o e fo‘i pa‘angá, ka ‘oku ‘i he tafa‘aki ma‘u pē ‘e tahá ‘a e mo‘oní. He ‘ikai ke ke lava ‘o ma‘u pe faka‘aonga ‘i e fo‘i pa‘anga ‘o e fa’a kātakí ta‘e manatu ‘i ‘oku ua e tafa‘aki.

Na’e faka‘aonga ‘i ‘e hotau Fakamo‘uí ‘a e tefito ‘i mo‘oni ko ‘ení. ‘I he taimi na‘á Ne fehangahangai ai mo e fefine na’e tukuaki ‘i ki he tonó, na’e folofola ‘aki e Sīsū ‘a e ngaahi lea fakafiemālie ‘o e anga fa’a kātakí: “Pea ‘oku ‘ikai te u fakahalaia koe.” Pea ‘i He‘ene fekau ia ke ‘alú, na‘á Ne folofola ‘aki ‘a e ngaahi lea pau ‘o e mo‘oní: “Alu pea ‘oua ‘e toe faiangahala” (Sione 8:11). ‘Oku totonu ke fakamaama mo fakamālohia kotoa kitautolu ‘e he sīpinga ko ‘eni ‘o e lea ‘aki e anga fa’a kātakí mo e mo‘oní: anga‘ofa ‘i he fetu‘utakí kae tu‘u ma‘u ‘i he mo‘oní.

Na’e tohi ‘e ha Kāingalotu ‘e taha ‘o e Ngaahi ‘Aho Kimui Ní: “Oku ou fa’a fanongo ki hono takuanoa ‘a e huafa ‘o e ‘Eikí, pea ‘oku ‘i ai foki mo haku ngaahi maheni ‘oku nau talamai ‘oku nau nofo pē mo honau kau fakasuvá. Kuó u fakatokanga ‘i ko hono tauhi ‘o e Sāpaté kuo meimei ke ‘osi ‘aupito. Te u lava fēfē ke tauhi ‘eku fuakavá ‘o hoko ko ha fakamo‘oni kae ‘ikai faka‘ita ‘i ai ‘a e kakai ko ‘ení?”⁷

Te u kamata'aki ha tō'onga fakafo'ituitui. Ko hono faka'aonga'i ko ia 'o e ongo fie ma'u fetu'otu'ani 'o e mo'oní mo e kātáki ki he ngaahi tō'onga ko 'ení 'e tolú—'a e lea ta'efe'ungá, nonofo koví, mo e maumau'i 'o e Sāpaté—mo ha toe ngaahi me'a lahi kehe, 'oku 'ikai ke totonu ke tau faka'atā ai kitautolu. 'Oku totonu ke pule'i kitautolu 'e he ngaahi fie ma'u 'o e mo'oní. 'Oku totonu ke tau faimālohi 'i hono tauhi e ngaahi fekaú mo 'etau ngaahi fuakavá, pea 'oku totonu ke tau fakatomala mo fakalalakala 'i he taimi 'oku tau tōnounou aí.

Na'e ako'i 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni: “Oku fa'a fakapulipi mai 'a e angahalá 'i he kātáki. 'Oua na'a kākāa'i 'a kimoutolu; 'oku muimui mai ai 'a e faingata'a'ia, loto mamahí, pea mo e mamahí. . . . Kapau 'e fakaloto'i kimoutolu 'e homou kaungāme'á ke fai ha me'a 'oku mou 'ilo 'oku hala, tu'u hake *koe* 'o taukave'i 'a e totonú, neongo kapau te ke tu'u tokotaha ai.”⁸

Ko e me'a tatau pē 'i he'etau fānaú mo e ni'ihiki kehe 'oku tau ma'u ha fatongia ke ako'í, 'oku mā'olunga taha pē hotau fatongia ki he mo'oní. Ko e mo'oni, 'oku toki fua pē 'a e ako'í tu'unga 'i he tau'atāina ke fili 'a e ni'ihiki kehé, pea ko ia, ko 'etau ako'i kuo pau ke fakahoko ia 'i he 'ofa, fa'akātaki, pea mo e feifeinga'i.

Te u afe heni ki he ngaahi fatongia 'o e mo'oní mo e kātáki 'i he'etau ngaahi fetu'utaki fakafo'ituitui mo hotau ngaahi kaungā-ngāue 'oku nau faka'aonga'i 'a e lea ta'efe'ungá 'i hotau 'aó, nonofo kovi ta'emalí, pe 'oku 'ikai ke tau tauhi totonu 'a e 'aho Sāpaté.

'Oku 'uhinga hotau fatongia ke kātáki'í—'oku 'ikai totonu ke teitei hanga 'e he ngaahi tō'onga ko 'ení—pe ko ha ngaahi toe tō'onga 'oku tau pehē 'oku mavahe mei he mo'oní—'o 'ai kitautolu ke tau fai ha fa'ahinga lea tāufehi'a pe tō'onga ta'e'ofa. Ka ko hotau fatongia ki he mo'oní 'oku 'i ai hono ngaahi fie ma'u pea mo hono ngaahi tāpuaki pē 'o'ona. Ko e taimi 'oku tau pehē ai “takitaha lea'aki 'a e mo'oní ki hono kaungā'apí” pea mo e taimi 'oku tau “[lea'aki] 'a e mo'oní 'i he 'ofá” (Efesō 4:15, 25), 'oku tau fakafōtunga atu ko e kau tamaio'eiki kitautolu 'a e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí, 'oku fakahoko 'Ene ngāue. 'E tu'u fakataha 'a e kau 'āngeló mo kitautolu, pea te Ne fekau mai Hono Laumālie Mā'oni'oní ke tatakiki kitautolu.

'Oku totonu ke tau 'uluaki fakakaukau'i 'i he me'a pelepelengesí ni pe—ko e hā 'a e lahi—'oku totonu ke tau fakahā ki hotau ngaahi kaungā-ngāue 'a e me'a 'oku tau 'ilo'i fekau'aki mo 'enau tō'ongá. 'I he ngaahi me'a lahi, 'e makatu'unga 'a e fili ko iá 'i he lahi hono uesia fakahangatonu kitautolú.

Ko e me'a totonu ke tau fakahā 'a e fo'i mo'oni ko ia 'oku 'ikai lelei kiate kitautolu hono toutou faka'aonga'i 'o e lea koví 'i hotau 'aó. Ka ko e lea kovi ko ia 'oku fai 'e he

kakai ta'e tuí mavahe mei hotau 'aó, mahalo he 'ikai hoko ia ko ha me'a lea'i 'a e tokotaha kapekapé.

'Oku tau 'ilo ko e nonofo kovi ta'e malí ko ha angahala mamafa, 'a ia kuo pau ke 'oua na'a fakahoko 'e he Kāinga-lotu 'o e Ngaahi 'Aho Kimui Ní. Ko e taimi 'oku fakahoko ai ia 'e kinautolu 'oku tau feohí, 'e lava pē ke hoko ia ko ha me'a fakapulipuli pe ko ha me'a 'oku kole mai ke tau tukunoa'i, poupou'i, pe fakafaingofua'i. Ka 'i hono fuatautau 'a e mo'oní mo e kātáki'í, 'e lava ke mālohi ange 'a e kātáki'í 'i he taimi 'oku 'ikai ke kaunga fakahangatonu ai 'a e tō'ongá kiate kitautolú. Ka, kapau 'oku tau kau fakahangatonu 'i he nonofo koví, 'oku totonu ke pule'i kitautolu 'e hotau fatongia ki he mo'oní. Hangē ko 'ení, ko ha me'a kehe pē hono tukunoa'i 'o e ngaahi angahala mamafa 'i he taimi 'oku fakapulipuli aí; ka ko ha toe me'a kehe pē ha kole ke poupou'i pe fakangofua fakahāhaa'i kinautolu, hangē ko hano tuku kinautolu 'i hotau ngaahi 'apí.

Fekau'aki mo hono tauhi 'o e Sāpaté, mahalo 'oku totonu ke tau fakamatala'i 'etau tui, 'oku kau 'i hono tauhi

Neongo kuo pau ke tau kātáki'i mo faka'apa'apa'i 'a e ni'ihiki kehé mo 'enau ngaahi tui fakalotú, pea kau ai mo 'enau totonu ke fakamatala'i mo taukave'i honau tu'ungá, 'oku 'ikai fie ma'u kitautolu ke tau faka'apa'apa'i mo kātáki'i 'a e 'ulungaanga 'oku halá.

'o e Sāpaté 'a 'etau ma'u 'a e sākalamēnití, toe fakafo'ou fakalaumālie kitautolu pea mo 'ai kitautolu ko ha kakai lelei ange 'i he toenga 'o e uiké. Pea ki he kakai tui kehé, te tau lava 'o fakahā ange 'a 'etau fakahounga'i e fo'i mo'oni ko ia 'oku tau tu'unga tatau he me'a mahu'inga tahá: 'oku tau tui fakatāutaha ki he 'Otuá pea mo e 'i ai 'a e mo'oni tu'uloá, neongo 'oku tau kehekehe 'etau faka'uhinga'i e ngaahi me'a mahu'inga ko iá. Mavahe mei aí, 'oku totonu ke tau manatu'i 'a e akonaki 'a e Fakamo'uí 'oku totonu ke

'Oku totonu ke fakamaama mo fakamālohia kītautolu kotoa 'e he sīpinga 'o e folofola aki 'e he Fakamo'ui 'a e kātaki mo e mo'oni: anga'ofa 'i he leá kae tu'u ma'u 'i he mo'oni.

tau faka'ehi'ehi mei he fakafekikí (vakai, 3 Nifai 11:29–30) pea 'oku totonu ke hoko 'etau sīpingá mo 'etau malangá “ko e le'ō fakatokanga, ko e tangata takitaha ki hono kaungā'api, 'i he angavaivai pea mo e angamalū” (T&F 38:41).

'I he ngaahi me'á ni kotoa 'oku 'ikai totonu ke tau fakamāu 'i hotau kaungā'apí pe kaungā ngāué 'i he nunu'a faka'osi 'o 'enau ngaahi tō'ongá. Ko e fakamaau ko iá 'oku 'a e 'Eikí, ka 'oku 'ikai 'atautolu.

Ngaahi Tefito'i Mo'oni 'i he Feitu'u Kakai

Ko e taimi 'oku hū atu ai 'a e kakai tuí 'o feinga ke fakalotoa hono fa'u pe fakahoko 'o e ngaahi laó 'aki e tu'unga 'o 'enau tuí, 'oku totonu ke nau faka'aonga'i ha ngaahi tefito'i mo'oni kehe.

Uluaki, kuo pau ke nau kolea e tataki 'a e 'Eikí ke nau filifili lelei ai mo fakapotopoto hono fili 'a e ngaahi tefito'i-mo'oni 'oku nau feinga ke taukave'i 'aki e laó pe tu'utu'uni

laó. Ko hono fakalūkufuá, 'oku totonu ke nau faka'ehi'ehi mei hono feinga'i ha ngaahi lao pe ngaahi tu'utu'uni fakalao ko ē ke fakafaingofua'i 'a e ngaahi tui 'oku ma'u 'e he kakai tuí, hangē ko hano fakamālohi'i e founa 'o e lotú, pea na'a mo hano heliaki. 'E lava ke ki'i fakasi'isi'i 'e he kakai tuí ha'anau feinga ki ha tu'utu'uni fakalao koē te ne tokoni'i lahi ange 'a e ngaahi tefito'i mo'oni kae 'ikai fakafaingofua'i 'ata'atā pē hono fakahoko 'enau tuí 'o hangē ko e ngaahi lao fekau'aki mo e mo'ui, nofo malú, pea mo e tō'onga mo'ui 'a e kakai.

'E lava pea kuo pau ke feinga'i 'e he kakai tuí 'a e ngaahi lao koē te ne pukepuke 'a e tau'atāina fakalotú. 'Oku foua 'e he 'Iunaiteti Siteití mo ha ngaahi fonua kehe ha tōlalo lahi fakalūkufua hono faka'apa'apa'i 'e he kakai 'a e tui fakalotú, fakataha mo e ake mai ko ia 'a e tonu 'a ha me'a 'o fakatatau mo e kakai. Kuo tu'u veiveia 'i he fakakaukau 'a ha ni'ihi tokolahi he taimi ni 'a e tui fakalotú, ka ne hoko 'i ha taimi ko e konga mahino 'o e mo'ui faka-'Ameliká. Kuo fehu'ia 'e ha kakai mā'olunga tokolahi 'a e tu'unga lahi 'o e totonu ke malu'i 'e he konisitūtoné 'a e tau'atāina ke lotú, kau ai mo e totonu ke fakahoko mo malanga'i 'a e ngaahi tefito'i mo'oni fakalotú.

Ko ha me'a mātu'aki mahu'inga 'eni kuo pau ke tu'u fakataha ai kītautolu 'oku tui ki ha 'Otua na'á Ne fokotu'u 'a e mo'oni mo e hala tu'uloa ki he 'ulungaanga 'o e tangatá, ke taukave'i 'etau ngaahi totonu 'oku fakakoloa'i 'aki kītautolu ke fai 'etau lotú, ke fakahaa'i hotau konisēnisi 'i he ngaahi me'a fakapule'angá, pea mo kau 'i he ngaahi fili lakangá mo tālanga'i 'i he ngaahi feitu'u fakapule'angá pea 'i he ngaahi fale fakamaau'angá. Kuo pau ke tau tu'u 'o umataha mo e kakai tui kehé ke paotoloaki mo fakamālohia 'a e tau'atāina ke taukave'i mo fakahoko 'etau tui fakalotú, 'o tatau ai pē pe ko e hā ia. Kuo pau ke tau kaungā fononga fakataha 'i he hala tatau 'i he taumu'á ni kae lava ke ma'u 'etau tau'atāina ke muimui 'i hotau ngaahi takitaha hala 'i he taimi 'e fie ma'u aí, 'o fakatatau mo 'etau takitaha tui.

Uá, ko e taimi 'oku tu'uaki ai 'e he kakai tuí honau tu'ungá 'i he ngaahi potu fakapule'angá, 'oku totonu ke nau kātaki'i ma'u pē 'a e ngaahi fakakaukau mo e ngaahi tu'unga 'o kinautolu 'oku 'ikai ke nau tui tataú. Kuo pau ke lea ma'u 'aki pē 'e he kakai tuí e 'ofá, mahinó, mo e ongo'i 'ofa ki honau ngaahi filí. Kuo fekau 'a e kakai tui

Kalisitiané ke nau 'ofa ki honau kaungā'apí (vakai, Luke 10:27) pea mo fakamolemole'i kinautolu (vakai, Mātiu 18:21–35). 'Oku totonu foki ke nau toe manatu'i mo e akonaki 'a e Fakamo'uí ke "tāpuaki'i 'a kinautolu 'oku kape'i [kinautolú], fai lelei kiate kinautolu 'oku fehi'a kiate [kinautolú], pea hūfia 'a kinautolu 'oku faikovi mo fakatanga'i [kinautolú]" (Mātiu 5:44).

Kuo pau ke tau tu'u 'o umataha mo e kakai tui kehé ke pao-toloaki mo fakamālohia 'a e tau'atāina ke taukavé'i mo fakahoko 'etau tui fakalotú.

Tolú, 'oku totonu ke 'oua na'a fakalotosi'i'i 'a e kakai tuí 'e he ngaahi tukuaki'i angamaheni tokua 'oku nau feinga ke pule'i fakalao 'a e tō'onga mo'uí. 'Oku lahi ha ngaahi tafa'aki 'o e laó 'oku fakava'e ia 'i he tō'onga mo'uí Kalisitiane-Faka-Siú pea kuo lauisenituli. 'Oku fakava'e 'a e sivilaise fakauēsité 'i he tō'onga mo'uí ma'á pea he 'ikai lava ia 'o tu'u ta'e kau ai. Hangē ko hono fakahā 'e he palesiteni hono ua 'o e 'Iunaiteti Siteití: "Na'e fa'u pē 'etau konisitūtoné ma'a ha kakai mo'uí ma'a mo lotu. 'Oku mātu'aki ta'efe'unga mo'oni ia ki hono pule'i 'o ha toe fonua kehe."⁹

Faá, 'oku 'ikai totonu ke holomui e kakai tuí mei hono fokotu'u ha ngaahi lao ke ne pukepuke 'a e tu'unga lelei 'a e kakaí pe ngaahi tu'utu'uni te ne tokoni'i kinautolu ke faka'aonga'i e ngaahi me'a 'oku fie ma'u 'e he'enua tuí 'a ia 'oku toe lelei ai 'a e ngaahi tūkunga ko iá ki he mo'uí lelei 'a e kakaí, malu pea mo e 'ulungaanga ma'a 'a e kakaí. Hangē ko 'ení, neongo ko e ngaahi tui fakalotú 'oku fakatefito ai e ngaahi lao ki he faihiá, mo e ngaahi lao ki he fāmílí, ka ko e ngaahi lao ko iá kuo 'iloa 'enua 'aonga mo'oni ki he ngaahi fonua temokalati. Ka 'i he ngaahi feitu'u 'oku tokolahi ange ai 'a e kakai tuí, 'oku totonu

ke nau ongo'ingofua ma'u pē 'a e ngaahi fakakaukau 'a e ni'ihí 'oku tokosi'í.

Faka'osí, ko e laumālie ko ia 'o 'etau fakapalanisi'i 'o e mo'oní mo e kātakí na'e faka'aonga'i ia 'i he ngaahi lea ko 'eni 'a Palesiteni Hingikelí: "Tau ala atu 'o tokoni kiate kinautolu 'i hotau koló 'oku 'ikai ke tau siasí. Tau hoko ko ha kaungā'api lelei, 'o anga'ofa mo fa'a foaki pea mo angalelei. Tau kau 'i he ngahi ngāue lelei 'a e koló. Mahalo 'e 'i ai ha ngaahi me'a 'e kau ai ha ngaahi palopalema fakaangama'a mamafa, he 'ikai ke tau tukulolo 'i he ngaahi me'a fakatefito'i mo'oní. Ka te tau lava 'i he fa'ahinga me'a peheé ke ta'eloto kae 'ikai anga ta'etaau. Te tau lava pē ke talia 'a e fakamātoato 'a kinautolu he 'ikai ke tau lava 'o tali honau ngaahi tu'ungá. Te tau lava 'o fakamatala'i 'a e ngaahi tefito'i mo'oní kae 'ikai ko e ngaahi 'ulungāngá."¹⁰

Tangata Le'o 'i he Tauá

'Oku ako'i 'e he Tohi Tapú ko e taha 'o e ngaahi fatongia 'o ha palōfita ke hoko ko ha "tangata le'o" ke fakatokanga ki 'Isileli (vakai, 'Isikeli 3:17; 33:7). Na'e tñaki mai 'e he 'Eikí 'i ha fakahā 'a e fale'i ko 'ení ki he Saione 'o onopōni: "Fokotu'u . . . ha tangata le'o mo langa ha taua," ke "[mamata] ki he filí lolotonga 'oku kei mama'o" peá ne fai ha fakatokanga ke fakahaofi 'a e ngoue vainé "mei he nima 'o e tokotaha faka'auhá" (T&F 101:45, 54).

'Oku ou lea ko e taha 'o e kau tangata le'o ko iá. 'Oku ou fakapapau'i atu 'oku mo'oni 'a 'eku pōpoakí. 'Oku ou fakahā atu 'a 'eku 'ilo 'oku mo'ui 'a e 'Otuá! 'Oku ou fakamo'oni ko Sísū Kalaisí ko e 'Alo ia 'o e 'Otuá, na'e tutuki koe'uhí ko e ngaahi angahala 'a e māmaní, pea 'oku mafao mai Hono to'ukupú kiate kitautolu takitaha 'i ha fakaafe ta'e fakangatangata ke tau tali 'Ene melinó 'aki ha'atau ako kiate Ia mo muimui 'i Hono halá (vakai, T&F 19:23). ■

Mei ha faeasaiti 'a e Potungāue Ako 'a e Siasí na'e fai he 'aho 11 'o Sepitema 2011. Ke ma'u kakato 'i he lea faka-Pilitāniá, 'alu ki he mormonnewsroom.org/article-truth-and-tolerance-elder-dallin-h-oaks.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. "Is US a Nation of Liars? Casey Anthony Isn't the Only One," *The Christian Science Monitor*, 'Aho 19 'o Siulai 2011, 20; "Anarchy in the UK," *The Economist*, 'Aho 13 'o 'Aokosi 2011, 144.
2. Vakai, sipingá, Joseph G. Donders, ed., *John Paul II: The Encyclicals in Everyday Language* (2005), 212–13; vakai foki, Rabbi Harold Kushner, *Who Needs God* (2002), 78.
3. *Teachings of Gordon B. Hinckley* (1997), 638.
4. Eric Rassbach, fakamatala 'i he William McGurn, "Religion and the Cult of Tolerance," *The Wall Street Journal*, Aug. 16, 2011, A11.
5. Tohi kia Tāleni H. 'Oakesi, 14 Mē 1998.
6. Boyd K. Packer, "Be Not Afraid" (Lea 'i he 'Inisitititui Fakalotu 'i 'Okitení, 16 Nōvema 2008), 5; vakai foki, Bruce D. Porter, "Defending the Family in a Troubled World," *Ensign*, June 2011, 12–18.
7. Tohi kia Tāleni H. 'Oakesi, 22 Tisema 1987.
8. Thomas S. Monson, "Ngaahi Sipinga 'o e Anga Mā'oni'oni," *Liahona*, Mē 2008, 65.
9. 'I he Charles Francis Adams, ed., *The Works of John Adams, Second President of the United States*, volume 10 (1850–56), 9:229.
10. *Teachings of Gordon B. Hinckley* (1997), 131.

FAKATAUELE'I KE LOI

'O ku ofi 'a e falelotu na'á ku lotu ai 'i Naisiliá ki ha 'apiako 'oku 'ikai fie ma'u ai 'e hono puleakó ia ha me'a fekau'aki mo e Siasí. Na'e talaange 'e he puleakó 'i ha me'a 'e taha ki ha faiako ke 'oua na'a toe foki mai ki he akó 'i he hili ha'ane 'ilo ko ha mēmipa 'o e Siasí 'a e faiakó. Na'e 'ikai ke tali ha mēmipa 'o e Siasí na'e loto ke 'alu 'o fakamatala'i e misiona 'o e Siasí.

'I he'eku hoko ko ha taha tu'uaki koloa ki ha falengāue fakakemí mo

e ngaahi me'angāue fakafaito'ó, 'oku ou fa'a 'a'ahi ai ki he ngaahi 'apiakó mo e ngaahi falemahakí ke tu'uaki koloa. Hili ha māhina 'e taha 'o e 'ikai lelei e fakataú, na'e 'ikai ha'aku toe fili ka ke 'alu ki he 'api ako ko 'ení. Ko 'eku palaní ke fakatau 'eku ngaahi me'á peá u mavahe, 'o faka'amu he 'ikai 'ilo 'e he puleakó ko ha mēmipa au 'o e Siasí. Neongo ia, na'e talamai 'e he Laumālié te ne fie 'ilo ki he'eku tui fakalotú.

Na'e fai mai 'e he puleakó 'a e fehu'i ne u faka'amu he 'ikai ke ne fai mai: "Ko e siasi fē 'okú ke kau ai?"

Ne lava lelei 'eku me'a mo e pule 'o e va'a saienisi 'o e 'apiakó, peá ne taki leva au ki he puleakó ke totongi. Na'e kamata ke ne fai mai ha ngaahi fehu'i ke ne 'ilo'i lelei ange au 'i he hili 'ene fakafonu 'a e sieké. Ko e taimi na'e faka'au ai ke faka'auliliki 'ene ngaahi fehu'i fekau'aki mo aú, ne kamata ke u ongo'i hoha'a. Fāifai peá ne fai mai 'a e fehu'i na'á ku faka'amu ke 'oua na'á ne teitei fai mai: "Ko e siasi fē 'okú ke kau ai?"

Na'e fakatauele'i au ke u loi, ke ma'u pē 'eku sieké, peá u 'alu he na'á ku fu'u fie ma'u mo'oni 'a e fakataú ni. Ka na'á ku ongo'i 'oku totonu ke u talaange ki ai 'a e mo'oní. Ko hono mo'oní foki, na'e kovi ange e me'a na'e foua 'e he kau fuofua Kāingalotú 'i he ki'i sivi'i ko 'eni 'o 'eku tuí.

Na'á ku sio hangatonu ki hono fofongá, 'i ha loto lahi makehe, peá u pehē ange, "Ko ha mēmipa au 'o e Siasí 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Nī." Hili ia peá u fai ange 'eku fakamo'oní. Na'á ku 'ohovale he na'e malimali, peá ne talamai 'oku tau lotu kotoa pē ki he 'Otua tatau, peá ne mono mai leva 'a e sieké.

Na'e ha'u ha potu folofola ki he'eku fakakaukau 'i he'eku mavahé: "Na'e hoko 'eni ko ha fu'u 'ahi'ahi lahi ki he fa'ahinga 'a ia na'e tu'u ma'u 'i he tuí; ka neongo ia, na'a nau tu'u ma'u o tu'u ta'e fa'a-ue'i 'i he tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá, pea na'a nau tali 'i he fa'a kātaki 'a e ngaahi fakatanga na'e taulōfu'u mai kiate kinautolú" ('Alamā 1:25).

Na'á ku fiefia 'i he 'ikai ke u fakalotomamahi'i 'a e Tamai Hēvani pe ko aú. Tu'unga 'i he me'á ni, na'á ku fai ai ha tukupā ke u hoko ma'u pē ko ha taha tu'uaki koloa lelei. 'ikai ngata ai, na'á ku tukupā ke u hoko ma'u pē ko ha fakafofonga lelei 'o e ongoongo-lelei 'o Sisū Kalaisí. ■
'Atelokipā 'Atelemi, Naisilia

KO E TĀPUAKI 'O 'EMAU ME'AKAI TĀNAKÍ

Ne u kamata mo hoku uaifi ko Pilitení Brittney, 'i he kamata pē 'o 'ema nofomalí ke fakatau e me'akai ke fakatolongá. 'I he ngaahi 'uluaki māhina he 'osi pē 'ema malí, ne ma fakatau ai ha ngaahi me'a si'i 'oku lava ke fakatolonga 'i he taimi kotoa pē ne ma ō ai 'o fakatau he falekoloá. 'I he 'ema tātānaki tahatahá, ne ma tātānaki ai ha me'akai lahi. Na'e 'ikai ke ma 'ilo pe ko e fē ha taimi te ma fie ma'u ai ke faka'aonga'i, ka na'á ma 'ilo na'e mahu'inga.

'Osi ha ta'u 'e taha 'o 'ema malí, ne ma hiki mei he tafa'aki 'e taha 'o e fonuá ke ako 'i he 'univēsiti, pea na'á ma ō pē mo 'ema me'akai ne tātānaki. Na'e kehe 'a e tu'unga fakapa'angá. Ne ma faka'aonga'i kotoa 'ema pa'anga na'e fakahuú ke 'ai ha fale, pea na'e 'ikai ha pa'anga hū mai 'a Pilitení 'i he'ene hoko ko e taha ako-ako faiakó. Na'á ma fakafalala pē ki he ki'i pa'anga hū mai 'i he'eku ngāue tokoni he 'univēsiti ke totongi 'aki e ngaahi mo'uá, ka na'e 'ikai ke fe'unga.

Na'e toe mafuli 'ema tu'unga fakapa'angá 'o kovi ange 'i he pō pē hono ua 'o 'ema 'i homa 'api fo'ou. Ne ofo hake 'a Pilitení 'oku langa lahi hono keté, pea 'i he 'osi ha ngaahi houa 'oku 'ikai pē ke holó, ne ma ō leva ki he falemahakí. Na'e to'o he kongá ki mui 'o e 'aho ko iá hono 'apenitiki.

Hili 'ene saí, ne ma tangutu hifo leva ke patiseti 'ema pa'angá. 'I he taimi na'á ma fika'i ai 'a e ngaahi mo'ua ki he māhina 'e fā hono hokó—'a ia na'e kau ai 'a e tafa fakatu'upakeé—na'á ma fakatokanga'i te ma kei lava pē 'o mo'ui 'o 'ikai ha toe mo'ua. Neongo ia, te ma lava 'o fai 'eni, 'aki ha'ama fakamole 'o 'oua 'e toe laka ange he \$25 ki he me'akai he māhina takitaha. Ko ha vahefā pē ia 'e taha 'o e ngaahi fakamole na'á ma fa'a faí.

Na'e hoko 'o mahu'inga lahi 'a e me'akai tātānaki ko ia na'á ma tātānaki 'i he ta'u kuo hilí. Na'e fe'unga ia ke ne feau 'emau ngaahi tefito'i fie ma'ú 'i ha māhina 'e fā, peá ma faka'aonga'i leva 'a e \$25 na'e patiseti 'i ke fakatau 'aki ha hu'akau mo ha ngaahi me'a 'auha ngofua kehe. Na'e 'ikai ke ma kai ha me'akai lelei fēfē, ka na'e 'ikai ke ma fiekaia.

Ko e taimi 'oku tau mo'ui faka-potopoto ai mo tokoni'i fie tokoni 'a e ni'ihí kehé, 'oku tau ma'u ha ngaahi tāpuaki makehe. Ne 'i ai ha taha 'o hoku kaungā akó na'e 'osi hono mata'itohí pea kole mai ke ma tokoni ange 'i he hiki hono fāmilí.

Na'e tāpuaki'i kimaua 'e he 'Eikí 'i he'ema teuteu 'ema me'akai tātānaki, totongi 'ema vahe hongofulú, mo fakahaa'i 'ema fiefia ke tokoni.

Lolotonga 'ema tokoní, kuó ne 'eke mai pe te ma fie 'ave 'a e me'akai na'e toe 'i he'enu 'aisí. Ne ma ma'u heni ha kakano'i manu ke fakalahi 'aki 'ema me'akai 'oku tātānaki, koe'uhí ko 'ene anga'ofá.

Na'e tāpuaki'i kimaua 'e he 'Eikí 'i he'ema teuteu 'ema me'akai tātānaki, totongi 'ema vahe hongofulú, mo fakahaa'i 'ema fiefia ke tokoní. Na'á ma lava'i lelei 'a e ngaahi māhina ko iá 'o 'ikai fie ma'u ke kole ha fa'ahinga pa'anga. Ne ma'u 'e hoku uaifi 'i he hili 'o e faha'ita'u fakaako ko iá, ha ngāue taimi kakato, peá ma lava leva ke faka'aonga'i ha pa'anga lahi ange he fakataú. Na'á ma toe fakalahi leva 'ema me'akai tātānaki, pea hokohoko atu hono tāpuaki'i kimaua 'i he'ema tala-ngofua ki he ngaahi fekau 'a e 'Eikí. ■ Pulusi Lisiate, 'Illinois, USA

NE MAU KAU ATU

Ne mau hiki mei he fu'u kolo lahi na'e tokolahi ai 'a e Kāingalotu 'o e Ngaahi 'Aho Kimui Ní ki ha kolo 'i 'uta he Lotolotonga 'o e Feitu'u Tonga 'o e 'Iunaiteti Siteití 'a ia na'e toko 5,000, 'o mau nofo ai 'o laka hake 'i he ta'u 'e fitú. 'I he'eku mavahe mei he falekoloá 'i he 'uluaki 'aho pē 'o 'emau 'i aí, kuo pehē mai ha faifakatau kei ta'u hongofulu tupu kia au, "Ofa ke ke ma'u ha 'aho lelei, Misisi Kalānite."

Ne u 'eke ange, "Na'a ke 'ilo fēfē hoku hingoá?"

Tali mai 'e ia, "Ko kimoutolu pē kakai fo'ou mai ki he koló ni."

Na'a mau ma'u ha fale fehanga-hangai mei he kauhala 'e tahá mo ha falelotu Palotisani pea ki'i mama'o si'i pē mei ha toe falelotu 'e taha, ka na'a mau nofo 'i ha fale na'e miniti 'e 45 'emau fononga mei aí ki he falelotu ofi taha 'o e Siasí. Na'a mau fononga ki homau falelotú 'i he Sāpate kotoa pē, pea pehe 'i ha ngaahi taimi kehe he lolotonga 'o e uiké. Na'e hoko hoku husepānití 'i he lolotonga 'o e ngaahi ta'u ko ia 'e fitú ko ha mēmipa 'o e kau pīsopelikí, peá u hoko au ko e palesiteni 'o e Palaimelí peá u hoko ki mui ko e palesiteni 'o e Finemuí.

Na'a mau 'ilo ko e mo'ui pea mo e fakava'e fakasōsiale 'o e fanga ki'i kolo ikí 'oku 'i he ngaahi siasi 'o e feitu'ú. Na'a mau 'ilo na'e pau ke mau kau atu, kae tali kimautolu. Na'e 'ikai hano taimi kuo feohi 'ema fānau iiki 'e tokotolú mo e fānau kehe 'o e uotí, ka na'á ma toe fie ma'u foki kimautolu ke nau ongo'i 'oku nau kau ki he 'atakai homau kaungā'apí. Na'á ma pou pou 'i ai kimautolu ke nau kau he lolotonga 'o e uiké 'i he ngaahi 'ekitiviti 'a e ngaahi siasi takai homau feitu'ú, kau ai e ngaahi ma'u me'atokoni efiaki fakafā-mili 'i he pō Pulelulú 'i ha siasi 'e taha.

Na'á ma fakahū 'ema tamasi'í mo 'ema ongo tamaiki fefiné ki ha ngaahi

polokalama to'u tupu fakafeitu'u. Na'e ako foki 'ema fānau 'i ha Kalasi Ako Tohi Tapu he Fa'ahita'u Māfaná 'i ha ongo siasi ofi mai pē. Na'e hiva 'ema ongo tamaiki fefiné 'i ha kuaea 'a e To'u Tupú 'a ha siasi; pea na'e a'u ha'ama ta'ahine 'e taha 'o hoko ko ha tokotaha solo 'i he kuaea. Na'e kau 'ema tamasi'í 'i ha kulupu to'u tupu 'a ha siasi homau feitu'ú.

Na'e fa'a malanga ha faifekau faka'evangeliō na'e 'a'ahi ange 'o

fakafepaki'i 'a e "Kau Māmongá," ka na'e 'ilo 'e homau tukui kaungā'apí na'e 'ikai ke mau tatau kimautolu mo e kakai na'e fakatokanga ange 'a e kau malangá fekau'aki mo kimautolú.

Na'e fakahoko 'i he fa'ahita'u māfana kotoa pē 'e he ngaahi fai-'angalotu he Siasi Palotisani ha nofo kemi 'a e to'u tupú 'i he Motu Seni Saimoné (St. Simons Island), 'i Siōsiá. 'I ha 'osi 'o ha kemi pehē 'e taha, na'e pehē leva 'e he faifekau mei he tu'unga malangá, "Ko e to'u tupu pē 'e tokotaha 'e 'alu ki he kemi he fa'ahita'u māfana ko 'ení, ko 'etau

Na'a mau 'ilo ko e mo'ui pea mo e fakava'e fakasōsiale 'o e fanga ki'i kolo ikí 'oku 'i he ngaahi siasi 'o e feitu'ú. Na'a mau 'ilo na'e pau ke mau kau atu, kae tali kimautolu.

ki'i ta'ahine Māmonga lelei ko Keli Kalānitē."

Na'e tali lelei kimautilu 'e homau ngaahi kaungā'api Palotisaní koe'uhí he na'a mau tali lelei kinautilu. Na'e 'ikai ha taimi ia na'a mau teitei holoiki ai 'etau tu'unga mo'uí pe ngaahi tefito'i mo'oní.

I he lalahi hake 'ema fānaú, na'e pehē ai pē mo 'enau fakamo'oni ki he Siasi kuo fakafoki maí. Na'e hanga 'e he me'a na'a nau ako mei he ngaahi talanoa faka-Tohi Tapu 'a e ngaahi siasi kehē 'o 'ai ke nau fakafekau'aki lelei ange ai 'a e Tohi Tapú mo e Tohi 'a Molomoná. 'Ikai ngata ai, na'a nau fakatokanga'i e fatongia mahu'inga 'o e lakanga fakataula'eikí 'i hotau Siasí, pea na'a nau lava 'o ongo'i hono faikehekehé.

I he fakaofiofi 'ema fānaú ki honau ta'u teití, kuo hiki 'e he kautaha ia na'e 'i ai hoku husepānití ia ki 'Atalanitā 'i Siōsiá. Na'á ku tangi 'i he'eku fakamo'oni 'i he tohi tukuange homau falé ki he taha fo'ou na'á ne ma'ú. Na'e fā'ofua 'emau loeá kiate au mo fanafana mai, "He 'ikai ke lava ha taha ia 'o pehē na'e te'eki ke 'i heni 'a e kau Māmongá."

Na'e ako'i 'e he a'usia ko 'eni 'ema fānaú 'i he ki'i kolo Palotisaní kinautilu ke nau kātaki, 'ūkuma, pea mo ma'u ha mahino. Na'a nau vālelele mo kinautilu 'o e ngaahi tui fakalotu kehē, 'o ne tokoni'i kinautilu ke nau hoko ko ha kau fakafongia ki he Siasí. Pea na'e a'u 'o nau fakahounga'i 'a e mahu'inga 'o e Laumālie Mā'oni-oní, lakanga fakataula'eikí, pea mo e 'ofa ma'ongō'onga 'oku ma'u 'e he Fakamo'uí kiate kinautilu.

Na'e 'ikai ke mau fakaului ha taha 'i he ngaahi ta'u ko iá 'e fitu, ka na'a mau tō 'a e tengá. 'Oku tāpuekina kimautilu he 'ahó ni koe'uhí ko e kau mai 'a e kakai 'i he ki'i kolo ko iá ki he'emau mo'uí. 'Oku ou fakatauange 'oku tāpuekina kinautilu koe'uhí ko 'emau kau atu ki he'enu mo'uí. ■ Nenisi Kalānite, Siōsiá, USA

NA'E FEKAU'AKI 'APĒ 'A E NGAAHI FAKAHINOHINÓ MO AU?

Na'e faingofua ma'u pē kiate au 'a e fili ke teunga tāú. Na'á ku tupu hake 'i ha 'api na'e mā'olunga ai 'a e ngaahi tu'unga mo'uí, pea 'i he'eku mali 'i he temipalé, na'e fakamanatu mai 'e hoku kāmēni ke u teunga taau.

Neongo ia, na'e hoko 'a e fakatau teunga kaukau tahí ko ha me'a ne u faingata'a'ia ai. Ka ne ta'e'oua 'a e ngaahi fakahinohino 'o e kāmēni, na'á ku kei fie tui pē 'e au 'a e teunga kaukau tahi te u mā ke sio mai ha taha 'okú ma maheni 'oku ou tui.

Na'á ma palani mo hoku husepānití ke ma folau 'i ha vaka folau 'eve'eva. Na'á ku pehē ko e folau 'eve'eva ko 'ení ko e taimi lelei taha ia ke tui ai e fa'ahinga teunga kaukau-tahi peheé. He 'ikai ke u sio ki ha taha 'okú ma maheni, pea he 'ikai leva ke u ongo'i halaia. He 'ikai ke 'ilo 'e ha taha ia ko ha taha Siasi au, pea 'oku ngalingali 'e teunga tatau mo au 'a e toenga kotoa 'o e kakai fefine 'i he vaká.

Ne u fakakaukau ai, 'oku 'ikai ha fu'u 'uhinga fēfē ia ke u kei teunga kaukau tahi taau ai, koe'uhí he kuó u 'osi mali. Ko e ngaahi fakahinohino ki he teunga tāú 'oku ma'á e kau ta'u hongofulu tupú pē ia, ko ia? Ka ne 'i ai ha fa'ahinga ongo vivili 'i he'eku fakakaukau. Na'á ku mali 'i he

temipalé. Kuó u 'osi fakahoko 'eku taumu'a ke mo'ui taau mo ma'u ha husepānití mo'ui tāú. Pea na'á ku fie ma'u ke u kei fili ai pē 'a e totonú.

Na'á ku fakakaukau leva ke u kumi e fakamatala ki he "Teungá mo e Fōtungá" 'i he *Ki Hono Fakamālohia 'o e Tō'u Tupú*. Na'e ki'i fuofuolua talu mei he'eku lau 'a e ki'i tohí, pea na'e ongo hono ngaahi leá kiate au: "Te ke lava 'o fakahā 'i ho valá mo ho fōtungá 'okú ke 'ilo'i 'a hono mahu'inga 'o ho sinó. Te ke lava 'o fakahā'i ko e ākongā koe 'a Sīsū Kalaisi pea 'okú ke 'ofa 'iate Ia" ([2011], 6).

Na'e toutou ongo 'a e ngaahi lea ko iá 'i he'eku fakakaukau. Ko ha ākongā 'apē au 'a Sīsū Kalaisi? Na'á ku loto fiemālie nai ke tu'u ma'u 'i he taimi *kotoa pē* pea 'i he feitu'u *kotoa pē* (vakai, Mōsaia 18:9)?

Talu mei ai mo 'eku fakapapau na'a mo 'eku 'i hoku ta'u 20 tupu lahí, kuo pau ke u pukepuke 'a e ngaahi tefito'i mo'oni na'á ku ako 'i he'eku 'i hoku ta'u hongofulu tupú. 'Oku kei kaunga mo'oni pē 'a e ngaahi tefito'i mo'oni ko iá kiate au. 'Oku ou fie hoko ko ha sīpinga lelei ki he'eku fānaú. 'Oku ou fie ma'u ke nau 'ilo ko ha ākongā au 'a Sīsū Kalaisi. ■

Suli Letinā, 'Alesona, USA

Ne u fakakaukau ai, 'oku 'ikai ha fu'u 'uhinga fēfē ia ke u kei teunga kaukau tahi taau ai, koe'uhí he kuó u 'osi mali.

Ngaahi Tu'unga Mo'ui

KI HE KUONGA KOTOA PĒ

Fai 'e Lori Fuller

'Oku fakamatala 'i 'e ha kau tāutaha kei talavou 'e toko nima 'a e founa hono tataki kinautolu 'e he ngaahi sīpinga 'o e talangofuá 'i he Tohi 'a Molomoná 'i hono fai 'enau ngaahi filí he totonú mo e halá.

Na'e ako 'i kinautolu 'i he 'ulu-aki konga pē 'o 'emau ako 'i he ongoongoleléi ke mau 'ilo 'a e totonú mei he halá. Na'a mau ako 'oku 'i ai ha ngaahi nunu'a 'o e ngaahi filí, 'oku 'omi 'e he talangofuá 'a e ngaahi tāpuakí, pea 'oku 'omi kinautolu 'e he ngaahi fili mā'oni'oni ke ofi ange ki he 'Otuá. 'Oku tau ma'u 'i he'etau ta'u hongofulu tupú 'a e ki'i tohi *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú*, 'a ia 'okú ne tala mahino 'a e ngaahi tu'unga 'i hono mo'ui 'aki 'a e ongoongoleléi.

Ka 'e faingata'a 'i he taimi 'e ni'ihiki he kakai lalahi kei talavou 'oku fāifeinga ke mo'ui 'i māmani kae 'ikai 'o māmaní (vakai, Sione 17:14), he 'e hangē 'oku 'ikai toe fu'u mahino 'a e ngaahi filí pea mo e ngaahi tu'unga mo'ui. Mahalo 'e hangē 'oku ngali 'i ai ha tu'unga 'i loto mālie ke fili aí, ko ha potu ta'e kau ki ha tafa'aki 'i loto he vaha'a 'o e totonú mo e halá.

Neongo 'e hā ngali faingata'a ange 'a e ngaahi filí 'i he faka'au ke tau motu'á, ka 'oku kei faka'aonga 'i 'a e ngaahi tu'unga tatau pē 'o hangē ko e taimi ne tau kei iiki ange aí. Ko e tefito'i mo'oni 'o e talangofuá 'oku tu'u ma'u. 'Oku mahu'inga tatau pē 'a e fili ke talangofua he taimi ní mo ha toe taimi ki mu'a. 'E lava 'a e ngaahi tefito'i mo'oni mei he Tohi 'a Molomoná—'a ia na'e tohi ma'a hotau

kuongá—ke tataki kinautolu ke tau fai 'a e ngaahi fili lelei tahá mo ne fakamanatu mai 'oku ma'u 'a e ngaahi tāpuaki ma'ongo'onga tahá mei he talangofua mā'olunga tahá, 'i he'etau fehanganagai mo e ngaahi fili ke faí. 'Oku fakamatala 'i he konga ko 'ení ha kau tāutaha kei talavou ki he founa 'o 'enau faka'aonga 'i 'a e ngaahi tefito'i mo'oni ko 'ení.

'Oku 'Omi Kinautolu 'e he Talangofuá ke Tau Ofi ange ki he 'Otuá

"Ko e hā te u fai ke u fanau 'i 'i he 'Otuá, . . . koe'uhí ke u fonu 'i he fiefiá, kae 'ikai kapusi atu au 'i he 'aho faka'osi? . . . Te u li'aki kotoa 'eku ngaahi angahalá koe'uhí ke u 'ilo 'i ['a e 'Otuá]" (Alamā 22:15, 18).

Na'e fanongo 'a e tamai 'a e tu'i ko Lamonaí ki he folofola 'a e 'Otuá, 'o ne fakapapau ke li'aki kotoa 'ene ngaahi angahalá kae 'ilo 'i Ia. Pea 'i he'ene 'ilo 'a e ngaahi tu'unga 'a e 'Otuá, na'e fakapapau ke ne tauhi kinautolu kae lava ke nofo ofi ki he 'Otuá. Na'a ne fakahoko mo tauhi fakataha mo e kau 'Anitai-Nifai-Lihai kehé 'a 'ene ngaahi fuakava mo e Tamai Hēvaní pea 'ikai ke nau toe hē" (Alamā 23:6).

'Oku hoko mo'oni foki 'a e tefito'i mo'oni 'o e talangofuá 'i he mo'ui 'a e kakai lalahi kei talavou he 'ahó ni. Hangē ko e fakamatala 'a Visei Pata (Vijay Patha) 'o 'Initiá, "'Oku 'omi kinautolu 'e he talangofuá ke tau ofi

ange ki he 'Otuá. 'Okú ne 'omi 'a e nongá, tuí, 'ofá, pea mo e fakatu'amelié. 'Oku 'ikai ha toe founa ia ki he ngaahi me'á ni ka 'i he ongoongo-leleí pē.

'Okú ne hoko atu 'o pehē, "Ko e taimi 'oku hoko mai ai ha ngaahi fili faingata'á, 'e lava 'a e Laumālie Mā'oni'oni ke tataki kitautolu. Ko e taimi 'oku 'ikai ke 'i ai ai ha ngaahi fakangatangata, 'oku tau 'i ha tu'unga fakatu'utāmaki lahi ange ai ke hē. 'Oku 'omi 'e he'eku tauhi 'eku ngaahi fuakavá ha ngaahi fakangatangata. 'Oku malu'i au 'e he ngaahi fakangatangata ko 'ení mei he hē atu ki he ngaahi hala ta'e'iloá, pea kuó ne tokoni'i tā tu'olahi au ke u fakaofonga'i 'a Kalaisi 'o faka'ehi'ehi mei hono fai 'o e ngaahi me'a hangē ko e lea ta'e faka'apa'apá. 'Oku 'omi 'e he fokotu'u 'o e ngaahi fakangatangata 'a e mahinó."

'E Tokoni'i Kitautolu 'e he 'Otuá ke Tau Talangofua

"Te u 'ahu 'o fai 'a e ngaahi me'a kuo fekau 'e he 'Eikí, he 'oku ou 'ilo 'oku 'ikai tuku mai 'e he 'Eikí ha fekau ki he fānau 'a e tangatā kae 'ikai te ne teuteu ha hala ma'anautolu ke nau lava ai 'o fai 'a e me'a kuó ne fekau kiate kinautolú"
(1 Nīfai 3: 7).

'E hā ngali faingata'a he taimi 'e ni'ihī 'a e ngaahi fekaú ke tauhi, ka

kuo 'osi tala'ofa mai 'a e Tamai Hēvaní te Ne teuteu ma'u pē ha founnga ke tau talangofua ai. 'Oku tatau 'a e kakai lalahi kei talavou 'oku fakapapau ke faitotonú ke tatau mo Nifai, 'o tafoki ki he Tamai Hēvaní ke ma'u ha ivi mo ha mālohi ke talangofua.

'Oku fakamatala 'a Tanikení Pesa (Duncan Purser) 'o 'Ingilaní fekau-aki mo e hoko 'a e me'á ni kiate íá:

“Ko e vahehongofulú ko ha fekau ia mo ha ngaahi fakangatangata pau: 'oku tau totongi 'a e pēseti 'e 10 'o e me'a 'oku tau ma'u maí. Ka 'i he 'aukaí, 'oku tuku mai ai ha tu'unga tau'atāina lahi ange 'i he'etau talangofuá.

“Ne hoko 'a e fo'i fakakaukau 'o e totongi 'aukaí ko ha me'a faingata'a kiate au he lolotonga 'o 'eku tātānaki ki he'eku totongi ako 'i he 'univēsítí. Na'á ku mātu'aki faingata'a ia 'i he Sāpate 'aukaí, 'i he'eku feinga ke fakakaukau'i pe te u kei totongi pea mo e hā 'a e lahi 'e ui ko e foaki 'aukai 'lahí.' Na'á ku tafoki ai ki he lotú, pea na'e 'ikai ngata 'i he'eku ongo'i ma'u pē hono ue'i ke u totongi 'aukaí ka, na'á ku toe ongo'i foki ha holi lahi ange ke fai ia.

“Oku ou 'ilo'i 'oku tāpuaki'i 'e he 'Eikí 'a kinautolu 'oku tauhi e fekau ko 'ení, pea 'i he'eku talangofuá, 'oku 'ikai ke u teitei masiva ai 'i he ngaahi fie ma'u mo'oni 'o e mo'uí. Ko e taimi 'oku tau mo'uí 'aki ai 'a e ongoongoleleí, tauhi e ngaahi fekaú, mo 'ilo'i 'oku tau hoko ko ha fa'ifa'itaki'anga ki he taha kotoa 'oku tau feohí, 'e tupulaki leva 'etau holi ke toe lelei angé, pea 'e fakahā mai 'e he 'Eikí 'a e me'a ke tau faí.

“Kuo foaki mai 'e he 'Eikí kiate kitautolu 'a e ngaahi tu'unga 'o e mo'uí ke 'aonga kiate kitautolu. Te tau lava 'o fili 'a e lahi 'o 'etau mo'uí 'aki 'a e ngaahi tu'unga ko 'ení pe 'e liliu kitautolu he'etau talangofuá pe 'ikai. Kiate au, kuó u 'osi mamata ki he ma'u 'o e ngaahi tāpuakí 'i he'eku muimui ki he ue'i 'a e Laumālié.”

'Oku Fie Ma'u Kitautolu 'e he 'Eikí ke Tau Faipau 'i he Talangofuá

“Na'a nau tokanga ke talangofua mo faipau matematē ki he fekau kotoa pē; 'io, pea na'e hoko kiate kinautolu 'o fakatatau mo 'enau tuí” (Alamā 57:21).

'E tokoni'i 'e he fāifeinga ke fai pau 'i he talangofuá 'a e kau muimui 'o Sisū Kalaisí ke nau hoko 'o tatau mo ia, 'o hangē ko e kau tau loto to'á. Ka 'oku mahino ki hotau Fakamo'uí mo e Tamai Hēvaní 'oku 'ikai ke 'i ai ha taha ia 'e haohaoa. He ko e ngaahi taimi ne tau tōnounou aí, na'á Na foaki mai ha founnga ke tau fakatomala ai mo lelei ange.

Na'e pehē 'e Taila (ne liliu e hingoá), “Na'e mole 'a e ta'ahine na'á ku fie mali mo íá koe'uhí he na'á ma maumau'i 'a e fono 'o e angama'á—si'isi'i pē. Ka ko e ki'i maumau'i 'si'isi'i' ko ia 'o e fono 'o e angama'á 'oku kei maumau'i ai pē 'a e fono 'o e angama'á. Na'e mole ma'u pē meiate au 'a e ngaahi tāpuaki mahu'inga 'o e talangofuá; na'á ku fie ma'u 'a e Laumālié ke 'i he'eku mo'uí.

“Na'e 'ikai ke u fie fai 'e au ha taha 'o e fanga ki'i me'a iiki 'oku lau 'e he kakai 'oku SAI PĒ 'kehe pē ke 'oua te ma talanoa mo e pīsopé.' Na'á ku fie tauhi peseti 'e 100 'a e fonó. Ka na'e fu'u tōmui 'eku filí ke fakahaofi 'ema feohí; ne fakamele'i ia 'e he maumau'i 'o e fono 'o e angama'á.

“Oku 'i ai e fono 'o e angama'á ko hotau malu'i. 'Oku 'ikai ko ha fakangatangata ia ki he'etau 'ofá. Ka, ko e founnga taupotutaha ia hono fakahaa'i 'etau 'ofá. 'Oku tau pehē 'i he'etau tauhi íá, “Oku fe'unga 'eku 'ofa 'iate koé ke u faka'apa'apa'i ai koe mo tauhi e ngaahi fekau 'a e 'Otuá. 'Oku fe'unga 'eku 'ofa 'iate koé ke pukepuke ai 'eta mo'uí ke faka-Kalaisi.’

“I he'etau hoko ko e kau tāutaha kei talavou 'oku tau toe ha'isia pē ki he ngaahi tu'unga 'i he *Ki Hono Fakamālohia* 'o e *To'u Tupú*. 'Oku tu'unga tatau 'a e fono 'o e angama'á

*'Oku ako'i 'e he Tohi
'a Molomoná 'a e
ngaahi tefito'i mo'oni
'o e talangofuá 'a ia
te nau lava 'o toko-
ni'i kitautolu ke tau
pikima'u ki he va'a
ukameá 'i he'etau
fehanga hangai mo e
ngaahi filí.*

ki he taha kotoa pē, tatau ai pē pe 'okú ke ta'u fiha pea mo e tu'unga 'okú ke 'i aí. 'Oku ou fakamālō 'i he fakamo'oni ne toki 'ilo ko 'ení koe'uhí he te ne tokoní 'i au ke 'unu 'o ofi ange ki he Fakamo'uí pea mo hoku hoa ta'engata 'i he taimi te u 'ilo ai iá."

'Oku Malu 'i Kitautolu 'e he Talangofua Kakatō mei he Fakatu'utāmaki

"Pea na'e hoko 'o pehē 'i he ma'u 'e Lehonitai 'a e pōpoakí na'á ne mana-vahē ke 'alu hifo ki he talalo mo'ungá. . . . Pea na'e hoko 'o pehē 'i he 'ilo 'e 'Amalekaia he 'ikai te ne lava 'o fakaloto 'i 'a Lehonitai ke 'alu hifo mei he mo'ungá, na'á ne 'alu hake ki he mo'ungá" ('Alamā 47:11–12).

Na'e fakapapau 'a Lehonitai ke tu'u ma'u. Ka na'á ne pehē 'e sai pē ki'i hifo si'isi'i pē, ke fetaulaki 'i loto mālie mo hono filí. Neongo na'e fakapapau 'i 'e Lehonitai na'e kei 'i ha tu'unga lelei, ka na'e kamata 'a 'Amalekaia ke tuku atu "fakasi'isi'i 'a e me'a fakakoná" ('Alamā 47:18) kae 'oua kuo mate 'a Lehonitai, pea mahalo na'e 'ikai ke ne fakatokanga 'i 'a e fakatu'utāmaki kae 'oua kuo fu'u tōmui.

'Oku fakamatala 'e Kalōtia R. 'o Kololato, USA, 'a 'ene tu'u ma'u he'ene totonú:

"Oku ou ongo 'i 'oku hangē 'oku nga'unu 'a e sōsaietí ki ha tu'unga ta'epaú. Hangē ko 'ení, 'e pehē 'e he kakaí fekau'aki mo e 'olokaholó, 'He 'ikai tamate'i koe ia 'e ha ki'i ma'anga pē taha.' Ko e fa'ahinga faka'uhinga ko iá ko ha va'inga 'ata'atā pē ia 'i he'ete fakakaukaú. Ko e fa'ahinga tūkunga 'eni—'a ia 'oku hangē 'oku 'ikai fakatu'utāmaki—'oku sivi'i mo'oni ai 'a e tau'atāina ke filí.

"Kuo pau leva ke ke ako ke tuku, ke ke tu'u ma'u. 'Oku 'ai 'e ha kakai 'e ni'ihí 'a e me'a na'e kamata ta'e mahinó, pea iku ai 'a e kongá ta'e mahino ko iá 'o mātu'aki fakapo'uli lōlō. Peá ke 'efihia leva.

"Ne u 'osi fa'a toutou 'alu 'i ha teiti fakakata pē mo ha taha, ka 'i ha taimi 'e taha ne ma toko ua ai pē 'i he kaá 'i ha potu fakapo'uli, pea feinga ia ke fai ha me'a ta'e fe'unga kiate au. Na'á ku 'ilo ko e me'a na'á ne fie ma'u ke fai 'e iku ki ha ngaahi me'a kehe. Na'e 'ikai ke u fie tuku 'eni ke hoko, ko ia na'á ku puna ki tu'a mei he kaá.

"I he'etau hoko ko e kau tāutaha kei talavou, ko e 'i ai pē ha fa'ahinga me'a 'e fepaki mo 'etau tu'unga mo'ui tāú, kuo pau ke tau tu'u ma'u. 'Oku mo'oni, ko e teiti, te ke fie ma'u ke pikinima, fefā'ofua'aki, mo fekita. Ka 'oku fie ma'u 'e Sētane ke ne kākaa 'i kitautolu ke tau fakakaukau ko e fono 'o e angama'á ko ha me'a 'oku taloto pē pea 'oku SAI PĒ 'a e talangofua fakakonga ki aí.

"Oku fie ma'u hotau tu'ungá ke toe mālohi ange 'i ha toe taimi. 'Oku fie ma'u ia ke tau fakapapau 'i 'i he te'eki hoko mai 'a e ngaahi fili faingata'á. Kuo pau ke tau tu'u ma'u 'i he taimi 'oku hala ai 'a e ngaahi me'á. 'Oku ou 'ilo 'oku 'ikai faingofua 'etau mo'ui; 'oku lahi fau 'a e ngaahi me'a 'oku hokó. Ka kuo 'osi 'omai 'e he kau palōfitá mo e kau 'aposetoló ha ngaahi tu'unga mo'ui mo ha ngaahi fakahinohino. 'Oku ou 'alu holo mo ha tatau 'o e *Ki Hono Fakamālohia 'o e Tō'u Tupú* 'oku lahi tatau mo ha ki'i kato fa'o-'anga pa'anga, pea 'okú ne tokoní 'i au 'i he ngaah taimi faingata'á."

Te Tau Lava pē 'o Talangofua 'i he Taimi 'Oku Talangata'a ai 'a Kinautolu 'Oku Tau Feohí

"Kapau 'oku 'ikai te nau ma'u 'a e manava'ofā 'oku tatau ai pē kiate koe, kuó ke tui faivelenga; ko ia, e fakama'a ho ngaahi kofú" ('Eta 12:37).

Ko e taimi na'e lotua ai 'e Molonai ke tāpuaki 'i 'a e kakai Senitaile 'o e kaha'ú, na'e fakahā ange 'e he 'Otuá kiate ia ko e me'a na'e mahu'inga tahá ko 'ene tui faivelenga ma'u ai peé. 'Oku 'ikai ke 'ai 'e he māmaní ke faingofua ki he kau tāutaha kei talavou

faivelengá ke nau mo'ui 'aki 'enau ngaahi tu'unga mo'ui tāú. Ka 'e tatau ai pē kapau 'e fili 'e he ni'ihí kehé ha hala kehe, 'e kei malava pē ke fili ha hala 'oku mā'olunga ange.

Na'e 'osi a'usia 'e Vikitā Kimi 'o Kōlea Tongá ha ngaahi tu'unga na'e 'ikai tatau ai e tu'unga mo'ui 'a e ni'ihí kehé mo ha'aná, 'o tatau mo ha tokolahi 'o e kau tāutaha kei talavou:

"Oku ou fa'a 'alu he taimi 'e ni'ihí 'i he ngāué mo hoku kaungā ngāué ke ma'u me'atokoni fakataha, pea 'oku nau konā ma'u pē. Na'e fakaloto 'i lahi au ke u kau ai, pea na'e 'ikai faingofua hono fakasitu'a 'i kotoa kinautolú. Na'á ku fakapapau 'i ma'u pē na'a nau mu'aki 'ilo ki mu'a 'oku 'ikai ke u konā. Na'a mo ia, na'e pau ke u to'a mo fakahaa 'i 'eku loto to'a 'i hoku ngaahi tu'unga kuo fakangatangata.

"Ko 'eku 'iló, 'e lava kinautolu 'oku 'ikai ke fokotu'u mahino honau ngata-'angá ke nau fakakaukau tokua 'oku nau malu, pea a'u 'o nau pehē 'iate kinautolu pē SAI PĒ ha ki'i angahala si'i. 'E a'u 'o nau ongonoa fekau'aki mo e Laumālié pea 'ikai ke nau toe lava 'o 'ilo 'a e me'a 'oku halá pea mo e 'uhinga 'oku hala aí.

"E lava ke mātu'aki fu'u mālohi 'a e teke faka To'u Tupú. 'E a'u pē 'o iku kau atu 'a kinautolu 'oku 'ikai ke nau mālohí koe'uhí he 'e hangē 'oku ongotonú 'a e me'a 'oku lea'aki 'e honau ngaahi kaungāme'á, neongo 'oku 'ikai fenāpasi ia mo 'etau ngaahi tu'unga mo'ui tāú. Ka 'oku 'ikai ke 'i ai ha tu'u'anga ia 'i loto. Kuo pau pē ke ke fai ha fili.

"Oku tokoni ke 'i ai hao kaungāme'a lelei mo to'a koe'uhí ke mo lava 'o pōtalanua mo fefalala'aki. Te mo lava 'i he founa ko iá ke mo kei fakatou to'a. Ko e taimi 'oku ou tauhi ai 'eku ngaahi tu'unga mo'ui tāú, 'oku ou ongo 'i malu. 'Oku ou tauhi ai ke kole ki he 'Otuá ke malu 'i au. 'Oku ou tui kapau te u talangofua, te Ne tokoní 'i au." ■

Lola Fila nofo 'i Tuta, USA.

‘OKU TAU FIE MA‘U ‘A E SIASI ‘O KALAI SÍ

Ko e fakakaukau mioí ko ha loi kovi ia.

Fai ‘e David A. Edwards

Ngaahi Makasini ‘a e Siasí

Kapau te ke lava ‘o fakasiosio ki he loto‘i fatunga founa ‘a e tēvoló, te ke mamata ‘i he ngaahi me‘angāue pau ki hono taki hala ‘i ‘o e kakaí, pea pehē mo ha ngaahi me‘angāue angamaheni si‘i ‘oku kau ‘i he‘ene ngaahi me‘angāue ‘oku fa‘a faka‘aonga í.

Ko e taha ‘o e founa maheni ‘okú ne toutou faka‘aonga ‘i he ngaahi ‘aho ko ‘ení ‘oku fou ia ‘i he fōtunga fūfūnaki ko ‘eni ‘o e loí: “‘Oku ‘ikai ke ke fie ma‘u ‘e koe ha siasi kuo fokotu‘u ka ke hoko ko ha taha lelei, ka ke anga fakalaumālie, pe ‘ofa kia Sīsū. He ko e ngaahi siasí kotoa ‘oku ‘ikai ke nau haohaoa mo kākā.”

‘Oku fakapoto ‘a e kākā ko ‘ení koe‘uhí he ‘oku fakafalala ki ha ongo fo‘i fakakaukau mo‘oni ‘e ua ke ke tali ai ‘a e loi lahí ni. ‘Oku mo‘oni pē

ia ‘oku totonu ke tau fakamālohia ‘etau fetu‘utaki mo e ‘Otuá pea ‘oku ‘ikai haohaoa ‘a e kakaí, ka ‘oku ‘ikai ‘uhinga ‘a e ongo fo‘i mo‘oni ia ko ‘ení ‘oku hala ai ‘a e fakakaukau ‘o e ‘i ai ‘a e siasí.

‘Oku hala ‘a e fa‘ahinga fakakaukau ko ‘ení, pea ko ha ‘uhinga pē ‘eni ‘e nima ‘oku hala aí:

1. Na‘e fokotu‘u ‘e Kalaisi Hono Siasí. ‘I he Ongoongolelei ‘a Mātiu, Ma‘ake, Luke, mo Sioné, te ke fakatokanga ‘i ai ko ha kongā lahi ‘o e ngāue ‘a e Fakamo‘uí na‘e kau ai hono ui ‘o e kakaí, foaki ange kiate kinautolu ha mafai, ako‘i kinautolu ki he tu‘unga fakatakimu‘á, mo hono ako‘i kinautolu ‘i he founa ke ngāue fakatokolahi aí. Na‘e ako‘i ‘e ‘Eletā Tālini H. ‘Oakesi ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, “[Oku faka‘ikai‘i ‘e kinautolu ‘oku nau faka‘ikai‘i ‘a e fie ma‘u ke fokotu‘u ha siasí, ‘a e ngāue ‘a e ‘Eikí, ‘a ia na‘á Ne fokotu‘u Hono Siasí mo hono kau ngāué ‘i he vahevahenga-mālie ‘o taimí mo Ne toe fokotu‘u kinautolu ‘i onopōnī].”¹

2. ‘Oku fakalele ‘e he Siasí ‘a e ongoongolelei mo hono ngaahi ouaú. Na‘e ako‘i mahino ‘e he Fakamo‘uí ko e papitaisó mo e me‘a-foaki ‘o e Laumālie Mā‘oní‘oní ‘oku fie ma‘u ia ki he fakamo‘uí (vakai, Sione 3:5), pea ko e mafai ko ia ke malanga ‘i ‘a e ongoongolelei mo fakahoko e ngaahi ouau ko ‘ení na‘e pule‘i. Hangē ko e me‘a ‘a ‘Eletā

‘Oakesí, “‘Oku fakamahino‘i ‘e he Tohi Tapú ‘a e mahu‘inga e mafai ‘o e lakanga fakataula‘eikí pea ko e mafai ko ‘ení kuo pau ke foaki ia ‘i he hilifaki ‘o e nima ‘o kinautolu ‘oku nau ma‘u íá. ‘Oku ‘ikai ma‘u e mafai ia ‘oe lakanga fakataula‘eikí mei ha holi ke ngāue pe lau e folofolá.”²

3. ‘Oku tokoni mai ‘a e Siasí ke tau hoko ko ha kakai lelei ange.

Na‘e toki ako‘i ki muí ni ‘e ‘Eletā Tōnolo L. Holositulomi ‘o e Kau Palesitenisí ‘o e Kau Fitungofulú: “‘Oku tau fie ma‘u ‘a e ongoongolelei mo e Siasí. Ko hono mo‘oní, ko e taumu‘a ‘o e Siasí ke tokoni‘i kinautolu ke tau mo‘ui ‘aki ‘a e ongoongolelei.”³ Neongo ‘oku fa‘u e Siasí ‘aki ha kakai ‘oku ‘ikai haohaoa, ‘oku tokoni ia ke tau tatau ange mo Sīsū Kalaisi ‘aki hono ako‘i mai ‘Ene tokātelinē, foaki mai ha ngaahi faingamālie ke tokoni mo tupulekina fakafo‘ituitui, mo faka‘atā ai ke tau fakahoko mo fakafo‘ou ‘etau ngaahi fuakava mo e ‘Otuá.

4. ‘Oku mahu‘inga ‘a e uoungatahá.

Kuo ‘osi fekau kinautolu ‘e he ‘Eikí ke tau “taha; pea kapau ‘oku ‘ikai ke mou taha ‘oku ‘ikai ‘a‘aku ‘a kimoutolu” (T&F 38:27). Ko e taha ko ‘ení ko ha kongā mahu‘inga ia ‘o e palani ‘a ‘etau Tamai Hevaní kiate kinautolú. Na‘e ako‘i ‘e Palesiteni Henelí B. ‘Aealingí, ko e Tokoni ‘Uluaki ‘i he Kau Palesitenisí ‘Uluakí:

“‘I he‘etau hoko ko e fānau fakalaumālie ‘a ‘etau Tamai Hēvaní, ‘oku

tau holi ai ke ma'u 'a e fiefia ne tau ma'u fakataha mo Ia 'i he mo'ui ki mu'a he mo'ui ní. 'Okú ne fie tali 'etau faka'amu toputapu ko ia ke uouangatahá he 'okú Ne 'ofa 'iate kitautolu.

"He 'ikai lava ke Ne foaki ia kiate kitautolu fakafo'ituitui. 'Okú 'ikai fakafo'ituitui 'a e fiefia 'i he uouangataha okú Ne finangalo ke tuku kiate kitautolu. Kuo pau ke tau fekumi ki ai mo fe'unga mo ia fakataha mo e kakái. 'Okú 'ikai leva ha ofo 'i he na'ina 'i 'a e 'Otuá ke tau taha kae lava ke Ne tāpuaki 'i kitautolu."⁴

5. Ko e "fokotu'utu'ú [pe māu]" 'oku 'ikai ko ha lea 'uhinga tataua ia mo e "kovi" pe "ta'e māu." 'Okú meimei ko e taimi 'oku ui ai 'e he kakái ha taha pe fa'ahinga me'a 'oku

"fokotu'utu'ú [pe maau]," ko ha lea fakahíkihiki ia. Ka 'i he tui fakalotú 'oku hangē ia ha tukuhihifó. Fakatatau mo 'Eletā Neal A. Maxwell (1926–2004) 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apose-tolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, ko e taha 'o e ngaahi 'uhinga na'e fokotu'u ai 'e Kalaisi Hono Siasi "koe'uhí he 'oku 'ikai fe'unga 'a e lelei fakafo'ituitui tōtōholó ke tau 'i 'aki 'a e kovi."⁵ Na'e fakamahino 'i fakaikiiki 'e he 'Eiki 'a e palopalemá ni 'i He'ene folofola, "Vakai, ko hoku falé ko ha fale ia 'o e maau, 'oku folofola 'e he 'Eiki ko e 'Otuá, pea 'oku 'ikai ko ha fale 'o e moveuveu" (T&F 132:8). Ko e māu ko e me'a tonu ia 'oku fie ma'u 'e ha siasi ke ne a'usia.

Ko e taimi te mou fetaulaki ai mo e ngaahi loi 'oku hoko ko e founa

ngāue 'a e tēvoló, manatu 'i 'oku 'i ai ho'o ngaahi me'angāue pē 'a au ke tokoni atu ke ke mo'ui 'aki 'a e ongoongolelei—ko ha ngaahi me'a ngāue ne tau ma'u 'i he Siasi 'o Sīsū Kalaisi: ko e ngaahi folofolá, ko e me'afaoaki 'o e Laumālie Mā'on'oni, ko ho'o fakamo'oni, mo e ngaahi mo'oni kuo fakahā mai 'i he kau palófitá 'o onopōni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Dallin H. Oaks, "Ongo Founa 'o e Fetu'utaki," *Liahona*, Nōvema 2010, 86.
2. Dallin H. Oaks, "Ko e Siasi Mo'oni mo Mo'ui Pē Taha," *Liahona*, 'Aokosi 2011, 50.
3. Donald L. Hallstrom, "Ului ki He'ene Ongogolelei 'o Fakafo'u 'i Hono Siasi," *Liahona*, Mē 2012, 13.
4. Henry B. Eyring, "Ke Taha Hotau Lotó," *Liahona*, Nōvema 2008, 68.
5. Neal A. Maxwell, "Why Not Now?" *Ensign*, Nov. 1974, 13.

“Na’á ku lotomamahi ‘aupito ‘i ha taha ‘o hoku ngaahi kau- ngāme’á. ‘Oku ou ‘ilo’i ‘oku totonu ke u fa’a fakamole- mole, ka ‘e anga fēfē nai ha’aku ikuna’i hoku mamahí?”

Elava pē ke faingata’a hano fakamolemole’i ho kaungāme’á mo hono fakangaloki ho’o loto mamahí. ‘E fie ma’u ‘i he fakamolemole *mo e ikuna’i* ho’o loto mamahí ‘a e manava’ofá—‘a’au pea mo e ‘Eikí. ‘Oku ‘ikai ko ho fatongiá ke feinga ke ngalo ‘a e mamahí ka ko e fakamolemole’i: ke fakahaa’i ha manava’ofa ki ho kaungāme’á (vakai, T&F 64:8–10). Ko e taimi te ke fai ai iá, kapau te ke kolea e tokoni ‘a e ‘Eikí, ‘e ‘alo’ofa atu kiate koe. Ko hono ‘uhingá, te Ne lava ‘o fetongi ho’o loto mamahí ‘aki ha ‘ofa pea mo ha nonga.

Talanoa mo ho kaungāme’á. Feinga ke mo mahino ‘a e me’a na’e hokó. Te ke ala ‘ilo ta na’e ‘ikai ko ha feinga ho kaungāme’á ke fakalotomamahi’i koe, ‘a ia te ne ‘ai ke faingofua ange ai hono fakamolemole’i mo ikuna’i ho’o loto mamahí.

Tatau ai pē kapau ‘oku faingata’a ke fakamolemole’i pe ‘e taimi lōloa, feinga pē. ‘E fāifai pē pea ke loto ke ‘ilo ‘e ho kaungāme’á kuó ke fakamolemole’i mo kei fie kaungāme’a pē mo ia. He ‘ikai teitei lava ‘o fakaiku hano kukuta ia ‘o ha ‘ita ‘i ha kaungāme’a ki he melino ko ē ‘oku ma’u ‘i he fakamolemole’i mo’oní.

Manatu’i ‘oku tau fakafalala kotoa ki he Fakalelei ‘a e Fakamo’uí ke fakamolemole’i ai ‘etau ngaahi angahalá. Lotu ke ke lava ‘o fakamolemole’i, pea tui ‘e tokoni’i koe ‘e he ‘Eikí. ‘Okú Ne ma’u ‘a e mālohi ke fakamo’ui e mamahi ‘i ho lotó.

Tuku e ‘Eikí ke Fakamaau

Tuku e ‘Eikí ke fakamaau ‘i he ngaahi tō’onga kovi ne fai ‘e he kakai kehé. Manatu’i ‘oku pehē ‘e he ‘Eikí: “Ko au, ko e ‘Eikí, te u fakamolemole’i ‘a ia ‘oku ou loto ke fakamolemole’i, ka ‘oku ‘eke’i meiate kimoutolu ‘a ho’omou fakamolemole’i ‘a e kakai kotoa pē” (T&F 64:10). ‘Oku faingata’a ke fakangaloki ‘a e ngaahi ongo fakamamahí, ka kapau te ke lotua ha tokoni, te

ke ‘ilo ‘e lava ‘e he fakamolemole’i ke fakamo’ui ‘a e ngaahi kafa lolotó mo fetongi ‘a e loto ‘itá ‘aki e nonga mo e ‘ofa koē ko e ‘Otuá pē te Ne lava ‘o foakí.

Sēnesi H., ta’u 16, ‘Anitofakasitā, Silei

Fakamolemole’i ‘a e Taha Kotoa pē

Na’e hanga ‘e he faingata’a ‘a e ‘Eiki ko Sīsū Kalaisí ‘o ‘ai ia ke tauta’a ko e ta’ata’a ‘i he ava kotoa pē Hono kilí, ka na’á Ne ikuna’i ‘a e

mamahí mo ma’u ha mālohi ke fakamolemole’i ‘i he lolotonga ‘o ‘Ene ‘i he kolosí. Na’e ‘ikai ‘uhingá ko ha ‘ikai ke Ne ongo’i ‘a e mamahí ka koe’uhí ko Ia, ko e me’a pē taha na’e mahu’ingá ko e finangalo ‘o e Tamaí. Ko e me’a tatau pē mo kitautolu, ko e me’a pē taha ‘oku totonu ke mahu’ingá ko e finangalo ‘o e ‘Otuá, pea ‘okú Ne fie ma’u kitautolu ke tau fakamolemole’i ‘a e taha kotoa. Tatau ai pē kapau ‘oku tuai e mo’ui hotau ngaahi matakafó, ‘e lava pē ke tau ikuna’i hotau mamahí tu’unga ‘i he lotu mo e fakamolemole’i fakamātoato ‘o kinautolu ne faihala maí.

‘Ahou O., ta’u 17, ‘Aivolí Kousi

Lotu ke ke Poto he Fakamolemole’i

Kuo pau ke ke lotu ke ke poto he ‘ofá mo e fakamolemole’i ‘o e ni’ihi kehé. Neongo ‘e mātu’aki faingata’a he taimi ‘e ni’ihi ‘a e fakamolemole’i, ka ‘oku hōifua ma’u pē ‘etau Tamai Hēvaní ke tokoni mai kiate kitautolu. Manatu’i ‘a e sipinga na’e tā ‘e he Fakamo’uí ‘aki ‘ene fakamolemole’i e taha kotoá. ‘Oku pehē ‘e he Kolose 3:13, “‘O fetoutou fekātaki’aki pē, mo fefakamolemole’aki pē, ‘o kapau ‘oku ai ha taha ‘oku kovi’ia ia ki ha taha: ‘o hangē ko e fakamolemole ‘e Kalaisi ‘a kimoutólú, ke pehē pē ‘a kimoutolu.” Ko e fakamolemole mo’oní ko ha ngāue, pea ‘i he taimi ‘e ni’ihi ‘oku fu’u fuolua. Ka ko e taimi ‘oku

tau fakamolemole'i mo'oni a'i, te tau ongo'i ha fiefia mo ha fiefia lahi. 'Oku ou 'ilo'i te mou lava 'i he founga ko ia ke hu'i atu meiate kimoutolu 'a e mamahi mo ma'u 'a e fiefia mo'oni.

Leonato L., ta'u 20, Puenosi 'Aealesi, 'Asenitina

'Ofa 'late Kinautolu

Kuo u ma'u ko e founga lelei taha ke fakalelei'i ai 'a e taufehina ke 'ofa 'i he taha na'a ne fakalotomamahi'i ko'e. Ko e hili pe hano fakalotomamahi'i au 'e ha taha, 'oku ou feinga ke fakahihiki'i kinautolu mo anga'ofa lahi ange kiate kinautolu ki he lahi taha 'e lava. 'I ho'o fai 'eni, he 'ikai toe tafunaki 'a e 'ita 'i ho loto. Ka 'oku mole faka'aufuli leva. Te ke ala ma'u ha va toe lelei ange mo ha taha pe te ne fakaloto mamahi'i koe.

Keiti A., ta'u 18, 'Tuta, USA

Vakai Kiate Kinautolu 'Aki e Fofonga 'o e 'Eiki

Na'e ongo'i 'e Sisū Kalaisi ho'o mamahi koe'uhī kae lava 'o fakamolemole'i koe 'i ho'o ngaahi angahalā pea mo ke lava foki 'o fakamolemole'i 'a e ni'ihī kehē. Ko e taimi te ke lotua ai ke ke lava 'o vakai ki ha taha 'i Hono fofongā, te ke fakatokanga 'i 'e mahino lelei ange kiate koe 'a kinautolu. Pea 'i he fakalatu atu 'a e ngaahi uikē, te ke fakatokanga 'i 'e mōlia atu ho'o loto 'ita.

Kimipeli B., ta'u 18, Nepulasikā, USA

Lotu ke ke Ongoi Fakamolemole

Lotu ki he'etau Tamai Hēvani 'ofā ke ke ma'u mo ho ngaahi kaungāme'a ha to'a ke fefakamolemole'aki. Ko ha anga faka-Kalaisi hono fakamolemole'i ko ia ha taha na'a ne fakalotomamahi'i ko'e. 'Oku fakamo'ui 'e he fakamolemole' o a'u ki he loto mamahi tahā.

Lihai E., ta'u 16, 'Apu Tapi, Ngaahi Fonua 'Alepea Fakatahatahā

Manatu'i e 'Ofā

Na'e ako'i 'e Nifai, "Kuo fai ai 'e he 'Eiki ko e 'Otuā ha fekau ke ma'u 'e he kakai kotoa pē 'a e manava'ofā, pea ko e manava'ofa ko ia 'a e 'ofā" (2 Nifai 26:30). Ko e 'ofā ia kiate au, ko e founga lelei taha ia ke ikuna 'i 'aki e mamahi 'i ha taimi ne fakalotomamahi'i ai au 'e ha taha 'o hoku ngaahi kaungāme'a. 'Oku 'uhinga 'a e 'ofā ke tali e ngaahi vaivai 'o ha taha; ke kātaki'i ha taha ne ne fakamaa'i kitautolu; pea mo teke'i 'a e ongo'i 'ita 'i he taimi 'oku 'ikai fakahoko ai 'e ha taha ha me'a 'i he founga ne tau 'amanaki ki ai. Kapau 'oku tau 'ofa ki hotau ngaahi kaungāme'a, 'e tāpuaki'i kitautolu.

Lieseli V., ta'u 21, Nikolo 'Okisitenitolo, 'Otu Filipaini

Falala ki he Fakalelei

'Oku fakafonu 'aki hoku lotō 'a e fiefiā 'i he taimi 'oku ou manatu'i ai 'e lava 'e he mālohi fakalelei 'o Sisū Kalaisi ke to'o atu 'etau mamahi. 'Oku tau foua kotoa ha ngaahi me'a fakamamahi mei he taimi ki he taimi, ka 'i he'etau pīkitai ki he folofola 'a e Tamai Hēvani, te tau lava ai ke ma'u 'a e ivi ko ia 'oku fie ma'u ke tau kātaki. Na'a mo e taimi na'e tukifa'o ai Ia 'e he kau sōtiā ki he kolosī, na'e kei kole pē 'a Sisū Kalaisi ki he Tamai ke

fakamolemole'i kinautolu. Na'e fonu hono lotō 'i he 'ofa mo e 'alo'ofa ki he fa'ahinga kotoa 'o e tangatā. 'Oku ou 'ilo kapau te tau omi kiate Ia 'o kole tokoni, 'e 'ō'ofaki kitautolu 'e He'ene 'ofa ta'efakangatangatā.

Veisimia M., ta'u 20, Pelū

MUIMUI 'I HE SĪPINGA 'A E FAKAMO'UI

"Na'e lava 'a e Fakamo'ui 'i he ngaahi houa fakamamahi taha 'o hono tutukī ke pehē,

"E Tamai, fakamolemole 'a kinautolu; he 'oku 'ikai te nau 'ilo 'a ia 'oku nau fai' (Luke 23:34). Ko ha me'a faingata'a ia ke kole 'i he taimi 'oku tau mamahi ai pe fakalotomamahi'i, 'i he taimi 'oku tau hela'ia ai pe mafasia pe faingata'a'ia ka 'oku tau tonuhiā. Ka ko e taimi ia 'e lava ke mahu'inga taha ai 'a e 'ulungaanga faka-Kalisitiané."

'Eletā Jeffrey R. Holland 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Ua, "Lessons from Liberty Jail," Ensign, Sept. 2009, 32.

FEHU 'I KA HOKO MAI

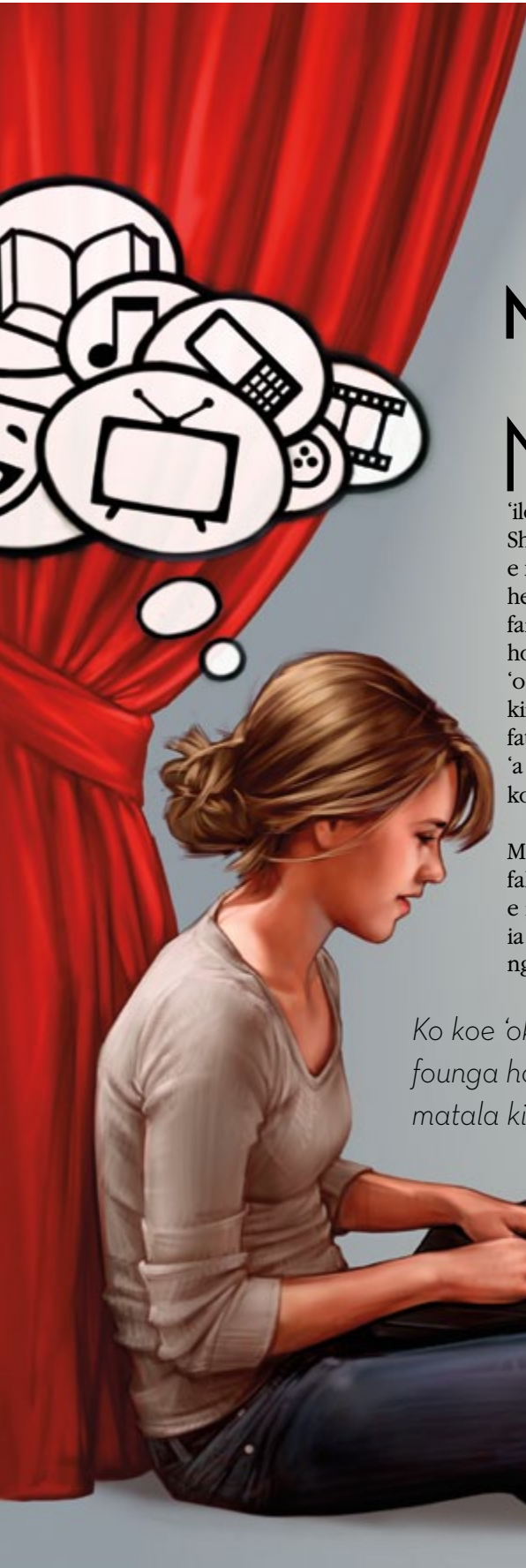
"'Oku fu'u mama'o 'a e tempalé pea 'oku 'ikai ke u fa'a lava 'o 'alu ki ai. 'E lava fēfē ke hoko 'a e tempalé ko ha konga lahi ange 'o 'eku mo'ui he 'ahó ni?'"

'I-meili mai ho'omou talí ki mu'a ha 'aho 15 'o Mā'asi ki he liahona@ldschurch.org pe meili mai ki he:

Liahona, Questions & Answers 3/2013
50 E. North Temple St., Rm.2420
Salt Lake City, UT 84150-2400, USA

'E lava ke 'ēti'a 'i 'a e ngaahi talí koe'uhī ke lōloa fe'unga pe mahino.

Kuo pau ke fakakau mai 'i ho'o 'i-meili pe tohi 'a e ngaahi fakamatala ko 'eni mo e fakangofuā: (1) hingoa kakatō, (2) 'aho fā'ele'i, (3) uōti pe kolō, (4) siteiki pe vahefonua, (5) ho'o tohi fakangofuā, mo e fakamo'oni hingoa 'a ho'o mātu'ā kapau 'okū ke si'i hifo 'i he ta'u 18, ('e tali pē 'a e 'i-meili) ke pulusi ho'o talí mo e taā.

MAAMA... ME'A FAITĀÁ...

Mahalo kuó ke 'osi fanongo he kupu'i lea "Ko e māmaní kotoa ko ha siteisi" mei he tulama 'iloa 'a Uiliami Seikisipia (William Shakespeare) ko e *As You Like It*. Ko e fo'i fakakaukau na'e fakafōtungā 'e he 'ulungaanga 'o Seikisipia ko ha kau faiva kotoa kitautolu 'oku tau fakahoko hotau ngaahi fatongia 'i he tulama lahi 'o 'etau mo'uí. Ko 'eku fehu'i 'eni kiate kimoutolu he taimi ní, "Ko e hā ho fatongia 'i he mo'uí?" pe 'oku lelei ange 'a e, "Ko e hā 'okú ke fie ma'u ke hoko ko ho fatongia 'i he mo'uí?"

Na'e pehē 'e Palesiteni Tēvita O. Makei (1873–1970), "Ko e ngaahi fakakaukau ko e ngaahi tenga ia 'o e ngaahi ngāué, pea 'oku mu'omu'a ia ai."¹ Ka ko e hā 'okú ne 'ai ho'o ngaahi fakakaukau ke hoko ko e

Ko koe 'okú ke pule ki he founga hono fa'u e fakamatala ki hō'o mo'uí.

fakamatala 'i ho 'utó? Mahalo kuó ke 'osi 'ilo'i 'oku tatau hotau 'utó mo ha komipiuta: ko e me'a pē te ke lava 'o tuku maí ko e me'a na'á ke 'osi tuku ki aí. Kapau ko e veve pē na'á ke fakahū ki aí, pea ta ko e me'a pē ia te ke lava 'o tuku mai ki tu'á. 'Oku fie ma'u ke ke 'ilo'i ko e me'a kotoa pē 'okú ke sio, lau, pe fanongo ki aí, 'e tokoni ia 'i hono fa'u 'o e fakamatala 'o ho'o mo'uí.

Ngaahi 'Imisi mo e Ngaahi Fakakaukau Mālohi

Koe'uhí ko ha konga lahi 'o 'eku ngāue fakapalofesinalé na'e 'i he tu'uaki, 'oku lahi ai ha'aku taukei 'i he founga hono lava 'e he mītiá 'o fa'u ha ngaahi 'imisi mo ha ngaahi fakakaukau mālohi 'i he fakakaukau 'a e kakaí. 'E lava ke tatau tofu pē hano fa'u ha tu'uaki lelei fakatelevīone 'o hano fa'u ha fo'i hele'uhila 'i Holiuti, tukukehe pē hono "hikí" pe filimí 'i he 'oku meimeime ke fa'a fai pē ia 'i ha ngaahi 'aho kae 'ikai laumāhina.

Te u ala totongi ha kau faitā mei Holiuti, kau mōtolo mei 'Itali, mo ha kau fa'u mūsika mei Niu 'Ioke 'i ha hili ha'aku fakamoleki ha taimi lōloa 'i he fakatotolo mo e palani ha ngaahi tu'uaki fakamītiá. Pea 'e kamata leva 'a e ngāué. Te mau fakahoko ha feinga tu'uaki 'i he ngaahi fa'ahinga kotoa pē 'o e mītiá, 'i he 'osi 'o 'emau taimi tēpile femo'uekiná. Ko ha ngāue lahi, fakafiefia mo mālie.

Te u lava 'o talamo'oni atu 'i he taukei ko 'ení, ko e ngaahi tu'uaki 'oku mou mamata ai 'i he 'initaneti,

Fai 'e

Adrián Ochoa

Tokoni Ua 'i he Kau
Palesitenisī Lahi 'o e
Kau Talavou

KAMATA!

'i he televisoné, pe 'i he ngaahi maka-siní 'oku 'ikai ke nau mo'oni. Ko e ngaahi 'imisi 'oku mou mamata aí, ko e ngaahi me'a faka'aati pē na'e fakataumu'a hono ngaohí ke tohoaki'i 'a e kakaí ke nau fakatau 'a e koloa na'e tu'uakí. Ko e 'uhinga ia na'e 'ikai keu teitei loto ai ke fai ha tu'uaki 'o ha ngaahi koloa na'e 'ikai ke u falala ki ai. 'Oku mahino ki he meimei kotoa 'o e kakaí 'a e ngaahi mo'oni ko 'eni fekau'aki mo e ngaahi tu'uakí, ka 'oku toe hoko 'a e tefito'i mo'oni fakalūku-fua tatau pē ki he ngaahi hele'uhilá, ngaahi polokalama he TV, me'a 'i he 'initaneti mo telefoní, pea mo e ngaahi va'inga faka'ilekitulōniká: 'oku fá'u kotoa kinautolu 'aki ha pōpoaki na'e fokotu'utu'u pea mo ha ngaahi 'uhinga mei mui.

Malu'i Mālohi

Koe'uhí 'oku faka'aonga'i 'e Sētane 'a e mītiá 'i he feinga ke takihala'i kitautolu ke tau maumau'i 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá, 'oku totonu leva ke mou muimui 'i he loto ta'e toe ue'ia ki he fale'i 'oku fai mai 'i he *Ki Hono Fakamālohia* 'o e *To'u Tupū*: "Fili fakapotopoto 'i he taimi 'okú ke faka'aonga'i ai 'a e mītiá, he 'e uesia koe 'e ha me'a pē 'okú ke lau, fanongo ki ai, pe sio ai. Fili pē 'a e mītiá 'okú ne langaki hake koé."²

Manatu'i, ko hono mo'oní, 'okú ke 'i he mo'ui ko 'ení ke fakatupulaki ho'o tuí, ke sivi'i, pea ke ke ako mo fiefia. 'I ho'o hoko ko e mēmipa 'o e Siasi mo'oni 'o Kalaisi, 'okú ke ma'u ai ha mālohi lahi ke tokoni'i koe. 'Okú

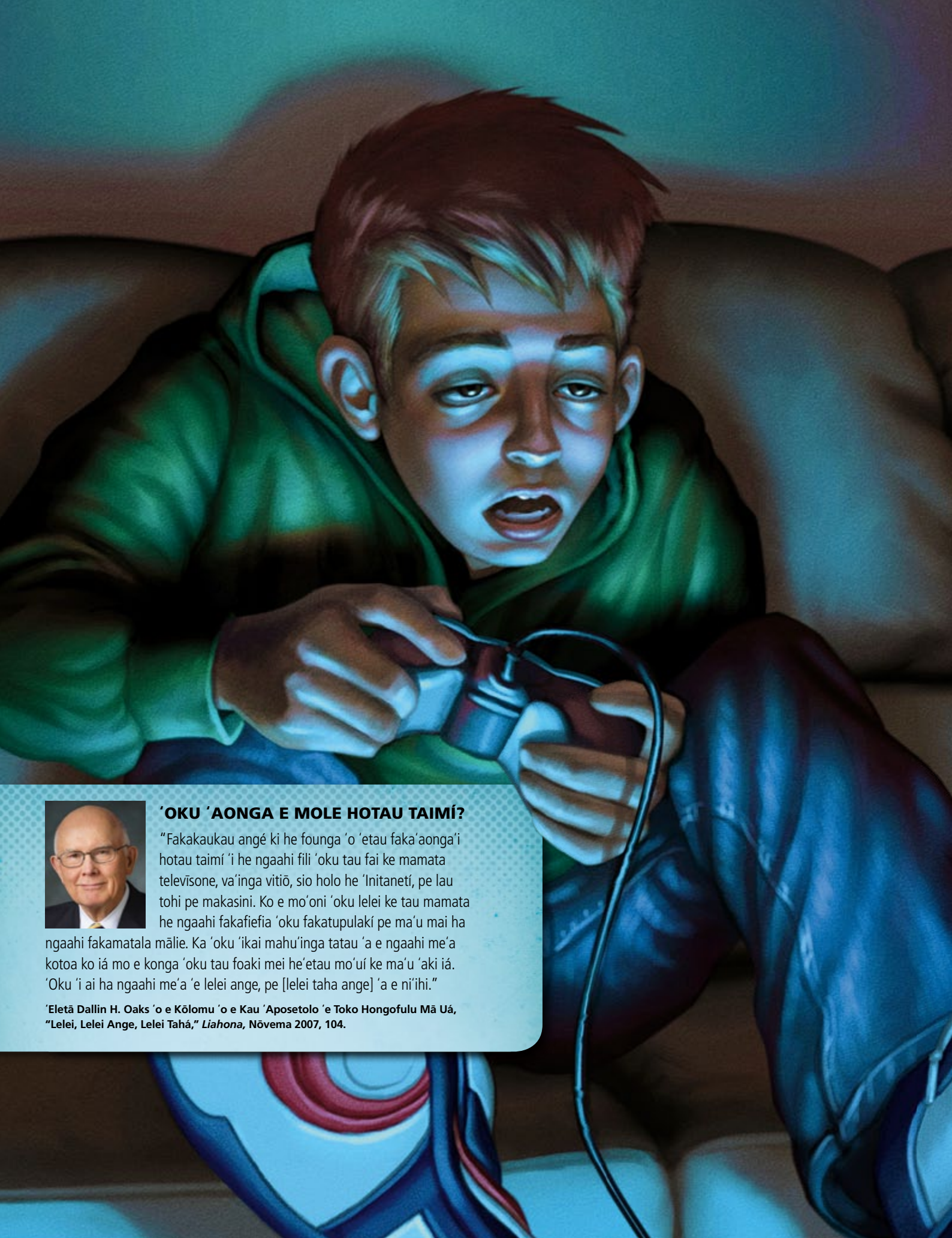
ke ma'u 'a e mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oní ke fakatokanga atu 'i he taimi 'oku tu'u nuku atu ai ha me'a 'oku 'ikai totonu. 'Okú ke toe ma'u foki mo e mālohi 'o e tau'atāina ke filí, pea 'okú ke lava ai ke fili 'a e me'a te ke fakahoko pe ta'e fakahokó.

Kapau ne 'i ai ha taimi na'e 'ikai ke fakapotopoto ai peá ke fa'a fili ai ke mamata pe fanongo ki ha ngaahi me'a hala, fakakaukau he taimí ni ke ke liliu. Kapau ne holoki 'e he ngaahi fili kovi ko iá ho'o malava ke ongo'i 'a e Laumālié, tū'ulutui 'o kole ki he Tamai Hēvaní ha ivi mo ha fakamole-mole. Pea kapau 'okú ke kei faingata'a'ia pē, kole tokoni ki ho'o mātu'á pe pīsopé. 'E lava pē ke ke ongo'i mā pe manavasi'i ke talanoa mo kinautolu, ka ko ha 'uhinga lahi ia ke ke fakahoko ai. Te ke lava 'o ikuna'i ho ngaahi faingata'a'ia 'aki e lototo'á mo e loto fakatōkilaló, pea 'i ho'o fai iá, te ke ongo'i 'a e nonga mo e fiefia nāunau'ia 'o e fakatomalá.

'Oku 'ikai ko ha taha faiva 'ata'atā pē koe 'i he funga siteisí; ko ha fānau koe 'a e 'Otuá 'i ha māmani 'ahi'ahi-anga 'oku fakafonu 'aki 'a e mītiá lelei mo e mītiá kovi. Kapau te ke fafanga'i ho laumālié 'aki 'a e me'a totonú, ko ho'o ngāue 'i he mo'uí 'e fiefia, pea te ke hangē ha maama 'oku ulo atu ke tokoni'i mo tatakí 'a e ni'ihí kehé. 'Oku ākilotoa ma'u pē kitautolu 'e ha fakapo'uli, ka 'oku 'i ai ma'u pē ha hala ta'engata maamangia 'okú ne tatakí kitautolu ki he matavai mapunopuna 'o e ngaahi lelei mo e maama kotoa pē. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. David O. McKay, *Stepping Stones to an Abundant Life*, comp. Llewelyn R. McKay (1971), 206.
2. *Ki Hono Fakamālohia* 'o e *To'u Tupū*, (2011), 11.

'OKU 'AONGA E MOLE HOTAU TAIMÍ?

"Fakakaukau angé ki he founa 'o 'etau faka'aonga'i hotau taimí 'i he ngaahi fili 'oku tau fai ke mamata televīsone, va'inga vitiō, sio holo he 'Initanetí, pe lau tohi pe makasini. Ko e mo'oni 'oku lelei ke tau mamata he ngaahi fakafiefia 'oku fakatupulakí pe ma'u mai ha ngaahi fakamatala mālie. Ka 'oku 'ikai mahu'inga tataau 'a e ngaahi me'a kotoa ko iá mo e konga 'oku tau foaki mei he'etau mo'uí ke ma'u 'aki iá. 'Oku 'i ai ha ngaahi me'a 'e lelei ange, pe [lelei taha ange] 'a e ni'ihí."

'Eletā Dallin H. Oaks 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Lelei, Lelei Ange, Lelei Tahá," *Liahona*, Nōvema 2007, 104.

MA'UNIMĀ

'E HE VA'INGA KEIMI VITIOÓ

'Ikai fakahā e hingoá

Na'e 'omi 'e he'eku fa'eé kiate au ha va'inga vitiō ki hoku 'aho fā'ele'í, 'i hoku ta'u 13. Na'e mātu'aki fo'ou kiate au 'a e va'inga vitiō, pea ko e va'ingá ni na'e 'ata lelei pea na'e mātu'aki fakafiefia. Na'e lolotonga mālōlō 'a e 'akó, pea ne u fakakaukau ai te u 'osiki 'a e va'ingá 'i he vave tahá kae ma'u haku taimi lahi ange ke va'inga 'i tu'a mo hoku ngaahi kaungāme'á.

Na'á ku kamata va'inga 'i ha efiafi Tu'apulelulu 'e taha mo 'eku va'inga vitiō fo'ou. Na'e 'ikai ke u fakatokanga 'i kuo tu'upō mālie, pea na'e te'eki ai ke fai 'eku lotu efiafi. Ka na'á ku kei va'inga pē.

Na'e faka'au pē 'o toe kovi ange. Ko e taimi na'á ku 'ā hake ai he 'aho hono hokó, ko e 'uluaki me'a pē na'á ku fai ko e fakamo'ui 'o e va'ingá peá u toe kamata leva ke va'inga. Na'e

tātātaha ke u toe ta'ofi 'o kai pe mohe, pea ko e me'a pē na'á ku fakakaukau'í ko ha founga ke u a'u ai ki he tu'unga hono hoko 'i he'eku va'ingá.

Na'e fakatokanga mai 'eku fa'eé 'i he efiafi Tokonakí kapau he 'ikai ke u mohe efiafia, 'e faingata'a ke u 'ā he pongipongi hono hokó ke 'alu ki he lotú. Ka na'e hoko atu pē 'eku va'ingá 'o 'ikai ke u mohe kae 'oua kuo hoko 'a e 3:00 hengihengi. 'I he'eku a'u atu ki he lotú, na'á ku ongo'i mātu'aki hela'ia pea 'ikai ke u lava ai 'o tokanga. Na'e 'ikai ke u lava 'o tufa 'a e sākalamēnití, peá u foki leva au ki 'api 'o mohe, mātu'aki ongosia.

Na'á ku mohe 'i he 'aho Sāpaté kakato 'o 'ikai keu toe 'ā kae 'oua kuo a'u ki he pongipongi Mōnité, pea na'á ku 'aá pē koe'uhí ke hoko atu 'eku va'ingá. Na'á ku 'ilo 'i he uike ko iá kuo pau keu ma'u ha mohe fe'unga pea mo feinga ke u mohe efiafia, ka na'a mo ia, na'á ku kei maumau'i pē hoku taimí 'i he va'inga vitiō. Na'á ku kamata ke fakamoleki ange ha taimi lahi ke va'inga vitiō 'i hono lau 'o e folofolá. Ko hono mo'oní, na'e 'ikai ke u toe lau 'i ha ngaahi 'aho si'i. Ko e taimi na'e toe fokotu'u ai 'a e akó, na'e ta'ofi au 'e he'eku fa'eé ke 'oua na'á ku toe va'inga he lolotonga 'o e uiké, ko ia, na'á ku lau ko haku faingamālie 'a e faka'osinga 'o e uiké, kau ai mo e Sāpaté.

'I he 'ikai ko ia ke u toe 'alu ki he lotú he Sāpaté, na'e 'ikai leva keu toe

fai 'a e me'a na'e mātu'aki mahu'ingá kae fai e me'a na'e 'ikai mahu'ingá 'o hangē ko e va'inga vitiō. Na'e 'ikai ke u muimui he na'ina'i 'a 'eku kui tangatá, 'a ia na'á ne talamai, "Oua na'á ke teitei li'aki 'a e ngaahi me'a 'oku mātu'aki mahu'ingá ki ha fa'hinga me'a muna." Na'e 'iate au ma'u pē 'a e na'ina'i ko 'ení.

Na'á ku fakatokanga 'i ta na'á ku fie ma'u ke fakatonutonu 'eku mo'uí. Ko ha me'a 'e taha na'á ne tokoni'i aú ko 'eku kalasi semineli. Na'e fakahoko 'a e semineli 'i he'eku ako lotolotó ko ha kongia ia 'o e ngaahi lēsoni faka'ahó, pea na'e tokoni lahi ia kiate au. Na'á ne 'omi ha faingamālie ke u ako ai ke fokotu'utu'u totonu e ngaahi me'a ke u fakamu'omu'á pea mo fakamu'omu'a 'a e 'Eikí 'i ha toe me'a pē. Kapau te tau falala kiate Ia mo tau kole kiate Ia 'aki e kotoa hotau lotó ke Ne tokoni'i kitautolu 'i ha ngaahi tafa'aki 'o 'etau mo'uí, 'e fanongo mai 'a e 'Eikí kiate kitautolu. Kapau 'oku tau holi mo'oni ke liliu, te tau lava.

Me'amālie, na'e 'ikai fie ma'u ia keu foua ha palopalema lahi ke tuku ai 'eku va'ingá. Na'e fe'unga pē 'eku fokotu'utu'u totonu 'a 'eku ngaahi me'a na'e tonu ke mu'omu'á pea mo hono fakangatanga 'o e taimi 'o 'eku vai'ingá. Ka neongo ia, na'e 'ikai hoko ia kae 'oua kuó u kole tokoni ki he 'Eikí, pea na'á Ne toki tokoni'i au. ■

TOKANGA pē ki he NGAAHI TU'UNGA 'ULUNGAANGA MAHU'INGÁ

'E tokoni'i kitautolu 'e héetau fakatupulaki 'o e ngaahi tu'unga 'ulungaanga mahu'inga 'oku ta'engata ke tau a'usia 'a e tu'unga kotoa 'oku fie ma'u héetau Tamai Hēvaní ke tau a'usiá.

**Fai 'e 'Eletā
Russell M. Nelson**

'O e Kōlomu 'o e Kau
'Aposetolo 'e Toko
Hongofulu Mā Uá

Oku ou fie lea fekau'aki mo ha ngaahi tu'unga 'ulungaanga mahu'inga 'oku totonu ke mou tokanga ki ai 'i ho'omou mo'ui faka'ahó. 'E fakatokanga'i 'e kimoutolu kau finemuí kinautolu. Pea ko kimoutolu kau talavou, 'oku 'ikai fakapalataha pē ia ki he kau finemuí. 'Oku mahu'inga 'a e ngaahi tu'unga 'ulungaanga mahu'ingá ni ke mou tokanga ki ai 'o tatau mo e kau finemuí.

Tuí

Ko e 'uluaki tefito'i 'ulungaanga mahu'inga 'o e Kau Finemuí ko e tuí. Ko hono mo'oní, ko e tuí ko e 'uluaki tefito'i mo'oní ia 'o e ongoongoleléi. 'Oku totonu ke tukutaha ho'o tuí ki he'etau Tamai Hēvaní mo Hono 'Alo 'Ofa'angá, 'a e 'Eiki ko Sisū Kalaisí. 'Oku totonu ke mou kei fakamālohia ma'u pē ho'omou tui ki he palani 'o e fakamo'ui 'a e 'Otuá.

'Oku mahu'inga ke fakatupulaki ha tui ke tauhi e ngaahi fekau 'a e 'Otuá, 'o 'ilo'i na'e foaki kinautolú ke tāpuaki'i koe pea mo 'omi kiate koe 'a e fiefiá. Te ke fetaulaki mo ha kakai te nau fili pe ko e fē 'a e ngaahi fekau te nau tauhí pea mo ia te nau tukunoa'í. He 'ikai 'aonga 'a e founga ko 'eni 'o e filifili mo to'ó. 'E fakaiku ia ki he mamahí. 'E fie ma'u ke ke tauhi kotoa 'a 'Ene ngaahi fekau, 'i ho'o teuteu ke fetaulaki mo e 'Otuá. 'E fie ma'u 'a e tuí ke ke talangofua kiate kinautolu, pea 'e hanga 'e he tauhi 'o 'Ene ngaahi fekau 'o fakamālohia 'a e tui ko iá.

Natula Faka-'Otuá

Ko e tu'unga mo'ui mahu'inga hono ua 'a e Kau Finemuí ko e natula faka'Otuá. Ko ha founga fakalea fakakakai lalahi ia 'o e pehē, "Ko e fānau au 'a e 'Otuá." 'Okú ke ma'u ha natula fakalangi 'i loto 'iate koe. Ko 'etau Tamai Hēvaní na'á ne fa'u koé.

Kuó ke fakakaukau nai 'i ha taimi ke ke fakafeta'i ai koe'uhí ko ho mafú? Vakai

ki he ngāue 'okú ne faí. 'Okú ne pamu ha huhu'a fe'unga he 'aho kotoa pē ke fakafonu ha tangikē meimei kālani 'e 2,000 (lita 'e 7,570) 'i ha tangikē 'i ha lēlue. 'Oku 'i he loto'i mafú ha ngaahi vaolo 'oku ava mo mapuni tu'o 100,000 'i he 'aho, laka hake 'i he tu'o 36 milioná 'i he ta'u, pea 'oku 'ikai ke nau maumau. He 'ikai ke lava 'e ha me'a 'oku ngaohi 'e he tangatá—pepa, pelesitiki, ukamea, pe sitila—'e lava ke ava pea mo tāpuni tu'o lahi pehē, 'i he vave pehē, 'o ta'e maumau. Na'e mātu'aki palani'i lelei 'a e 'ōkani kotoa pē 'i he sinó pea mo fakaofo 'i he'ene ngāué.

'Oku mou 'ilo, kapau te mou feinga ke uku 'i kilisitahi 'o 'ikai toe mānava, 'e fakangatangta pē hono lōloá. Ko e hā 'a e me'á 'okú ne teke ke ke 'alu ki 'olunga 'o mānavá? 'Oku fua 'aki 'a e kāponi taiokisaiti ha ongo ki'i mita iiki 'e ua 'i he kiá, pea 'okú na 'ohake ha fakamatala ki he 'utó 'o hangē 'oku pehē, "Oku fu'u mā'olunga 'a e kāponi taiokisaiti 'iate koé. To'o ia." Pea 'okú ke kakau hake leva ki 'olunga 'o puhí'i ki tu'a, 'o tukuange ai 'a e kāponi taiokisaiti.

Ko ha ivi fakaofo mo'oni 'oku ma'u 'e ho sinó! Tokanga'i fakalelei ho sinó. 'Oua te ke fai ha me'a te

ne fakamele'i ai 'a e faka'ofa'ofa 'o e fakatupu fakaofo ne foaki 'e he 'Otuá.

Ko Hoto Mahu'inga Fakatāutahá

Ko e tu'unga 'ulungaanga mahu'inga hono hoko 'o e Kau Finemuí ko e mahu'inga fakatāutahá. Ko e ākonga faivelenga 'a Sisū Kalaisí ko ha foha pe 'ofefine lí'oa ia 'o e 'Otuá—'oku tokanga lahi ange ia ke angatonu kae 'ikai siokita, vēkeveke lahi ange ke 'ofa kae 'ikai pule fefeka, loto'aki lahi ange 'a e angatonú kae 'ikai ko e manakoá.

'Oku mou 'ilo homou mahu'inga ta'e fakangatangata. 'Io, 'oku tala 'e he finemui angatonu takitaha 'i he Siasí ko e mahu'inga fakaofo'ituituí ko e taha ia 'o hono ngaahi tu'unga 'ulungaanga mahu'inga 'okú ne mata'ikoloa lahi taha 'akí. 'Okú ne pehē, "Oku ta'e fakangatangata hoku mahu'ingá pea 'oku 'i ai mo hoku misiona fakalangi, 'a ia te u feinga ke fakahoko" (*Tohi Fakalalaka-laka Fakatāutaha 'a e Kau Finemuí* [tohi tufa,

2009], 29). Ko e me'a tatau pē fekau'aki mo e kau talavou. Ko e foha mo e 'ofefine kotoa pē 'o e 'Otuá 'oku mahu'inga ta'e fakangatangata koe'uhí ko hono misiona fakalangí.

'Oku kau foki 'i he mahu'inga fakatāutahā hono fakatupulaki ho'o tui fakafo'ituituí. He 'ikai ha taha kehe ia te ne lava ke fakatupulaki ho'o tuí ma'au. Te ke lava pē 'o faka'amu pehē ange mai na'á ke ma'u e tui 'a Palesiteni Tōmasi S. Monisoní pe ko ha helo kehe, ka kuo pau ke ke fakatupulaki ia 'e koe pē. Ko e taimi te ke fai ai ha fehālaaki, te ke fakatomala mei he ngaahi palopalema motu'a ko 'eni 'i ho'o hoko ko e tokotaha fakafo'ituituí. Ko e taimi na'á ke papitaiso ai mo ma'u 'a e me'afoaki 'o e Laumālie Mā'oní'oní, na'e fakahoko fakafo'ituitui ia. Ko ia, 'i ho'o hoko ko e tokotaha fakafo'ituituí, 'okú ke fai ai ha ngaahi fuakava. Ko e ngaahi ouau ko 'eni 'o e fakamo'uí ko ha ngaahi me'a fakafo'ituitui kotoa.

Ko e ngaahi ouau mo e ngaahi tāpuaki ma'ongo'onga taha 'i he Siasí 'oku ma'u ia 'i he temipalé. 'Oku tau ma'u 'i ai 'a e ngaahi ouau 'o e enitaumení mo e sila ki he mātu'á, sila ki he malí, mo e ngaahi kuí. Ko e ngaahi ouau kotoa pē 'o e hakeaki'í ko ha me'a fakafāmilí. 'Okú ke fakatokanga 'i hono fai-kehekehe? Ko e ngaahi ouau 'o e fakamo'uí 'oku fakafo'ituitui; ko e ngaahi ouau 'o e hakeaki'í 'oku 'ikai fai tokotaha pē.

'Iló

Ko e tu'unga 'ulungaanga mahu'inga hono hoko 'o e Kau Finemuí ko e 'iló. Ko hono ma'u ko ia ha tu'unga fakaakó mo e ma'u 'o e 'iló ko ha fatongia fakalotu ia. 'Oku tau ako 'i hotau 'atamaí koe'uhí ke tau lava 'i ha 'aho 'o fai ha tokoni mahu'inga ki ha taha kehe. Ko hono faikehekehe 'o e faka'amu pehē ange mai ne te lava 'o fai ha lelei mo 'ete malava ke fai ha lelei 'oku tu'unga ia 'i he akó.

'Oku fa'a fehu 'i mai 'e he kakaí kiate au pe 'oku fēfē 'i he'ete hoko ko ia ko e toketaá. 'Oku nau fehu 'i, "Ko e hā hono lōloa 'o ho'o 'i he akó?" 'Io, na'e taimi lōloa. Na'e fe'unga mo ha ta'u 'e 12½ mei he taimi na'e ma'u ai hoku mata'itohi he me'a fakafaito'ó ki he taimi na'á ku fuofua 'ave ai 'eku tohi mo'ua

ki he ngāue fakapalofesinalé. Ko ha taimi lōloa, ka na'á ku mei ta'u fiha nai 'i he ta'u 'e 12½ ki muí, kapau na'e 'ikai ke u fai ia? Tatau tofu pē. 'E lelei leva ke ke feinga ke a'usia 'a e tu'unga kotoa te ke ala lavá.

Ko 'eku akó 'a e me'a na'á ne 'ai ke u fakahoko 'a e tafa mafu 'o Palesiteni Sipenisā W. Kimipoló (1895–1985) he 1972. Ko ia, 'oua na'á ke fakama'ama'a 'i 'a e 'iló. Ko e nāunau mo'oni 'o e 'Otuá ko e poto (vakai, T&F 93:36).

Tau'atāina ke Filí mo e 'Eke'i Meiate Kita 'a e Me'a 'Okú te Fai pe Ta'e Fai

Ko e tu'unga 'ulungaanga mahu'inga hono hoko 'o e Finemuí ko e filí mo e 'eke'i meiate kita 'a e me'a 'okú te fai pe ta'e faí. Ko ha founda 'eni 'e taha 'o e pehē "tau'atāina ke fili totonú." Ko e tau'atāina ke fili totonú ko ha kongia ia 'o e mo'uí koe'uhí he na'e fie ma'u kitautolu takitaha 'e he Tamai Hēvaní ke tau ngāue 'iate kitautolu pē mo a'usia 'a e tu'unga 'oku tau fie a'usiá.

'Oku hanga 'e he filí mo e 'eke'i meiate kita 'a e me'a 'okú te fai pe ta'e faí 'o tala atu ko e fili kotoa pē te ke fai, 'okú ke ha'isia ki he ngaahi nunu'a 'o e fili ko iá. 'Oku fie ma'u ai ke tau fai ha ngaahi fili fakapotopoto. Mahalo 'oku 'ikai fu'u mahu'inga ia pe 'okú ke hēkesi lanu pulú pe lanu kulokula pe kofu lanu vāleti pe kofu lanu mata, ka ko e me'a 'oku mahu'ingá pe 'oku 'omi koe 'e ho'o filí ke ke ofi ange pe mama'o ange mei he 'Eikí mo 'Ene founda mo'uí. Pea ko e hā leva 'oku mau fale'i mo kōlenga atu ai ke mou muimui 'i he founda 'a e 'Eikí? Ko hono 'uhingá he ko e founda pē taha ia ki he fiefiá.

Ngaahi Ngāue Lelei

'Oku hoko mai ai 'a e tu'unga mo'uí mahu'inga 'a e Kau Finemuí 'o e ngāue lelei. 'Oku fakatatau 'a e tu'unga mo'uí mahu'inga ko 'eni ki he mo'uí 'a Sīsū Kalaisí, 'a ia na'e 'ofa 'i he kakaí. Na'e tokoni kiate kinautolu, ke fakahaa 'i 'a 'Ene 'ofa ki he kakaí. Ko e taimi 'oku tau 'ofa ai 'i ha taha, 'oku tau fakahaa 'i ia 'aki ha'atau fai ha fa'ahinga me'a lelei. Ko ia, mou feinga ke tokoni: kumi ha fie ma'u pea fakakakato 'a e fie ma'u. Faka'ohovale 'i 'a e kakaí 'aki ha ngāue lelei na'e 'ikai ke nau

'amanaki ki ai. 'Oku tau ma'u 'a e faingamālie ko iá 'i 'api, 'i he akó, pea 'i he lotú.

'Oku ou manatu 'i 'a e fuofua taimi na'á ku 'alu ai ki 'Afilika ko e Taki Mā'olungá. Ko hoku kaungā fonongá ko Russell C. Taylor. Ko e taimi kotoa pē na'á ku 'ā hake ai 'i he pongipongí, na'á ku fakatokanga 'i kuó ne 'osi palākeni 'i 'e ia hoku suú. Na'e 'ikai fie ma'u ia ke ne palākeni 'i hoku suú, ka ko e founa ia 'o 'ene talamai, "'Oku ou 'ofa 'iate koé."

Angatonú

Ko e tu'unga 'ulungaanga mahu'inga hono hoko 'o e Kau Finemuí ko e angatonú (integrity). 'Oku ma'u 'a e fo'i lea *angatonú* (integrity) mei he fo'i lea ko e *integer*, 'o 'uhinga ko e "kakato" pe "kei maau." 'Oku tau talanoa 'i he me'a fakafaito'ó fekau'aki mo e fa'unga haohaoa 'o e mafú. Pea ko ha taimi pē 'oku fehālaaki ai ha me'a—'o hangē, ko ha lavea ki he mafú—'oku tau pehē kuo mole hono tu'unga kakatō; 'oku 'ikai ke ne kei toe fakahoko 'a e me'a na'e tonu ke ne fakahokó. 'Oku 'uhinga 'a e angatonú ia 'i hono 'ai ki he fa'ahinga 'o e tangatá, 'okú ke falala'anga—'e lava ke fai atu ha falala.

'Oku tau lau 'i he folofolá na'e 'ofa 'i e tokoua 'o e Palōfita ko Siosefa Sāmita ko Hailamé 'e he 'Eikí koe'uhí ko e "angatonu 'o hono lotó" (T&F 124:15). Na'e 'ikai fekau'aki e folofola 'a e 'Eikí ia mo e fa'unga 'o hono mafú; na'e folofola Ia kau ki he angatonu 'o e laumālie 'o Hailamé.

Angama'á

Ko e tu'unga 'ulungaanga mahu'inga fo'ou taha 'o e Kau Finemuí ko e angama'á. Ko e *angama'á* ko ha fo'i lea faka'ofa'ofa. Ko e hā 'ene 'uhinga kiate koé? 'Oku 'uhinga 'a e *angama'á* ko e "ma'a." Ka 'oku 'i ai mo hano toe 'uhinga 'e taha. 'Oku mou manatu 'i 'a e taimi na'e ala ai 'a e fefine na'e 'au toto 'i he Fuakava Fo'ou ki he kapa 'o e kofu 'o e Fakamo'u? Na'e folofola ai e Fakamo'uí, "Kuo ala ha taha kiate au: he 'oku ou 'ilo kuo 'alu 'a e mālohí 'iate au" (Luke 8:46). 'I he tu'unga ko iá, 'oku 'uhinga kehe leva 'a e *angatonú*. 'I he lea faka-Kalisí ko e fo'i lea ia ko e *dunamis*, 'a ia ko e tefito'i lea ia 'oku tau ma'u mei ai 'a e ongo fo'i lea ko e

dynamo mo e *dynamite*. 'Oku 'uhinga ia ki he "mālohi." 'Oku tau fakatou fie ma'u 'a e ongo fa'ahinga ko 'eni 'o e angatonú ma'a 'etau kau talavou mo e kau finemui mahu'ingá.

A'usia 'a e Tu'unga Kotoa Te ke Ala Lavá

'Oku 'omai 'e he 'iló 'a e mālohí; 'oku 'omai 'e he ma'á 'a e mālohí; 'oku 'omai 'e he 'ofá 'a e mālohí. 'Oku mau fie ma'u ke mou ma'u 'a e mālohi ke a'usia 'a e tu'unga kotoa pē 'oku fie ma'u 'e he 'Eikí ke mou a'usiá. 'Oku mou tupu, 'oku mou liliu, pea 'oku mou pule ki he tu'unga te mou fakaiku ki aí.

'Oku 'ikai ke u tui 'e kovi kapau te ke hoko ko ha taha fakatau nāunau fale, taha faitafa, loea, pe ha taha tā-palani. 'Oku lelei ha fa'ahinga ngāue pē, ko e hā pē 'e fe'unga mo koé. Ka ko e me'a 'oku mahu'inga tahá ko e tu'unga te ke a'usiá.

Fai pē kiate koe 'a e ngaahi fehu'i ko 'eni: 'Oku ou angatonu nai? 'Oku ou loto ma'a nai? 'Oku ou ma'u nai e 'ofá? 'Oku ou manava'ofa nai? 'Oku 'ikai lava ke fakatatau e ngaahi 'ulungāngá ni kotoa. Pea 'i ho'omou fakakaukau mo mo'ui 'o fakatatau mo e ngaahi 'ulungaanga mahu'inga 'a e Kau Finemuí, te nau tokoni atu ke ke a'u-sia kakato 'a e tu'unga te ke ala lava ke a'usiá. ■

Mei ha malanga na'e fai ki he to'u tupu 'i Nailopi 'i Keniā, 'i Nōvema 2011.

NA'E FEMO'UEKINA TATAU PĒ MO 'EKU FAIAKO SEMINELÍ

Oku 'i he 'Otu Filipainí ha ngaahi ako mā'olunga saienisi 'oku mālohi 'enau tokanga ki he tafa'aki faka'atamaí (academics). Ko e fānau ako 'i he ngaahi 'apiako kō 'ení 'oku 'ave ha ngaahi lēsoni lahi ange, fakamoleki ha taimi lahi ange 'i he kalasí, pea lahi mo e ngaahi ngāue fakaako ke fai mei 'apí. Ko e fa'ahinga 'ātakai 'eni na'á ku 'i ai 'i he'eku kei finemuí.

Na'á ku mavahe mei ha ngaahi 'ekitiviti lahi 'i he'eku hū ki he ako'anga mā'olungá koe'uhí he na'á ku 'ilo te u fakamoleki ha taimi lahi fau ke ako. Na'e 'ikai ke u mei fa'a 'alu ki he ngaahi 'ekitiviti 'a e Siasí pea na'á ku fa'a li'aki lotu he Sāpaté 'i he taimi 'e ni'ihí koe'uhí ko e ngaahi me'a fakaakó. Na'á ku toe faingata'a 'ia foki he feinga ke 'alu ki he semineli.

Na'e fakamatala mai he'e-mau faiako semineli 'i ha 'aho Tokonaki 'e taha 'a e lahi 'o 'ene femo'uekina he ngaahi 'aho 'o

'ene 'i he ako mā'olungá. Ka neongo 'ene taimi tēpile femo'uekiná, na'á ne lava pē 'o fakakakato 'ene ngaahi ngāue he semineli na'e fai mei 'apí mo ako 'a e ngaahi potufolofola ke manatu'í 'i he laipeli. Na'á ku pehē leva ke u fakahoko 'ene tukupaá 'o fai 'a e me'a tatau. Na'á ku to'o holo 'eku kaati folofolá 'i he taimi kotoa pē 'o vakai ki ai he lolotonga hoku taimi 'ataá. Na'á ku lotua ha tokoni ke fakafekau'aki lelei 'eku ako he semineli pea mo e ngaahi fie ma'u 'o e akó. Na'á ku ako ma'uloto 'a e ngaahi potu folofolá he lolotonga 'eku fononga ki he akó. Na'á ku to'o ki tu'a 'a e ngaahi kati 'i he lolotonga 'eku talanoa mo hoku ngaahi kaungā-me'á. 'I he lolotonga 'o e taimi mālōlo mo e ma'u me'atokoni ho'ataá, na'e fiefia hoku ngaahi kaume'á 'i hono sivi'i au 'i he ngaahi kaati folofola ma'ulotó. Fāifai pea kamata hanau ni'ihí ke 'omai 'enau ngaahi folofolá mo talanoa fekau'aki mo e ngaahi 'ekitiviti he'enu ngaahi lotú. Na'á ku ongo'i 'a e liliu 'i hoku 'ātakai, pea na'e ongo'i ma'a-ma'a mo lelei ange 'a e akó.

Na'e muimui hoku fanga ki'i tokoua iiki 'e tokotolú 'iate au, pea ko e taimi ní, kuo utu 'e hoku fāmilí 'a e ngaahi tāpu-aki 'o e folofolá 'i homau 'apí. Ko hono ako ko ia 'o e ngaahi veesi ako ma'ulotó ko ha me'a mātu'aki faingofua, kae mahulu hake 'i he mahu'inga hono ako ma'uloto 'o e ngaahi leá, ne u 'ilo 'a e liliu ne ala lava ke fai 'e he ngaahi folofolá 'iate aú pea mo e kakai ne mau feohí. 'Oku ou 'ilo ko e hā pē ha pole pe faingata'a te tau fehanga-hangai mo ia, te tau ma'u ma'u pē ha ivi mo ha fakahinohino 'i he ngaahi folofola hotau Fakamo'ui 'ofá.

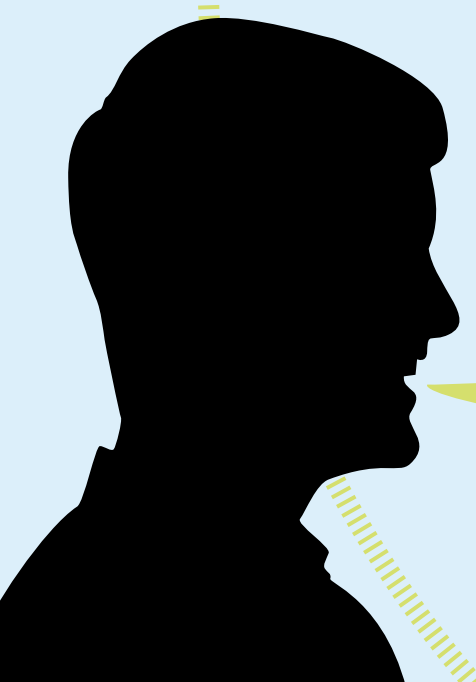
Fai 'e Maria Andaca, Metulō Manila, 'Otumotu Filipainí

KO E LEA LELEI TAHÁ

Kuo pau ke tau tokanga ke ma'a 'a 'etau leá mo haohaoa he ko e ngutu tatau pē 'oku tau lotu 'akí, fai 'aki 'etau ngaahi fakamo'oní, mo tāpuaki'i 'a e sākalamēniti mā'oní'oní, ko ia pē 'oku tau lea'akí. 'Oku fakahaa'i 'e he'etau founa leá ha me'a lahi fekau'aki mo kitautolu pea mo e tō'onga mo'ui 'oku tau mo'ui 'akí. Na'e pehē 'e he 'Aposetolo ko Paulá, "Ke 'oua na'a ha'u ha talanoa 'uli mei homou ngutú, ka ko ia 'oku lelei 'o 'aonga ke langa 'aki haké, koe'uhí ke tupu ai 'a e tokoni ki he kau fanongó" ('Efesō 4:29). 'Oku fakahouhau ki he'etau Tamai Hēvaní 'a e taimi 'oku tau takuanoa ai Hono huafá.

Ko e fehanga-hangai 'o e lea ta'e tāu ko e lotu. Ko e taimi 'oku tau lotu aí, 'oku tau faka'aonga'i 'a e lea lelei taha 'oku tau lavá. Pea 'i he'etau fakataufolofola ki he'etau Tamai 'i he Langí, 'a ia 'oku 'ofa 'iate kitautolú, 'oku mahu'inga ke tau fai ia 'i he ma'a mo e loto fakatōkilalo. 'E tatakí kitautolu 'i he founá ni mo tau lava ke sio ki he ngaahi tāpuaki ta'e fakangatangata 'o e ongoongoleléi 'i he'etau mo'uí.

Fai 'e Jared Rodriguez, Meulileni, USA

KO HA FAKAKAUNGĀME'A FO'OU

Na'á ku tangutu 'i ha tēpile ma'u me'atokoni ho'atā mo hoku ngaahi kaume'á 'i he taimi ne u fakatokanga'i atu ai ha ki'i tamasi'i fo'ou na'e ui ko Maikolo 'a ia na'e toki hiki mai ki he'emaui taimi ma'u me'atokoni ho'ataá. Na'e hangē na'e 'ikai ke ne fu'u 'ilo'i lelei ha tahá ka na'e loto fiemālie pē ke 'i ai hano ngaahi kaungāme'a fo'ou. Na'e fakakaukau ia ke tangutu fakataha mo ha tamaiki tangata matu'otu'a, na'a nau fakangalingali tokua ko hono ngaahi kaungāme'a kinautolu 'i ha taimi nounou ka na'e fakaiku 'o nau fakakata 'aki ia. Na'a nau fakakata ma'u pē 'aki

ia kae 'oua ke kamata tangi. Na'a ku mamata ki he hoko 'a e me'á ni, pea na'a ne uesia lahi mo'oni au. Na'a ku toki 'ilo ki mui 'oku faingata'a'ia faka'atamai 'a Maikolo.

Na'a ku pehē leva ke u 'eke kia Maikolo pe 'oku fie tangutu he tafa'aki 'o hoku ngaahi kaungāme'á mo au. Talamai 'e ia 'ikai, mahalo koe'uhí he na'e manavasi'i ke toe fakakata 'aki ia 'e he kakaí. Na'e fakakaukau ia 'e sai ange ke tangutu tokotaha pē.

'I he 'aho hono hokó, na'a ku 'alu ki ai 'o fakafe'iloaki ia ki hoku ngaahi kaungāme'á. Na'e lava pē ke u tala na'e fiefia 'i he 'ikai ke u fo'i, pea kamata leva ke ma talanoa. Na'a ku 'ilo ko ha taha lelei ia he kohí (tic-tac-toe). 'Oku meimei ke 'ikai toe lava 'i 'e ha taha. Na'a ku toe fakatokanga'i foki e fakautuutu hono

potó. 'Okú ne 'ilo kotoa 'a e kau palesiteni 'Ameliká mo lava ke tala atu 'a e ngaahi ta'u ne nau ngāue aí. 'Oku tōtō atu, ka 'oku 'ikai fu'u tokolahi e kakai ne loto ke sio fakalaka atu 'i he ngaahi me'a na'e 'ikai ke ne lavá. Na'e manuki'i au 'e ha ni'ihi 'o e fānau ako kehé 'i he'eku tangutu fakataha mo iá, ka na'e 'ikai ke u tuku ke nau uesia au. Na'a ku sai'ia he feohi mo Maikoló.

Ko e 'aho kotoa pē ne ma fakataha ai ke ma'u me'atokoni ho'atā, na'e lava ke u tala na'e kamata ke hoko 'a Maikolo ko ha taha fiefia ange. Na'a ne 'amanaki ki he ma'u me'atokoni ho'ataá 'i he 'aho kotoa pē, pea pehē pē mo au. Ko e me'a ne u pehē ko ha ki'i ngāue tokoni 'ofa peé ne hoko ia ko e kamata'anga fo'ou mo'oni 'o ha feohi faka'ofa'ofa. Fai 'e Laura Potts, 'Illinois, USA

Ko hono Tali
'o e Ngaahi Fehu'i
fekau'aki
MO E

**PALANI 'O E
FAKAMO'UÍ**

Fai 'e Michael R. Morris
Ngaahi Makasini 'a e Siasí

Na'e fehu'i mai 'e he'eku faiako lea faka-Sipeini he ako mā'olungá, "Pea ko e hā e tui 'a e Kau Māmongá fekau'aki mo e malí?

Na'e tafoki kátoa hake hoku kaungā kalasí 'i honau nofo'angá 'o fakafanongo ki he'eku talí. Na'á ku folofávai 'i he'eku fifili pe na'e anga fēfē 'a e hē 'emau fealēlea'aki he kalasí meia Toni Kuisito mo Tulesiná ki he teití mo e malí.

Na'e 'ikai ke 'i ai ha toe mēmipa 'o e Siasí he kalasí. Ko e hā te u talaangé? Ko e hā ha lahi 'o e fakamatala 'oku totonu ke u fai? 'E fakakata 'aki nai au 'e he taha kotoa kapau te u fakamatala kau ki he mali ta'engata?

Na'á ku 'āmio, te'eki fakapapau 'i pe ko e hā te u lea 'aki, "Okuuu . . ."

Fe'unga mo hono tokoni 'i au 'e hoku kaungāme'a ko Tenisí. Pehē ange ia, "Oku 'i ai ha fakakaukau faka'ofa'ofa 'a e Kau Māmongá ki he malí. 'Oku nau tui ko e mali 'oku fai 'i honau ngaahi temipalé 'e lava ke tolonga 'o ta'engata."

Tali ange leva he'emau faiakó, "Ko ha me'a faka'ofa'ofa ia." Na'a mo hoku kaungā kalasí na'e hangē ne nau fiamālie aí.

Ne toe kamata leva 'a e kalasí ai, pea tuku ai au ke u fifili pe ko e hā ne u tauta'a ai 'i ha fo'i fehu'i ne tali faingofua pē 'e hoku kaungāme'a te'eki Siasí.

Ko e tokolahi ange 'o e kakai te nau fanongo ki he Siasí, 'e ma'u leva 'e he Kāingalotu 'o e Ngaahi 'Aho Kimui Ní ha ngaahi faingamālie ke tali e ngaahi fehu'i fekau'aki mo e ongoongoleleí. Na'á ku ako 'i he ako

mā'olungá 'oku 'ikai fie ma'u ia ke tau fai ha tali lōloa, pea 'oku 'ikai totonu ke tau manavasi'i. 'Oku fakamatala 'i pē 'e he ngaahi tokāteline lelei mo mahinongofua ia 'o e Siasí kinautolu.

Ka 'i ai ha toe taimi 'e 'eke atu ai 'e ho ngaahi kaungāme'a ha ngaahi fehu'i fekau'aki mo e me'a 'oku tau ui ko e "palani 'o e fakamo'uí," feinga ke ke faka'aonga 'i e ngaahi tali nounou ko 'ení. 'Oku nau 'omai 'a e ngaahi fakaikiiki 'oku fie 'ilo 'e he tokolahi taha 'o e kakai, koe'uhí ke 'oua te ke ongo 'i 'o hangē 'oku fie ma'u ke ke fokotu'u kakato e palani 'o e fakamo'uí 'i ha sātí.

**Na Tau Ha 'u
Mei Fē?**

Ko e kakai ta'engata kitautolu. Kimu'a pea fā'ele 'i kitautolú, ne tau nofo mo e 'Otuá, ko e Tamai hotau laumālié. Ko e kakai kotoa pē he māmaní ko e ngaahi tokoua mo e tuofāfine mo'oni 'o e Tamai Hēvani tatau. 'I he'etau mo'ui kimu'a 'i he māmaní, ko ha kakai māvahevahe kitautolu mo ha natula pea mo ha iku'anga fakalangí. Na'e foaki 'e he 'Otuá kiате kitautolu kátoa 'a e me'a'ofa 'o e tau'atāina ke filí, pe ko e totonu ke fili ma'atautolú, 'i he mo'ui kimu'a 'i he māmaní pea 'i heni 'i he māmaní. 'Oku tau ui Ia ko 'etau Tamai Hēvani koe'uhí he ko e Tamai Ia 'a hotau laumālié.

Ko e Hā 'Oku tau 'i Heni Aí?

Ko e mo'ui 'i māmaní ko ha konga ia 'o e palani 'a e 'Otuá ki he'etau fiefia ta'engata. 'Oku kau 'i he palani ko iá e ma'u 'o e sino fakamatelié pea ako ke fili 'i he lelei mo e koví. Na'e pehē 'e hotau palōfita mo'ui ko Palesiteni Tōmasi S. Monisoní: "Hono 'ikai totonu ke tau fakafeta'i 'i hono fa'u 'e he Tupu'anga potō ha māmani pea tuku kitautolu heni mo ha veili 'o e 'ikai toe manatu ki he'etau mo'ui kimu'á kae lava ke tau foua ha taimi 'o sivi'i, mo ha faingamālie ke fakamo'oni' ai kitautolu, kae lava ke tau taau mo e me'a kotoa pē kuo teuteu 'e he 'Otuá ke tau ma'ú." ("Ko e Pue 'o e Mo'ui," *Liahona*, Mē 2012, 91–92).

Te Tau 'Alú ki Fē 'i he Hili 'o e Mo'ui ko 'Eni?

'E hoko atu 'emau mo'ui 'i he hili 'etau maté, ka ko 'etau mo'ui 'i he kaha'ú 'e makatu'unga ia 'i he anga 'o 'etau mo'ui he taimi ní. Kapau te tau mo'ui 'aki 'a e ongoongolelé, 'e faka'atā kitautolu 'e he 'alo'ofa 'a e 'Eiki ko Sisū Kalaisí ke tau fakatomala, fakamolemole'i, pea hoko 'o ma'a 'i he 'ao 'o e 'Otuá.

'Oku tau 'ilo 'i he Tohi 'a Molo-moná "oku fakafoki 'a e laumālie 'o e tangata kotoa pē, 'o ka hili ange 'a 'enau mavahe mei he sino fakamate-lié ni, . . . 'o tatau ai pē pe 'oku nau angalelei pe angakovi, ki honau 'apí ki he 'Otuá pē ko ia na'e foaki 'a e mo'ui kiate kinautolú.

"Pea . . . ko e ngaahi laumālie 'o e

Ko e hā 'a e Fatongia 'o Sisū Kalaisí?

Na'e fekau mai 'e he'etau Tamai Hēvaní Hono 'Aló, 'a Sisū Kalaisi, ke hoko ko hotau Fakamo'ui pea mo fakahinohino mai 'a e founa ke mo'ui fakatatau ai mo e palani 'a e 'Otuá. 'E lava 'e he Fakalelei 'a e Fakamo'ui 'o fufulu 'etau ngaahi angahalá mo 'ai ke tau taau ke toe foki ki he 'ao 'o e 'Otuá. Na'e tuku 'a e sino 'o e Fakamo'ui 'i he fonualotó 'i ha 'aho 'e tolu, hili Hono tutukí, kae 'oua kuo foki mai Hono laumālié. Tu'unga 'i hono ikuna 'e Sisū 'a e fa'itoká (vakai, Molomona 7:5), te tau toetu'u kotoa 'i he hili 'o 'etau maté pea mo'ui 'o ta'engata 'i ha sino kuo fakahaohaoa i. ■

KAU 'I HE TALANOÁ

Te mou ako 'i Fēpueli kotoa ki he palani 'o e fakamo'ui 'i ho'omou kalasi he Lautohi Faka-Sāpaté mo e Finemuí pea mo e ngaahi kōlomu 'o e lakanga fakataula'eiki. 'E nofotaha pē 'a e Lautohi Faka-Sāpaté ia 'i he founa te ke lava ai 'o ako'i 'a e palani 'o e fakamo'ui. Fakakaukau ke ke fokotu'u ha lisi 'o ha ngaahi fehu'i kehe te ke ma'u pe 'e ma'u 'e ho ngaahi kaungāme'á fekau'aki mo e palani 'o e fakamo'ui pe vahevahe kinautolu mo ho'o faiakó pea mo e to'u

tupu kehe 'i homou uōtí pe koló. Te mou lava 'o kumi fakataha ha ngaahi founa ke tokoni 'i hono ako'i 'o e tokāteline ko 'eni ki he ni'ihī kehē.

MATEUTEU KE FAIAKO

"Kapau te mou mo'ui 'aki e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelé [kae 'ikai] ako 'ata'atā pē ki ai, 'e hanga 'e hono fakataha'i makehe 'o e ongo poto ko iá 'o ngaohi kimoutolu ke mou ongo'i fiemālie mo mateuteu ke mou ako'i 'a e me'a ko ia 'oku mou 'ilo'i 'oku mo'oni."

'Eletā M. Russell Ballard 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aapose-tolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā, 'i he Michael Otterson, "Ko hono Tali 'o e Ngaahi Fehu'i Fekau'aki mo 'Etau Tuí," *Liahona*, 'Aokosi 2012, 78.

'E Founga Fēfē Ha'aku Tataki ha Fakataha?

Kuó ke 'osi ta'u 12 mo hiki mei he Palaimelí ki he Kau Finemuí pe Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné. 'Okú lele lelei 'a e me'a kotoa pē, pea 'okú ke sai'ia 'i ha ní'ihí 'o e ngaahi me'a fo'ou 'okú ke lava 'o fakahokó. Ka kuó ke fakatokanga'i, 'oku toe

'omai 'e he liliu ia ko 'ení ha ngaahi fatongia fo'ou. Ko e taha 'o e ngaahi fatongia ko iá 'e ala ki'i fakailifia kiate koé he 'e ala kole atu he taimí ni ke ke tataki 'a e ngaahi fakataha'angá.

Ko e ngaahi fie ma'ú mo e 'asenitá mahalo 'e ki'i kehe, 'o fakatatau mo

e fa'ahinga lotu 'okú ke tataki ('ekitivití 'a e Mutualé, ngaahi fakataha fakakōlomú pe fakapalesitenisií), ka ko ha ngaahi fokotu'u mo ha ngaahi fakahinohino fakalūkufua pē 'eni ke fakakaukau 'i 'i ho'o fakahoko ho fatongia:

- Ngāue'aki ha 'asenita 'oku hā ai 'a e me'a 'e hoko 'i he fakatahá. 'Eke ki ho kau takí pe 'oku 'i ai ha'anau foomu 'asenita ke ke toki fakafonu.
- Fili 'a e fasi te ne fakaafe'i 'a e Laumālié.
- Palani ha lotu kamata mo ha lotu tuku.
- Vahe ki mu'a ha ngaahi ngāue ke fai 'o kapau te ke lava.
- A'u tōmu'a ki ai mo faka-papau 'i kuo mateuteu 'a e me'a kotoa pē.
- Fakahā pe ko hai 'e lotú, tā 'a e hivá, ako'i, pea mo fai ha ngaahi me'a kehe 'i he fakatahá.
- 'Apsia 'i ho'o tataki pea tuku ke tataki koe 'e he Laumālié. Hoko ko ha fa'ifa'itaki'anga ki he kau to'utupu kehe 'oku kau he fakatahá.

'E lava pē ke ki'i fakailifia 'ete ako tataki ha fakataha 'i he kamata-'angá, ka faka'au pē 'o faingofua ange 'i ho'o toutou fai tu'olahi iá, pea 'e tokoni ia ke ke ma'u ai ha ní'ihí 'o e ngaahi taukei te ke fie ma'u 'i ha'o hoko ko e taki 'i he Siasí he kaha'ú. ■

SĪPINGA 'O HA 'ASENITA FAKATAHA

'Okú meimei muimui 'a e konga lahi 'o e ngaahi fakataha 'i he Siasí ki ha sīpinga meimei tatau. 'Okú meimei ko e ngaahi me'a 'eni 'e kau 'i ho'omo 'asenitá:

- Fakafe'iloakí
- Fua Hivá
- Fualotu
- Fakafe'iloaki 'o e kau 'a'ahí
- Pisinisi mo e ngaahi fanongonongo
- Lēsoni pe 'ekitivití
- Lotu tuku

'E lava fēfē 'e he folofolá 'o tokoni 'i au?

Fai 'e 'Eletā Richard G. Scott

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ko e kau mēmiā 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá ko e kau fakamo'oni makehe 'o Kalaisi.

Na'e mahino ki he'etau Tamai 'i he Langí te tau fehanganagai mo ha ngaahi palopalema faingata'a. Nā'á Ne 'omi ai ha ngaahi me'angāue ke tokoni'i kitautolu ke tau ikuna. Ko e taha 'o e ngaahi me'angāue ko iá ko e ngaahi folofolá.

'Oku fakaava 'e he ngaahi folofolá ha fetu'utaki'anga mo 'etau Tamai 'i he Langí pea mo Sīsū Kalaisi.

'E lava ke hoko 'a e ngaahi folofolá ko ha kaume'a mo'oni kiate kitautolu. 'Oku nau faingamālie ma'u pē 'i he taimi 'oku fie ma'u aí.

'E lava ke ma'u ha mālohi lahi mei hono ako ma'uloto 'o e ngaahi folofolá.

'E lava ke hoko hano fakakaukau lotoa ha potu folofola ko ha kī ke fakaava ai ha fakahā mo ha fakahinohino 'a e Laumālie Mā'oni'oni.

Mei he "Ko e Mālohi 'o e Folofolá," Liahona, Nōvema 2011, 6–8.

Ko e Me'a Mahu'inga

Fai 'e Charlotte Wood Wilson

Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni

“Oku mo'ui [eku] Tamaí [mo 'ofa foki 'iate au]. [Fanafana mai e Laumālié 'o talamai 'oku mo'oni]”
(“Oku Mo'ui Eku Tamaí,” Tohi Hiva 'a e Fānaú, 8.)

Ne hoko 'a e kalasi nimá ko ha ta'u faingata'a kiate au. Ne u ma'u ha ngaahi kaungāme'a tatau pē 'i ha ngaahi kalasi 'e ni'ihi, pea na'á ku fakakaukau te mau kaungāme'a ma'u pē. Ka 'i he 'osi pē kamata 'a e kalasi nimá, kuo kamata hoku ngaahi kaungāme'á 'o'oku ke faka'aonga 'i ha ngaahi lea ta'efe'unga mo fai ha ngaahi tō'onga na'á ku

'ilo he 'ikai hōifua ki ai 'a e Tamai Hēvaní. Na'a nau toe kamata foki ke anga ta'e'ofa ki he tamaiki kehe 'i he'emaui kalasi mo lau'i 'a e kakaí 'o 'ikai ke nau 'ilo ki ai.

Na'e fāifai 'o u hoko ko e taha 'o e fānau na'e fakakata 'aki 'e hoku ngaahi kaungāme'á. Na'e a'u 'o nau 'ai kiate au ha hingoa fakatenetene: Sālotē Loungutu Lahi, pe ko hono fakanounou ko e “SLL.” Na'e mamahi lahi hoku lotó. Na'á ku kamata leva ke fakamama'o mei hoku ngaahi kaungāme'á 'i he akó, ka na'e faingata'a koe'uhí he na'a mau 'i he kalasi tatau pē.

Na'á ku pehē ange 'i ha 'aho 'e taha 'i he ma'u me'atokoni ho'ataá, 'i he'eku feinga ke mau kaume'a mo fiefiá, “Ei, kau tama!”

Nau tali fakataha pē mo fakakikila mai kiate au, “Ei! SLL! Sālotē Loungutu Lahi!”

Na'á ku hola, mo feinga ke ta'ofi hoku lo'imata. Na'á ku ma'u me'atokoni ho'atā tokotaha pē mo lau 'a e toenga taimí ka u foki ki 'api.

Ne 'eke mai 'e he fine'eikí 'i he taimi na'á ne fakatokanga 'i ai e 'ilonga 'i hoku kou'ahé hoku lo'imata 'i he tuku 'a e akó, “Ko e hā e me'a 'oku hokó, 'e hoku 'ofa'anga?”

“Kuo kamata e tamaiki ia na'e fa'a hoko ko hoku ngaahi kaungāme'á ke ui 'aki au ha hingoa palakū. 'Oku 'ikai ke mahino kiate au e 'uhinga 'oku nau anga ta'e'ofa pehē mai ai kiate au.” Na'á ku kamata leva ke toe tangi.

Ko Sālotē 'i he kalasi nimá...

Tahá

“Oku ‘ikai totonu ke fai pehē ‘a e tamaiki ko iá. Ka ‘oku ‘ikai fu‘u mahu‘inga pe ko e hā e fakakaukau ‘a e kakai kehé kiate koé. ‘Okú ke talavou pē koe, pea ‘oku ‘ikai ha ‘uhinga ia ke ke fakafanongo ai ki he me‘a ‘oku lea‘aki ‘e he tamaiki anga ta‘e‘ofa ko iá.”

Na‘á ku talaange leva, “Ka, ‘e Fine‘eiki, ‘oku ou sio kiate kinautolu he ‘aho kotoa pē. ‘Oku ou tokanga ki he anga ‘o ‘enau fakakaukau kiate aú. Pea ‘oku fanongo mo ha kakai kehe ki he me‘a ‘oku nau lea‘aki kau kiate aú. ‘E anga fēfē ha‘aku tukunoa‘i ‘a e *taha kotoa pē?*”

“Sālote, ko e fakakaukau pē taha ‘oku mātu‘aki mahu‘ingá ko ho‘o fakakaukau mo e fakakaukau ‘a e ‘Eiki. Kapau ‘okú ke ongo SAI PĒ mo e me‘a ‘okú ke faí, pea kapau ‘oku SAI PĒ ki he Tamai Hēvaní ho‘o ngaahi filí, ‘oku ‘ikai toe mahu‘inga e me‘a ia ‘oku ui ‘aki koe ‘e he kakai pe lau atu. ‘Oku ou palomesi atu.”

‘I he‘eku ‘alu ki he akó he ngaahi uike si‘i hono hokó, na‘e kei kata‘i pē au ‘e hoku ngaahi kau-ngāme‘a fuoloá mo ui ‘aki au ha ngaahi hingoa. Ka na‘e ‘ikai fuoloa kuó u ‘ilo te u lava pē ‘o ‘eva takai mo nonga hoku lotó. Na‘á ku ‘ilo kapau ‘e SAI PĒ ki he Tamai Hēvaní hoku lounutu matolú, ‘e pehē pē mo au.

Na‘á ku lava ‘o ‘osiki ‘a e kalsi nimá. Pea fakaiku ‘o ‘i ai haku

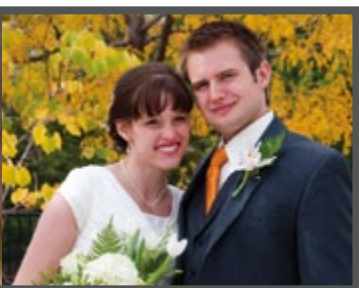
ngaahi kaungāme‘a fo‘ou na‘e ‘ikai ke nau ui ‘aki au ha ngaahi hingoa pea na‘a nau tokoni‘i au ke u ongo‘i lelei fekau‘aki mo au. Ko e mahu‘inga tahá, he na‘á ku ‘ilo kapau ‘e hōifua ‘a e Tamai Hēvaní ki hoku tu‘ungá, pea ta ‘oku ‘ikai totonu ke u toe hoha‘a ki ha toe fa‘ahinga fakakaukau ‘a ha taha. ■

‘Oku nofo ‘a Charlotte Wood ‘i Olikoni, USA.

“Oku ‘ikai ke ‘i ai ha me‘a ‘e toe faka‘ofo‘ofa ange ka ko ha finemui ‘oku malama hono fofongá ‘i he maama ‘o e Laumālié, ‘oku loto falala pea loto to‘a ko ‘ene mo‘ui angama‘á.”

Elaine S. Dalton, palesiteni lahi ‘o e Finemui, “Manatu‘i Ko Hai Koe!” *Liahona*, Mē 2010, 120.

pea ‘i hono ‘aho malí.

Ko 'Etau Pēsi

Lisa P., ta'u 7, Lūsia

'Oku sa'i'a 'a Soselini mo Kamila C., ta'u 5 mo e ta'u 2, mei Poliviá ke ò ki he lotú ke ako kau ki he Tamai Hēvani. 'Okú ne teuteu vave ki he lotú mo tokoni ke fakavavevave'i 'ena ongomātu'á ke nau a'u kei taimi ki ai. 'Okú na sa'i'a ke lotu, pea 'okú na sa'i'a he'ena kalasi Palaimeli.

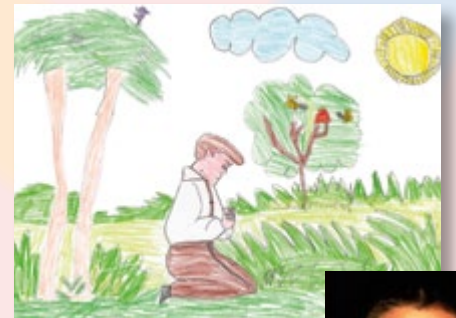

Oku ou manako 'i he ngaahi talanoa 'i he Tohi 'a Molomoná fekau'aki mo Nifai—'o tautautefito ki he talanoa fekau'aki mo e taimi na'e 'alu ai ki he toafá mo hono fāmilí pea mo e taimi na'á ne fo'u ai 'a e vaká.

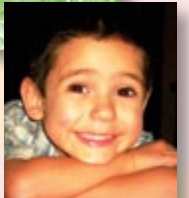
Saula T., ta'u 11, Mekisikou

MISSIONARY

Tōmasi P., ta'u 5, 'Āsenitina

Na'á ku fononga pasi mo hoku tokouá 'i ha me'a 'e taha fakataha mo homa mehikitangá ki hono 'apí 'i ha mālōlō uike 'e taha. Na'e tāpuaki'i kimaua he'ema tamaí ki mu'a pea mavahé. Ne 'osi atu ha taimi, pea kole ha tangata na'é 'i he loto pasí mo ia, ke hifo. Lototonga e tokoni ki ai 'a e tokoni faka'ulí 'i he'ene kató, kuo talamai 'e ha fanafana kiate au, "Kuo kaiha'asi ho'ó kató." Na'á ku fakasio ki tu'a, pea na'e mo'oni, kuo 'osi fakahifo mo'oni pē 'emau kató mei he pasi 'o fufuu'i 'i he mohukú. Na'á ku kaila atu ko e kato ia 'amautolu ka 'oku 'ikai ko e kato 'a e tangatá. 'Oku ou 'ilo ko e Laumālie Mā'oni'oni ia na'e lea mai kiate aú, pea na'á ku fakamālō lahi ai.

Vaniala R., ta'u 10, Matakasikā

Faifekau, fai 'e Emilia A., ta'u 11, Finilani

Fitelo N., ta'u 11, Lepāpulika Fakatemo-kalati 'o Kongikoó

“Ko ha Māmonga au.
‘Oku ou ‘ilo ‘i ia.
‘Oku ou mo ‘ui ‘aki ia.
‘Oku ou ‘ofa ai.”

Ann M. Dibb, tokoni
ua ‘i he Kau palesitenisi
lahi ‘o e Kau Finemu

Mei he konifelenisi lahi
‘o ‘Okatopa 2012

TĀ FAKATĀTĀ ‘A CRAIG STAPLEY

Na'e Fakatupu 'a e Māmaní ma'á e Fānau 'a e Tamai Hēvaní

HIVÁ MO E FOLOFOLÁ

- "Oku 'Ofa 'Eku Tamai Hēvaní 'Iate Au" (*Tohi Hiva 'a e Fānau*, 16)
- Mōse 2:3–27

NGAAHI FAKAKAU-KAU KI HE TALANOA FAKA-FĀMILÍ

- Te ke lava 'o tufa ki he kau mēmipa 'o e fāmīlī takitaha ha kī'i tangai pepa pea fakaafe'i 'a e fāmīlī ke nau hū ki tu'a 'o tākaki mai ha me'a 'e tolu na'e fakatupu 'e he Tamai Hēvaní. Pe te ke tā ha ngaahi fakatātā pe 'ai ha lisi 'o e ngaahi fakatupu 'a e Tamai Hēvaní. Pea mou toki talanoa ki he founda hono fakahaa'i 'e he ngaahi me'a ko iā mo ha toe ngaahi fakatupu kehe pē, 'a e 'ofa 'a e Tamai Hēvaní kiate kitautolú.
- Te mou lava 'o fetongitongi 'i hono lau le'o lahi 'o e ngaahi veesi folo-fola 'i he ngaahi fo'i fetu'ú takitaha mo kumi 'a e ngaahi fetu'u 'oku nau tataú.

Na'e pehē ange 'a 'Ana, "Tāmanī! Sio ki he ngaahi fetu'ú kotoa." Na'e hanga hake 'a e taha kotoa 'i he fāmīlī 'o 'Aná mei he'enau ve'e afí. Na'e hangē na'e lauimiloná 'a e ngaahi fetu'ú 'i he langi kaupō'ulí.

Pehē ange 'a e Fine'eikí, "Kī'i fakakaukau, ko e ngaahi fetu'ú takitaha ko 'eé ko e taha ia 'o e ngaahi fakatupu 'a e Tamai Hēvaní."

Na'e fokotu'u ange leva 'e he Tangata'eikí, "Tau fakalau takitaha mai ha me'a pē taha 'oku tau sai'ia taha ai na'e fakatupu 'e he Tamai Hēvaní ma'atautolu."

Ne pehē vave ange ai 'a Taniela, "Oku ou 'ilo. 'Oku ou sai'ia he ngaahi peau lalahi ne tau sio ai he 'ōsení he ta'u kuo 'osí."

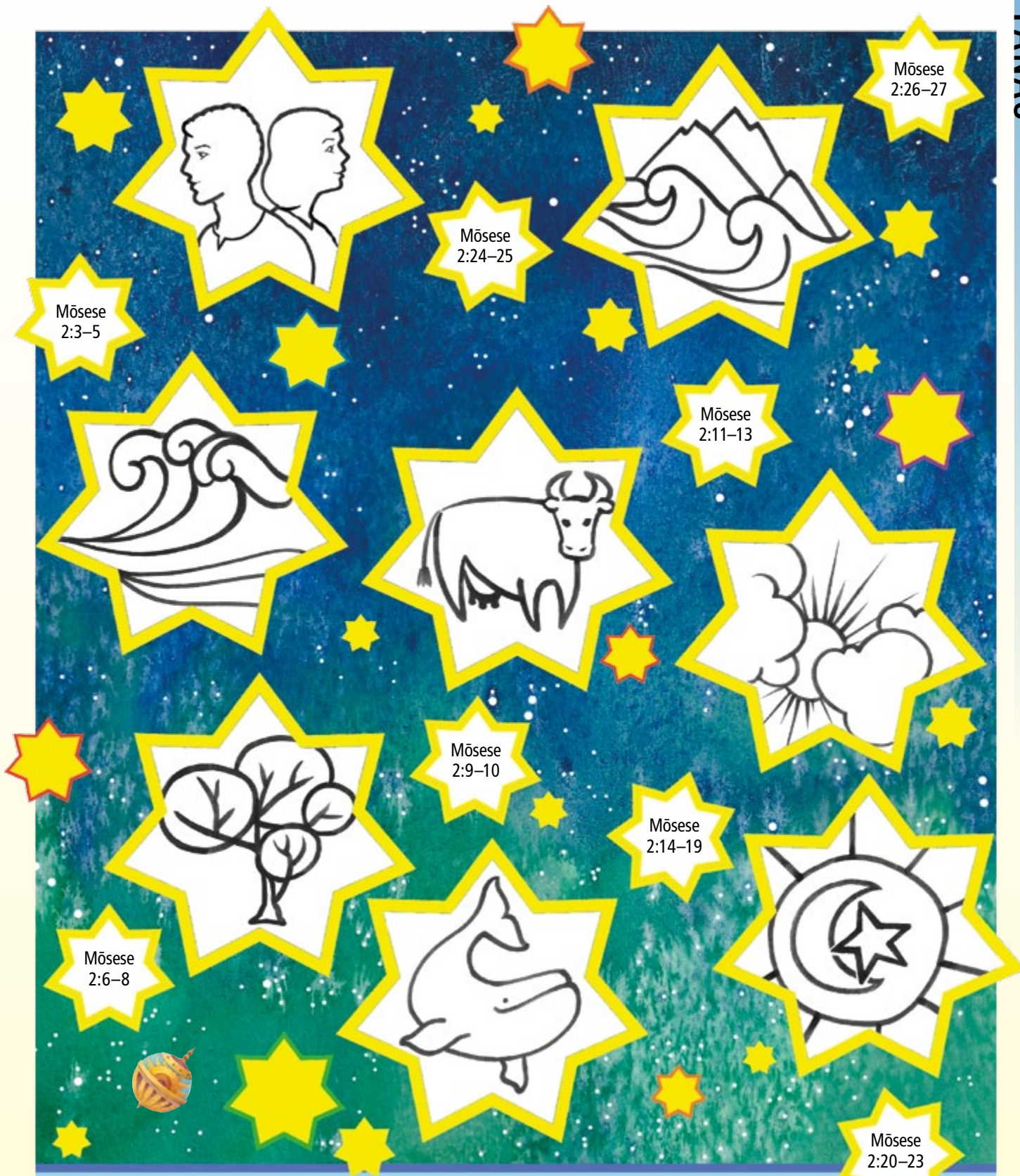
Na'e 'ikai ke 'ilo 'e 'Ana ia pe ko

e hā te ne filí. Na'e fakakaukau ki he la'ā māfaná, mo e ngaahi mata-la'i 'akau namu leleí. Fāifai peá ne manatu'i e lahi 'o 'ene sai'ia kotoa he fanga ki'i monumanu fulufulu moluú. Talaange leva 'e ia, "Ko e fanga monumanú!"

Na'e kamata ke tetetete 'a 'Ana pea hanga leva 'e he Tangata'eikí 'o takatakai'i 'aki ia ha sipi kafu. Pehē ange leva 'a e Tangata'eikí, "I he 'osi hono fakatupu kotoa e ngaahi me'a faka'ofa'ofa ko 'ení 'e he Tamai Hēvaní ma'a 'Ene fānau, na'á Ne 'afio'i na'a nau lelei."

Na'e ma'u 'e 'Ana ha ongo'i māfana mo fiefia 'i loto. Na'á ne fusi hake leva 'a e sipí ki hono kumukumú pea toe sio hake ki he ngaahi fetu'ú. Peá ne fanafana leva, "Mālō, Tamai Hēvaní." ■

'E lava ke ke faka'aonga'i e lēsoni mo e 'ekitivitī ko 'ení ke lahi ange ai ho'o 'ilo ki he kaveinga 'a e Palaimelí ki he māhina ní.

Mōsese
2:26–27

Mōsese
2:24–25

Mōsese
2:3–5

Mōsese
2:11–13

Mōsese
2:9–10

Mōsese
2:14–19

Mōsese
2:6–8

Mōsese
2:20–23

KO HA LANGI FONU HE NGAahi TĀPUAKÍ

Fakafehoanaki 'a e ngaahi potu folofola taki taha 'i 'olungá mo ha fakatātā 'okú ne fakahaa'i ha taha 'o e ngaahi fakatupu 'a e Tamai Hēvaní. Valivali ke lanu tatau 'a e ngaahi fakatātā 'o e ngaahi fetu'u he fakatātaá mo e ngaahi fetu'u he folofolá.

Faka'ofa'ofa he Potu Kotoa

Fai 'e Marissa Widdison

Ngaahi Makasini 'a e Siasí

Fakakaukau 'okú ke 'a'ahi ki 'Afilika. 'I ho'o sio ko ia ki he fanga monumanu kai-vaó 'i ho'o me'afaka'atá, 'okú ke fakatokanga'i atu ha me'a 'oku hangatonu mai kiate koe. Ko ha lulu hangē ha 'ikalé! 'I he'ene ofi maí, 'okú ke hiki hake ho nimá ke malu'i koe. Ka na'e 'ikai ke ne 'ohofi koe, kae tu'u fakalelei pē ia 'i ho nimá, 'o fai ha fanga ki'i tangi mo sio taimi nounou atu kiate koe pea toe puna pē ia. Na'e hoko mo'oni 'eni kia Palesiteni Poiti K. Peeka, ko e Palesiteni 'o e Kō-lomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá. 'Oku sai'ia 'i he fanga monumanú pea tautautefito ki he manupuná.

Ko e taha e founda 'oku faka-haa 'i 'aki 'e Palesiteni Peeka 'ene sai'ia 'i natulá ko e tā fakatātaá. Talu mei he'ene kei si'í, mo 'ene manako ke tā fakatātā, tā valivali, pea mo tā-tongitongi. Na'e pehē 'e Palesiteni Peeka, "Oku faka-mo'oni'i 'e he ngaahi me'a kotoa 'oku ou mamata aí ki hoku lau-mālié 'oku 'i ai ha 'Otua, na'á Ne fakatupu e me'a kotoa pē." ■

Na'e tā 'e Palesiteni Peeka 'a e fanga monumanu ko 'eni 'i hono tā'u 11. Na'e fa'a 'omi ki 'api he'ene tamai 'a e toenga pepa na'e 'ikai faka'aonga'i 'e he nusi-pepa fakakoló, pea na'e fa'a tokoto fo'ohifo 'a Palesiteni Peeka 'o tā fakatātā. Na'á ne pehē, "Kapau ko e tā fakatātaá ko ha mahaki, 'oku hangē na'á ku puke lahi 'aupitó."

Na'e tā'u 10 nai 'a Palesiteni Peeka 'i he taimi na'á ne ngaohi ai 'eni mei ha fua'i paini na'e ma'u 'i ha kemi 'a e fāmili.

Lolotonga 'ene hoko ko ha pailate 'i he ngāue fakakau-taú, ne meili mai 'e Palesiteni Peeka ha ngaahi tohi ki 'api 'i ha ngaahi sila na'á ne teuteu'i faka'ofa'ofa he lolotonga hono taimi 'ataá.

Na'e tongi mo vali 'e Palesiteni Peekā 'a e fanga manupuna 'akau 'i laló 'i he taimi na'e kei sí'i ai, 'o faka'ao-nga'i e papa mei ha ngaahi puha papa motu'a mo e vali na'e foaki ange 'e hanau kaungā'api.

Kuo 'osi tā-tongitongi 'e Palesiteni Peekā ha fanga manupuna 'e hongofulu tupu 'i he ngaahi ta'u kuo maliu atú. Na'á ne pehē 'oku tokoni'i ia 'e he tā-tongitongi ke ne ongo'i nonga mo fakakaukau ki he me'a 'oku totonu ke ne lea'aki 'i he ngaahi malanga ka hokó.

Fai 'e Jennifer Maddy

Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni

“A e fānau, fai talangofua ki ho'omou mātu'á 'i he me'a kotoa pē: he 'oku lelei lahi ia ki he 'Eikí” (Kolose 3:20).

Na'e sio fakamama'u 'a 'Ētani ki he ngaahi va'inga vitiō lanu kehekehe na'e faka'otu he funga laupapá. Na'e talaange he'ene mātu'á 'e lava ke ne fili ha fo'i va'inga 'e taha ko ha'ane me'a-ofa ki hono 'aho fā'ele'í, pea na'e lahi fau 'a e va'inga ke fili mei ai! Na'e hiki e ongo ki'i mata 'o 'Ētani mei ha va'inga lova kā ki ha va'inga fe'auhi ki ha va'inga hulohula. Fāifai, peá ne to'o hake ha va'inga lova 'o 'ave ki he'ene tamaí.

'Eke ange 'e he Tangata'eikí “Na'á ke ma'u ha me'a na'á ke sai'ia ai?”

Talaange 'e 'Ētani, “Oku ou tui 'oku ou sai'ia he va'inga lova ko 'eni.”

Pehe ange Tangata'eikí, “Ngali mālie. Ko e hā hono kalasi?”

Fulihi hake 'e 'Ētani e tāpuní. Na'á ne 'ilo 'e toki lava pē 'o va'inga 'i ha

ngaahi va'inga tu'unga pau. Ko e taimi na'e fuofua ma'u ai 'ene komipiutá, na'e talanoa mo 'ene ongomātu'á fekau'aki mo hono mahu'inga 'o e muimui ki he ngaahi tu'utu'uni 'a honau fāmilí fekau'aki mo e tu'unga 'o e ngaahi va'inga vitiō. Na'e 'ilo 'e 'Ētani 'oku lahi ha ngaahi va'inga 'oku 'i ai ha ngaahi me'a 'oku kovi 'i ai, pea na'e loto ke talangofua.

Ne ma'u 'e 'Ētani 'a e kalasi 'o e va'ingá he tāpuní peá ne fakahā ange ki he Tangata'eikí. Talaange 'e ia, “Oku 'ai ia ki he taha kotoa pē.”

Pehē ange Tangata'eikí, “Sai. Ta ō 'o totongi. 'Ofa ke ke ma'u ha 'aho fā'ele'í fiefia, 'Ētani!”

Malimali 'a 'Ētani, mo vēkeveke ke fai mo a'u ki 'api 'o 'ahi'ahi' 'ene va'inga fo'ou. “Mālō, Tangata'eikí!”

Na'e 'alu 'a 'Ētani 'i ha 'osi ha ngaahi 'aho sí'i mei ai, ki he 'api hono kaungāme'a ko Seisí, ke va'inga. Na'á na fakatou 'i he kalasi

Palaimeli tatau mo Seisi, pea na'e lahi 'ena va'inga fakatahá. Na'e 'alu 'a 'Ētani mo 'ene va'inga vitiō fo'ou.

Pehē mai 'a Seisi 'i he'ene fakaava mai e matapaá, “Mālō lelei 'Ētani. Hū mai. 'Oku ou ma'u ha va'inga vitiō fo'ou te ta lava 'o va'inga ai!”

Pehē atu 'a 'Ētani mo to'o hake 'ene va'ingá, “Mo au pē!”

Ne tangutu 'a e ongo tamaiki tangatá 'i mu'a he komipiutá, pea fakahū 'e Seisi 'ene va'ingá. 'Asi mai hono hingoá he komipiutá, fakataha mo hono fa'ahingá. Longomate 'a 'Ētani. Ko ha fa'ahinga 'eni ia na'e 'ikai fakangofua ke va'inga ai.

Ne hū vēkeveke takai 'a Seisi 'aki 'ene me'a lomí 'i he ngaahi faka-hinohinó 'o ne kamata 'i 'a e va'ingá.

'OKU PULE HONO FAKAKALASÍ

KO HOKU NGAHI TU'UNGA MAHU'INGA 'I HE ONGOONGOLELÍ

Te u lautohi mo sio pē 'i he ngaahi me'a 'oku fakahōifua ki he Tamai Hēvaní.

Na'e te'eki ke fakatokanga'i 'e 'Ētani ia ha me'a na'e kovi. Na'á ne lomí'i leva 'ene me'a lomí ke hū mai 'ene ki'i sianá ki he va'ingá. Na'e mālie, ka ko e lōloa ange 'ene va'ingá, ko e lahi ange ia 'e ne ongo'i ta'e fie-mālié. Na'e te'eki pē ke ne fakatokanga'i ha fa'ahinga me'a na'e kovi, ka na'e fie muimui ki he tu'utu'uni hono fāmilí.

Pehē hake leva 'a 'Ētani, "Si'i, Seisi, 'oku 'ikai ngofua ia ke u vainga ha ngaahi va'inga he kalasi ko 'ení."

Talaange 'e Seisi, "Si'i, 'oku SAI pē ia. 'Oku 'ikai ha me'a kovi ia ai."

Fehu'i ange 'e 'Ētani, "Okú ke fakapapu'i ia?"

Talaange 'e Seisi, "Io. 'Oku

va'inga ai hoku fāmilí. 'Oku ou tui ko e kalasi hala na'e 'ai ki aí."

Fe'unga tonu pē, mo e hū mai 'a e fa'ē 'a Seisí ki he lokí. Pehē mai ia, "Mālō lelei ongo tama. 'Oku SAI PĒ me'a kotoa?"

Folo fāvai 'a 'Ētani. Pehē ange leva ia, "Mālō lelei Sisitā Mefi. Ko e me'á pē he 'oku 'ikai ngofua ke u va'inga 'i ha ngaahi va'inga vitiō 'oku kalasi peheni."

Pehē ange 'a Seisi, "Na'á ku tala-ange 'oku 'ikai ha me'a kovi ia ai."

Ta'alo atu pē nima ia 'o e fa'ē 'a Seisí. Pehē atu ia, "Oua te ke tokanga ki ai 'Ētani. 'Oku ou 'ilo ko e lahi 'o e ngaahi va'inga peheé 'oku fakakalakalasi 'oku kovi, ka 'oku ou tui pau 'e tuku pē 'e ho'o fa'eé ke ke

va'inga he va'inga ko 'ení." Malimali pē ia pea mavahe mei he lokí.

Na'e hoko atu pē va'inga 'a Seisí, ka na'e tuku hifo 'e 'Ētani 'ene me'a lomí ki lalo. 'Eke ange leva 'e 'Ētani, "Seisi, fēfē ke ta va'inga 'i he va'inga lova na'á ku ha'u mo íá?"

Mio'i atu pē 'e Seisi hono matá mo kei sio pē ki he komipiutá. "Ikai, te u fie va'inga pe au heni."

Tu'u fakalongolongo leva 'a 'Ētani ki 'olunga 'o hū ki he lokí 'o Seisí, 'o ne ma'u ai ha fanga ki'i kā lova va'inga ke va'inga mo ia. Na'e 'ikai ke fakafiefia ia tatau mo e va'inga vitiō, ka na'e ongo'i lelei 'e 'Ētani 'i he'ene 'ilo'i na'e muimui ki he tu'utu'uni hono fāmilí. ■

Senifā Meti nofo 'i Tuta, USA.

Langa Fakataha

Fai 'e Michelle Tripp, Idaho, USA

Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni

VROOM. VROOM. VROOM. Ne sio ki tu'a 'a 'Esilī 'i hono matapā sio'atá. Na'e sio ki ha loli lanu pulū. Na'e sio ki ha ngaahi fokotu'unga kelekele lalahi. Ko e langa 'eni 'e honau kaungā'apí hanau fale fo'ou.

Fehu'i 'e 'Esilī, "Ko e hā 'okú ne 'ai 'a e ngaahi fokotu'unga kelekelé? Ko hai 'okú ne langa e ngaahi falé?"

Talaange 'e he Fine'eikí, "Ko e ngaahi lolí 'oku nau 'ai 'a e ngaahi fokotu'unga kelekelé. Ko e kau langá 'oku nau langa 'a e ngaahi falé."

Pehē ange leva 'a 'Esilī, "Talamai he'eku faiakó na'e ngaohi 'e Sīsū 'a e me'a kotoa pē."

Na'e pehē atu leva 'a e Fine'eikí, "Io, na'e ngaohi 'e Sīsū 'a e me'a kotoa pē 'oku nau langa 'aki e ngaahi falé."

Sio 'a 'Esilī ki honau loto 'ata'ataá. Pea 'eke ange 'e 'Esilī, "Hangē ko e 'ulu-
'akaú, mo e maká, mo e kelekelé?"

Talaange 'e he Fine'eikí, "Io. Na'e toe ngaohi foki 'e Sīsū mo hotau sinó.
'E lava 'e hotau sinó ke langa ha ngaahi me'a."

Na'e fiefia 'a 'Esilī. Na'e tokoni 'a Sīsū ki hono kaungā'apí ke nau lava 'o
langa ha fale. Na'á ne 'ilo 'e lava 'o tokoni ange foki kiate ia ke ne ngaohi ha
ngaahi me'a. ■

KO HA MĀMANI FAKA'OFO'OFA

Na'e 'ilo 'e 'Esilī na'e fakatupu 'e he Tamai Hēvanī mo Sīsū 'a e me'a kotoa pē. Vakai ki he feitu'u faka'ofa'ofa ko 'eni na'ā Na fakatupū. Feinga angē pe te ke lava 'o ma'u mo siakale'i 'i he fakatāta'a 'a e ngaahi 'īmisi 'i he konga ki lalo 'o e pēsī.

NGAAHI ONGOONGO 'O E SIASÍ

Vakai ki he news.lds.org ke ma'u ha ngaahi ongoongo e ngaahi me'a lahi ange 'oku hoko he Siasí.

Poupou'i 'e he Siasí 'a e Kāingalotú he Funga 'o e Māmaní ke Nau Tokoni Fakalotofonua

Fai 'e Heather Whittle Wrigley

Ngaahi Ongongo mo e Ngaahi Me'a 'Oku Hoko he Siasí

I he ta'u 'e taha kuo hilí, ne toe fakamamafa'i fo'ou 'e he Potungāue Uelofea 'a e Siasí ke fakahoko 'e he kāingalotú 'i he funga 'o e māmaní ha tokoni ki honau tukui koló.

'Oku fokotu'u mai 'e he va'a Tokoni 'Ofa Fakaetangata 'o e LDS.org, "Ko e hā e ngaahi fie ma'u pe ngaahi faingata'a 'okú ke mamata pe fanongo 'o kau ki a'i? . . . Kapau 'okú ke 'ilo'i ha fie ma'u 'i homou tukui koló ka 'oku 'ikai te ke lava 'o 'ilo ha polokalama pau te ne feau e fie ma'u ko 'ení, feinga angé koe ke ma'u ha founga" ('i he LDS.org, lomi'i he **Resources, Welfare, Humanitarian Service**).

Na'e fa'o 'e he kāingalotu 'i Silei ha ngaahi nāunau fakahaisini 'e lauiafe hili ha fu'u mofuike lahi na'á ne maumau'i honau fonuá 'i he 2010.

© FR

Na'e fakamahino'i mai 'e Lini Samiseli, ko e talēkita ki hono tali 'o e ngaahi me'a fakatu'upakē ma'á e Siasí, ha ni'ihi 'o e ngaahi lelei 'o hono fakahoko fakalotofonua 'o e tokoni fakaetangata: "Oku vave ange ia, si'isi'i ange 'emau hoha'a ki he totongi 'o e ngaahi tukuhau mo e ngaahi totongi kehe ki he kasitomú, lava ke fakatau mai 'e he Siasí e ngaahi koloa fakalotofonua 'oku anga ki ai e kāingalotu 'i he feitu'ú, 'okú ne poupou'i e 'ekonōmika fakalotofonua, pea tokoni ki hono fa'ufa'u 'o e ngaahi vā fetu'utaki."

Na'e fakatupu 'e he fu'u liliu fakapolitikale he 2011 'i he ngaahi fonua 'Alepea lahi 'a e mole e ngaahi 'api nofo'anga 'o ha kakai 'e toko lauiafe. Na'e 'ikai fa'o 'e he Siasí ha ngaahi nāunau fakahaisini 'i Sōleki pea toki fakafolau atu ki he Hahake Lotolotó, ka na'a nau 'ave 'a e pa'anga ki he kau palesitenisi faka'elia fakalotofonua. Na'e toki lava leva ke ngāue fakataha e kāingalotu 'e toko 50 na'e nofo 'i Soataní mo ha ngaahi kautaha fakalotofonua kehe pē ke fa'o pea tufaki ha ngaahi nāunau fakahaisini 'e 40,000 mo ha ngaahi puha me'akai 'i he 'aho pē 'e nima.

'E ala fakahoko fakafo'ituitui pē 'e he kāingalotu 'i māmaní katoa 'a 'enau ngaahi ngāue tokoni pē 'anautolu. 'I ha ngaahi me'a 'e hoko, 'e lava leva 'e he koló, uōtí, vahefonua, pe siteikí 'o fokotu'utu'u ha ngaahi faingamālie ke tokoni ai e kāingalotú mo ha ni'ihi kehe.

Na'e fakamatala 'a Kasitave 'Esitulata 'o e Potungāue Uelofea 'o pehē, 'oku

fa'a feau lelei ange 'e he ngaahi founga 'oku fakahoko fakalotofonua ai e ngaahi fiema'ú 'i ha ngaahi founga 'oku fakakaukau 'i ha feitu'u 'oku maile 'e lauiafe hono mama'ó mei ai.

Na'e vave 'aupito e tokoni na'e fai 'e he Siasí hili e mofuike mo e peaukula na'á ne maumau 'i 'a Siapani he 11 'o Mā'asi, 2011. Na'a nau 'oatu ha pa'anga ki he kau taki fakalotofonua, pea nau toki fakatau leva 'e kinautolu e me'akai mo e ngaahi nāunau kehé fakalotofonua pē. Na'e fa'o 'e he kāingalotu 'i Siapani na'e 'ikai fu'u uesia 'e he mofuiké 'a e ngaahi nāunau ki ha ngaahi kato 'a ia na'e fakataumu'a ke ne feau e ngaahi fiema'u 'a kinautolu na'e uesia 'e he fakatamaki 'o lelei ange ia 'i ha ngaahi nāunau kuo fa'o fakafa'ahinga.

Na'e pehē 'e Seiloni 'Tupangikē, ko e talēkita 'o e ngaahi tokoni 'ofa fakaetangata 'a e Siasí, "I he 'alu atu 'a e kāingalotú 'o tokoni 'i honau tukui koló, 'oku lava ke nau fokotu'u ha ngaahi vā fetu'utaki mo honau ngaahi kaungā'apí pea nau fiefia 'i he falala ko ia 'oku tupu mei he'enua ngāue fakataha ki ha palopalema 'oku nau maheni kotoa mo ia."

'I ha feinga na'e fai 'i he 2012 ke holoki e lahi 'o e mate 'a e fānau ikí 'i he ngaahi fonua kei langalanga haké, na'e 'ave ai 'e ha kau ngāue tokoni 'a e Siasí 'i Kana ha ngaahi pōpoaki (text) 'e 1.5 miliona 'i he'enua telefoni to'oto'ó ki he kāinga Kaná 'o fakahā ange ha polokalama huhu malu 'i 'oku fakalele 'e ha kaungā ngāue 'o e Siasí.

Na'e pehē 'e Sisitā 'Tupangikē, "Ka toe hoko mai ha palopalema kehe 'i he kaha'ú, 'oku 'i ai 'a e 'amanaki 'e toe fai ha ngāue fakataha. 'Oku hanga 'e he ngāue tokoni fakatahá 'o langa hake ha femahino'aki pea fakatupu ha feohi fakatokoua faka-Kalisitiane 'oku vave ange ia 'i ha toe me'a 'e lava ke u fakakaukau atu ki ai." ■

Nofo Taha e Tokanga 'a e Kau 'Aposetoló 'i he Tui ki he 'Eiki ko Sīsū Kalaisí lolotonga ha 'A'ahi ki Filipaini

Fai 'e he kōmiti faiongoongo 'a e 'Ēlia Filipaini

Na'e 'a'ahi 'a 'Eletā Tēvita A. Petinā mo 'Eletā Kuenitini L. Kuki 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, fakataha mo ha kau taki kehe pē 'o e Siasí ki he 'Ēlia Filipaini 'i he 24 'o 'Aokosí ki he 2 'o Sepitema, 2012.

Na'e ako 'i 'e he Kau Takí e tokātelinē 'i he ngaahi konifelenisi fakatakimu 'a 'a e lakanga fakataula'eikí, ngaahi fakataha lotu 'a e kau tāutaha kei talavou, ngaahi konifelenisi fakasiteiki, mo e ngaahi fakataha mo e kau faifekau pea poupu 'i e Kāingalotú ke fakamālohia 'enau tui kia Sīsū Kalaisí.

Na'e tali 'e 'Eletā Petinā ha ngaahi fehu 'i 'a e kau tāutaha kei talavou lolotonga ha fakataha makehe 'i Lakuna. Na'á ne fakamatala 'o pehē, "Na'e faka'aonga 'i 'e he Fakamo'uí 'a e ngaahi fehu 'i ko e taha 'o 'Ene ngaahi tefito 'i me'angāue fakafaiakó. Kapau te tau feinga ke fai ha ngaahi fehu 'i 'aonga pea 'i he ue 'i 'a e laumālié 'i he taimi 'oku tau fakalaululoto ai mo lotú, 'e lava ke tau kau 'i ha founa 'o e akó te tau malava ke ma'ú ai e ue 'i fakalaumālie pea ma'ú 'etau ngaahi talí mei he Laumālie Mā'oni'oni."

Ne fonu hake e falelotú, holó, mo e ngaahi vaha'aloki 'o e Siteiki Senitā Lekasipí he 'aho Sāpaté he kāingalotú 'i he ako 'a 'Eletā Kuki 'o pehē, "Oua na'a tuku ke ue 'i 'e ho'omou loto veiveiua 'a ho'omou tuí."

Na'á ne fakamamafa 'i 'a hono mahu'inga 'o e hoko 'a e husepānití mo e uaifí ko ha hoa ngāue tu'unga tatau 'i he nofo-malí 'o hangē ko hono ako 'i he "Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo ki Māmani" (*Liahona* mo e *Ensign*, Nōv. 2010, 129).

Na'e fakafe'iloaki 'a 'Eletā Kuki ki he kāingalotú 'i he 'osi 'a e fakatahá.

Ne fononga vaka mo pasi e kāingalotu mo e kau faifekau 'i Iloilo he Motu ko Paneí he houa 'e nima ki he ngaahi fakataha'anga ko ia na'e akonaki ai 'a 'Eletā Petinā 'o kau ki hono fakamālohia 'enau tui kia Sīsū Kalaisí mo e tokoni ki he ni'ihi kehé ke nau ha'ú kia Kalaisí.

Na'e fakamatala fakanounou 'i 'eni 'e he faifekau taimi kakato ko Sisitā Menikaili 'oku ngāue 'i he Misiona Filipaini Iloiló, "Oku fie ma'ú ke tau ako 'i e ongoongolelei 'a Sīsū Kalaisí, ka 'oku totonu ke tau manatu 'i ma'ú pē ko e faiako mo'oni 'a e Laumālie Mā'oni'oni."

Na'e fakahā 'e 'Eletā Kuki ki he kakai lalahi kei talavou 'i Kakaiani ti Oló, "Oku fie ma'ú 'a ho'omou angamā'oni'oni, pea 'oku fie ma'ú ke toe mālohi ange 'a e pule'angá ni. 'E 'i ai e me'a 'e hoko ko e tupu mei he mālohi 'o e Siasí 'i Filipaini 'a ia te ne faitāpuekina e kakai kotoa 'o 'Ēsiá."

Na'á ne poupu 'i e kāingalotú ke nau tokanga taha ki he me'a 'oku mahu'inga tahá, ikuna 'i 'a e fakata'eta'etuí, ngāue 'aki 'a e tuí, pea mali 'i he tempalé.

Na'e pehē 'e Kālo V. Kulisanito ko e palesiteni 'o e Siteiki 'Ilikani Filipaini, "Na'e mahu'inga [lahi] 'a e taimi totonu hono ako 'i 'o e ngaahi tefito 'i mo'oni mo e ngaahi fakakaukau fakafolofola na'a nau vahevahé. Ko e mo'oni ko e ngaahi tefito 'i mo'oni ia 'oku tau fie ma'ú he 'aho ní. . . 'I he ngaahi uui 'i kotoa 'oku tau ma'ú, ko e mahu'inga tahá 'oku 'i he fāmilí ia."

Na'e fakamulituku 'aki e 'a'ahi 'a e kau 'Aposetoló ki Filipaini 'enau fakataha mo ha ongo fakafofonga Filipaini ki he Sēnatú mo 'enau kau atu ki ha polokalama fakafonua na'e fakahoko 'e he to'u tupu 'o e fonuá. ■

Na'e 'a'ahi 'a 'Eletā Tēvita A. Petinā mo 'Eletā Kuenitini L. Kuki 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Ua ki he ngaahi kolo 'i Filipaini 'i ha 'aho 'e 10 'i 'Aokosi mo Sepitema ke fe'iloaki mo e kau takí, kāingalotú, mo e kau faifekau.

Ma'u e Tohi 'a Molomoná he Lea Faka-Laosí he Taimí ni

'Oku laka hake he káingalotu 'o e Siasí 'e toko 4,500 'i Laosí, Taileni, mo e fanga kí'i kulupu iiki ange 'i he 'lunaiteti Siteití 'oku nau ma'u kakato e Tohi 'a Molomoná 'i he lea faka-Laosí.

'Oku ma'u e liliu fo'ou he lea faka-fonua 'i he takafi molū mei he ngaahi senitā tufakí'anga nāunau fakalotofonua 'a e Siasí pea 'i he 'initanetí he store.lds.org (nāunau fika 35607331) mo e LDS.org.

Tokoni e Laipeli Ako Fakatakimu'á ki he Kāingalotú 'i he Ngaahi Uiuí' Fo'ou

Kuo laka hake he ta'u 'e tahá talu mei hono kamata 'o e Leadershiplibrary.lds.org mo 'ene kei hokohoko atu pē ko ha ma'u'anga tokoni mahu'inga ma'á e káingalotú—'a ia 'oku 'i ai ha fo'í vitiō 'e 100 nai 'i he lea fakafonua 'e 11 pea 'oku tokoni ia ki he ngaahi uiu'í faka-Siasí kehekehe lahi.

'Oku kau 'i he ngaahi vitiō ha ngaahi me'a 'oku hoko mo'oni 'i he ngaahi uooti mo e ngaahi kolo 'i ha ngaahi fonua kehekehe 'o 'ikai ke tohi e ngaahi me'a ke lea 'akí. 'I hono 'ilo'í pē 'e he Kau Palesitenisí Faka'ēliá 'oku toe 'i ai ha ngaahi fie ma'u fakaako kehe, 'oku tānaki fakakuata atu leva e ngaahi nāunau fo'ou ki he laipeli.

Na'e pehē 'e 'Eletā Lāsolo M. Nalesoni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Ko e taumu'a 'o e (Laipeli Ako Fakatakimu'á] ke tokoni'i e kau taki fakalotofonua ke nau ako, ako'i, pea faka'aonga'i e ngaahi tefitō'i mo'oni mo e ngaahi tu'utu'uni mei he tohi tu'utu'uni."

Fokotu'u 'e he Kau Takí 'a e Siteiki hono Ua 'i Lūsia, ko hono Valu ia 'i 'Italí

'I he 'aho 9 'o Sepitema 2012, ko e 'aho ia ne hoko ai e ta'u 88 'o 'Eletā Lāsolo M. Nalesoni 'o e

'Oku tu'u e kau tāutaha kei talavou ke fai honau tā mo 'Eletā Lāsolo M. Nalesoni pea mo Sisitā Nalesoni 'i he Ngoue Fakafa'ahita'u-māfana 'i Seni Pitasipēkí, 'i Lūsia.

Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, na'á ne fokotu'u ai e Siteiki Seni Pitasipeeki Lūsia—ko e siteiki hono ua 'i Lūsia.

Hili mei ai ha 'aho 'e fitu, na'e vaeua 'e 'Eletā Ronald A. Rasband 'o e Kau Palesitenisí 'o e Kau Fitungofulú 'a e Siteiki Mīlani 'Italí ke fokotu'u e Siteiki Mīlani 'Itali Hahake fo'ou. Ne toe fakahingoa e Siteiki Mīlani 'Italí ko e Siteiki Mīlani 'Itali Hihifó.

'A'ahi e Kau Taki 'o e Siasí ki he Kau Taki Fakapule'anga 'i Koloēsia mo Posiniá

Na'e fakataha 'a 'Eletā Lōnolo A. Lasipani 'o e Kau Palesitenisí 'o e Kau Fitungofulú mo 'Eletā Keni F. Lisiate, ko e Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisí 'o e 'Ēlia 'ulupé, mo e kau taki 'o e pulé'angá 'i Koloēsia mo Posinia mo Hesekoviná lolotonga 'a Sepitema 'o e 2012.

Na'e fe'iloaki 'a 'Eletā Lasipani mo Palesiteni Ivo Sosipoviki 'i Koloēsia 'o fakapapu'á 'a e kei hokohoko atu 'o e tupupá 'a e Siasí ke fakamālohia e fāmilí.

'I he 'aho 12 'o Sepitemá, ne fakataha 'a 'Eletā Lasipani mo Željko Komšić, ko e taha 'o e kau palesitenisí 'e toko tolu 'o Posinia mo Hesekoviná, 'a ia ko e 'uluaki fakataha 'eni ha taki 'o e Siasí mo ha taki 'o e pulé'angá mei Posinia.

Na'e fakamatala'i 'e Palesiteni Komšić 'a e ngaahi tui fakalotu kehekehe 'i Posiniá peá ne tali lelei e Siasí ko ha mēmipa 'o e kolo ko iá. Na'e fakamatala'i ange 'e 'Eletā Lasipani 'oku fakamu'omu'a 'aupito e fāmilí 'i he Siasí pea 'oku hanganaki atu hono káingalotú ke poupou'i e taumu'a ko 'eni 'oku nau 'inasi ai 'i Posinia mo Hesekoviná.

© RT

Ako, Fakalaululoto, pea Faka'aonga'i

'Oku fakamālohia 'e he *Liahoná* hoku laumālié pea mo 'eku fakamo'oni ki he ngaahi mo'oni 'o e ongoongolelé. 'Oku fakatautefito 'ene malu'i au mei he ngaahi tauhele 'a Sētané 'aki 'ene tokoni mai ke u tafoki ki he ngaahi me'a ko ia 'oku mahu'inga mo'oní. Hangē 'oku 'i ai ha pōpoaki ia 'oku tohi makehe pē ma'aku he māhina hono kotoa. 'Oku ou 'ilo ko e finangalo ia 'o e Tamaí ke tau ako pea fakalaululoto ki he ngaahi pōpoaki 'i he māhina takitaha pea faka'aonga'i faka'aho kinautolu 'i he'etau mo'uí.

Pámela 'Ananítá Pāposa ta Siliva, Palásila

Ko ha Hala 'o e Maama

Ko ha koloa mahu'inga lahi e folofolá. Ka 'oku ou toe lau pē mo e *Liahoná* ko e koloa. 'Oku ulo mei hono ngaahi pēsí ha maama ulo lahi. 'Okú ne 'omi ha ngaahi faingamālie kiate kitautolu ke fakatonutonu 'etau ngaahi fehalákí pea fakahao-hao'i kitautolu 'o faka'fou 'i he pōpoaki 'i aí, 'o hangē pē ko e folofolá. 'Oku 'i ai ha akonaki mahu'inga 'i he peesi takitaha, 'oku 'i ai ha faingamālie, 'oku 'i ai ha hala 'o e māmá.

Manuela ti 'Alauho Fenanitesi, Mōsemipiiki

'Oku 'i he makasini ko 'ení ha ngaahi fakamatala mo ha ngaahi 'ekitivití 'e lava ke faka'aonga'i ki he efiafi fakafāмили 'i 'apí. Ko ha ngaahi sīpinga pē 'eni.

"Tu'unga Fakaākongá 'i he Taimi Kotoa pē, 'i he Me'a Kotoa pē, 'i he Feitu'u Kotoa pē," peesi 22: Fakakaukau ke fakaafe'i homou fāmilí ke fakakakato 'a e "discipleship experiment" 'oku alea'i 'i he fakamatala ko 'ení. Ako 'i he fa'a lotu 'i ha uike 'e taha ha akonaki pau 'a Sísū Kalaisi pe talanoa kau ki ai. 'E lava ke lipooti 'e he kau mēmipa 'o e fāmilí e ngaahi me'a ne nau a'usíá mo 'enau ngaahi fakakaukau 'i he efiafi fakafāмили 'i 'apí hono hokó.

"Maama . . . Me'a Faitaá . . . Kamata!," peesi 48: Hili hano lau 'o e fakamatala ko 'ení, alea'i mo homou fāmilí 'a e mahu'inga hono fili 'o e mītia 'oku lelé. Fakakaukau ke fakaafe'i e kau mēmipa 'o e fāmilí ke vahevahe mai ha sīpinga 'e taha 'o e mītia lelé 'oku nau manako taha aí mo e founga kuo tokoni

ai kiate kinautolú. Mahalo te ke fie faka'alí'ali ha fakatātā 'o Sísū Kalaisi lolotonga ho'omou alea'i e founga 'oku totonu ke tau fili 'aki e mītia te tau ongo'i fiemālie ke mamata aí pe fanongo ki ai kapau na'e 'i ai e 'Eikí. ('Oku ma'u he peesi 9 ha ngaahi fakakaukau lahi ange ki hono ako'i 'o e tefitó ni.)

"Ko Hono 'Omi 'o e Palaimelí ki 'Api," peesi 64: Fakakaukau ke mou 'eva lalo fakafāмили ke mou 'ilo'i e lahi 'o e ngaahi me'a 'oku mou mamata ki aí 'a ia na'e fakatupu 'e he Tamai Hēvaní. Mahalo e fie tānaki 'e he kau mēmipa 'o e fāmilí ha ngaahi me'a, tā ha ngaahi fakatātā, pe faitaa'i e ngaahi me'a 'i he fakatupú 'oku nau sa'ia taha aí. 'E lava ke mou faka'osi 'aki hono hiva'i 'o e " 'Oku 'Ofa 'Eku Tamai Hēvaní 'late Au" (*Tohi Hiva 'a e Fānaú*, 16).

Ko 'Eku Efiāfi Fakafāмили he Ngāue Fakafaifekau

Ko ha ului fo'ou au ki he Siasí, pea 'oku ou sa'ia ma'u pē ke tokoni ki he kau faifekau 'i hoku uōtí. Ne u fa'a mamata ki he fiefia 'a e kau fiefanongó ke kau ki he efiafi fakafāмили 'i 'apí neongo 'oku 'ikai ke nau ongo'i fiemālie ke fanongo ki he ngaahi lēsoní.

Taimi 'e taha ne u fakaafe'i ai e ongo faifekau taimi kakató mo ha fāmilí kakato 'oku 'ikai ke nau Siasí ki he'eku efiafi fakafāмили 'i 'apí. Kimu'a pea nau a'u angé, na'á ku 'aukai mo lotua ke 'i ai e Laumālié peá ne fakaava hake honau lotó ki he ongoongolelé. Na'a mau mamata 'i ha fo'i vitió ki he ngāue fakafaifekau fekau'aki mo hono tokoní'i e ngaahi fāmilí ke nau fakalalakala pea tupulaki 'enau falalá. Hili iá ne mau vahevahe 'emau ngaahi ongo fekau'aki mo e vitioó. Na'e mālohi fau e Laumālié.

'Oku loto fiemālie he taimí ni e fāmilí faka'ofa'ofa ko 'ení ke ako lahi ange ki he ongoongolelé 'aki ha'anau fe'iloaki mo e kau faifekau. Kuo fakaafe'i kitautolu kotoa ke tokoni 'i he ngāue fakafaifekau, pea kuó u 'osi mamata 'i he hoko 'a e ngaahi efiafi fakafāмили 'i 'apí ko ha founga 'oku ola lelé ki hono vahevahe mo e ní'ihí kehé 'a e fiefia 'o hono ma'u 'o e ongoongolelé 'i he'eku mo'uí.

Malia ti losi 'Enisilesi Vilika Sepalosi, Pelū

KO HONO MANATU'I IA 'I HE SĀPATÉ

Fai 'e Michael R. Morris

Ngaahi Makasini 'a e Siasí

Na'e lele lelei pē 'emau lēsoni he Lautohi Faka-Sāpaté ki he tauhi 'o e 'aho Sāpaté ke mā'oni'oni—kae tālunga e lava hake 'a ha taha ki he televīsoné.

'I he takitaha fakaongo ko ia 'e he kakaí 'enau ngaahi fakakaukau fekau'aki mo e taau pe ta'e taau 'o e mata televīsone he Sāpaté, na'e kamata ke vili ta'e'unua ha ni'ihi e kau mēmipa 'o e kalasí. Na'e 'ikai fuoloa, kuo lotu mamahi e toenga 'o e kau mēmipa 'o e kalasí. Na'e fetongi e Laumālie na'e 'i he 'emau 'ulu-aki fealēlea'akí, 'aki ha me'a na'e ongo'i 'e he taha kotoa.

Na'e kole 'a Kēneti Peini, ko ha mēmipa 'o e kau palesitenisí fakasiteikí, 'i he'ene sio ki he fakalalahi 'o e fakafekikí, ke lea. Na'e tu'u 'o kamata ke fakamatala mai fekau'aki mo hono foha ko Palaieni, 'a ia ne ngāue 'i he Misiona Siapani Tōkiō Tokelaú. Ko e taimi na'e talitali ai 'e Palesiteni Peini mo hono fāmilí 'a Palaieni he mala'e vakapuná 'i he'ene foki mai mei he'ene ngāue fakafafekau 'i Mā'asi 2003, na'e lāunga 'i he mamahi hono kaungaó. Na'e 'ilo 'i ha ngaahi uike si'i pē 'oku ma'u 'a Palaieni 'e he kanisaá (non-Hodgkin's lymphoma).

Ne 'osi ha māhina 'e taha mei ai kuo kamata 'i ha ngaahi faito'o kimo (chemotherapy) pea toki pea toki hulu (radiation). Na'e pehē 'e Palesiteni Peini na'e palani 'a e kau toketaá ke fai ha tafa to'o mai ha uho'i

*Kapau 'oku afe'i
kitautolu 'e he
ngaahi 'ekitiviti
'o e Sāpaté mei
hono manatu 'i 'o
e Fakamo'uí mo e
tokoni he Sāpaté 'o
hangē ko ia na'á
Ne mei faí, pea ma-
halo 'oku totonu ke
tau toe fakakau-
kau 'i 'etau filí.*

hui (bone-marrow transplant) 'i he 'aho 22 'o Sepitemá, ka 'i he 'osi pē 'a e 'uluakí he māhina ko iá, "Kuo kamata ke faingata'a'ia 'a Palaieni."

Na'e fakatokoto falemahaki ia 'i he uike hono ua 'o Sepitemá. 'I he taimi ko 'ení, kuo pehē 'e he kau toketaá kuo fu'u tōmui 'a e tafá, koe'uhí ko e natula totolo 'a e kanisaá. Ne fakafoki mai leva 'e he fāmilí 'a Palaieni ki 'api mei he falemahakí he 'aho 21 'o Sepitemá. Na'e si'i mālōlō pē 'i he pongipongi hono hokó.

Na'e pehē 'e Palesiteni Peini, "Ko e 'aho 22 'o Sepitemá ko ha 'aho makehe ia ki hoku fāmilí mo au. Ko e 'aho ko iá ne mau ki'i tu'u 'o fakakaukau kia Palaieni, ki he'ene ngaahi tokoni ki homau fāmilí, pea mo 'ene foaki e ta'u faka'osi 'e ua 'o 'ene mo'uí ki he 'Eikí mo e kakai Siapaní, 'a ia na'e 'ofa aí. 'Oku mau 'ofa ki ai, pea 'oku mau fakakaukau ki he'ene mo'uí he 'aho ko iá pea mo faka'apa'apa 'i e manatu ki aí."

Pehē 'e Palesiteni Peini, Ko e Sāpaté ko ha 'aho ia ke tau ki'i tu'u kātoa ai 'o manatu.

"Oku tau tuku ha taimi ke ō ai ki he ngaahi houalotú, ma'u 'a e sākalamēnití, mamahi 'i he'etau ngaahi angahalá, mo fakalaululoto ki he mamahi 'a e Fakamo'uí koe'uhí ko kitautolú. 'Oku tau tokoni, 'oku tau 'ofa, pea 'oku tau feinga ke 'oua 'e to'oa kitautolu 'e he ngaahi 'ekitiviti te ne ala ta'ofi ke 'oua te tau lotu kiate Iá."

Na'e pehē 'e Palesiteni Peini kapau 'oku fenāpasi 'a e ngaahi 'ekitiviti 'o e Sāpaté mo e laumālié, te tau ongo'i tonu pē 'i he'etau kau aí. Ka, kapau 'oku nau afe'i kitautolu mei hono manatu 'i 'o e Fakamo'uí mo e tokoni he Sāpaté 'o hangē ko ia na'á Ne mei faí, pea mahalo 'oku totonu ke tau toe fakakaukau 'i 'etau filí.

Na'e toki tangutu leva 'o 'ikai ke ne toe lea'aki ha me'a. Na'e 'ikai toe fie ma'u ia. Kuo toe foki mai 'a e laumālié ki he loki kalasí, pea na'a mau fanongo kátoa. ■

TĀ FAKATĀĀĀ I E ROBERT T. BARRETT

PILIKIHAMI 'IONGI

Na'e taki 'e **Pilikihami 'Iongi** 'a e **kau paioniá** mei Nāvū 'i 'Ilinoisi, ki he Tele'a Ano Māsimá. Lolotonga 'ene hoko ko e Palesitani 'o e Siasí, na'e toe hoko foki ko e kōvana 'o e Vāhenga 'Iutaá. 'Oku faka'ilonga 'i 'e he **Matapā 'o e 'Īkalé** 'a e hū'anga ki hono 'apí. Na'e faka'aonga 'i 'e Pilikihami 'Iongi hono **tokotokó** ke faka'ilonga 'i 'a e feitu'u 'e langa ai 'a e **Temipale Sōlekí**. Na'e hoko ko e Palesitani 'o e Siasí 'i ha ta'u 'e 30, 'o lōloa ange 'i ha toe palōfita 'i onopooni.

Na'e fakaafe'i 'e he Liahoná 'a e Kāingalotu he funga 'o māmaní ke nau kau 'i ha "ahi'ahi' 'o e tu'unga fakaākongá." Na'e kole ke nau ako ha fo'i akonaki pau pe ko ha talanoa 'o Sisū Kalaisi 'i ha uike 'e taha pea lipooti e founa hono tokoni'i he'enau akó 'a e founa 'o 'enau mo'uí. Vakai ki he lipooti he peesi 22 mei ha kāingalotu 'e toko ono ne kau 'i he 'ahi'ahí. 'Oku nau fakamatala'i 'a e me'a ne nau akó mo e founa 'o 'ene liliu 'enau founa muimui 'i he Fakamo'uí he taimi ní.

